

Terugneemverzoeken in de Tweede Kamer: nemen Tweede Kamerleden en bewindslieden hun woorden terug?

Over de reacties van Tweede Kamerleden en bewindslieden op verzoeken van de Kamervoorzitter om hun woorden terug te nemen

Afbeelding 1. Plenaire zaal Tweede Kamer. Uit: Tweedekamer.nl (2020).

Amber Smits

Dr. mr. Guusje Jol

Bachelorwerkstuk Taalbeheersing (SCRSEM2 V)

11-06-2021

Dankwoord

Allereerst wil ik graag Guusje Jol bedanken voor de goede begeleiding en het vertrouwen wanneer ik dat zelf soms een beetje kwijt was. Ook al was de begeleiding volledig online, de sfeer zat er toch altijd goed in en dat heeft me zeker geholpen om de motivatie erin te houden.

Ook wil ik graag alle deelnemers aan de datasessie bedanken voor de tijd en moeite die zij gestoken hebben in het bestuderen van enkele fragmenten uit de collectie.

Vervolgens wil ik graag Klaar Vernailen, Godelief de Jong, alle medewerkers van de afdeling en de derdejaarsstudenten Nederlandse Taal en Cultuur bedanken voor het meedenken en de flexibiliteit: zonder jullie steun had ik nooit mijn dubbele bachelor kunnen doen op de manier zoals ik deze nu wel heb kunnen vormgeven.

Daarnaast wil ik graag mijn lieve vrienden en familie bedanken voor hun steun en geduld wanneer ik ze eindeloos vermoeide met mijn politieke anekdotes van jaren terug of enigszins aan het zeuren was over het gehele transcribeerproces of over te drukke roosters die volledig aan mezelf te wijten zijn. Niet alleen tijdens dit bachelorwerkstuk, maar tijdens mijn gehele bachelor zijn jullie er altijd voor mij geweest. Mijn lieve studiegenoten en vrienden van Franse Taal en Cultuur Alma, Daniëlle, Evy, Gabriëlle (shout-out naar jou voor het nakijken van mijn onderzoeksvoorstel), Indra, Ilse, Mingus en Tessa, mijn lieve vriendinnen Ana, Anne, Olivia en Kira, en papa, mama, Daphne, Charlotte en Henk: zonder jullie eeuwige support had ik het nooit volgehouden.

Ontzettend bedankt allemaal!

Inhoudsopgave

Samenvatting	5
Inleiding	6
Hoofdstuk 1 Theoretisch kader	8
1.1 Terugneemverzoeken in de conversatieanalyse	8
1.2 Politieke procedure rond terugneemverzoeken	13
1.3 Overeenkomsten en verschillen met de te onderzoeken fragmenten	16
Hoofdstuk 2 Data & methode	17
2.1 Data: Plenaire zaal Tweede Kamer	17
2.2 Afbakening te onderzoeken sequenties	18
2.3 Transcripten	20
2.4 Analysemethode	20
2.5 Analysestappen	21
Hoofdstuk 3 Analyse	23
3.1 Verzoeken geïnitieerd door Kamerlid/kabinetslid	23
3.1.1 Expliciete verzoeken die niet leiden tot terugname	23
3.1.2 Impliciete verzoeken die niet leiden tot terugname	29
3.1.3 Verzoeken geïnitieerd door Kamerlid/kabinetslid: samenvatting	35
3.2 Verzoeken geïnitieerd door Kamervoorzitter	36
3.2.1 Expliciete verzoeken die leiden tot terugname	36
3.2.2 Expliciete verzoeken die niet leiden tot terugname	42
3.2.3 Impliciete verzoeken die leiden tot terugname	45
3.2.4 Impliciete verzoeken die niet leiden tot terugname	51
3.2.5 Verzoeken geïnitieerd door Kamervoorzitter: samenvatting	58
3.3 Verzoeken met onduidelijke initiatie	59
3.3.1 Impliciete verzoeken die leiden tot terugname	59
3.3.2 Verzoeken met onduidelijke initiatie: samenvatting	65

Hoofdstuk 4 Conclusie & discussie	66
4.1 Conclusie	66
4.2 Discussie	70
Bronnen	73
Bijlage I: Transcriptieconventies	76
Bijlage II: Transcripten	79

Samenvatting

Dit conversatieanalytische onderzoek gaat over de vraag “Hoe reageren Tweede Kamerleden en bewindslieden op verzoeken van de Kamervoorzitter om hun woorden terug te nemen?”. Voor dit onderzoek zijn uit de afgelopen tien jaar aan Tweede Kamerdebatten die plaatsvonden in de plenaire zaal, vijftien fragmenten geselecteerd die voldoen aan de criteria: het zijn terugneemverzoeken die ofwel zijn geïnitieerd door een Kamervoorzitter, ofwel door een Kamerlid/bewindspersoon en ondersteund worden door de Kamervoorzitter. Uit analyse van de fragmenten blijkt dat er verschillende variaties zijn in de sequenties: er zijn impliciete verzoeken die leiden tot terugname, impliciete verzoeken die niet leiden tot terugname, expliciete verzoeken die leiden tot terugname en expliciete verzoeken die niet leiden tot terugname. Hierbij maakt het uit of een Kamerlid/bewindspersoon of de Kamervoorzitter zelf het terugneemverzoek initieert. Terugneemverzoeken geïnitieerd door Kamerleden, impliciet dan wel expliciet, leiden in de onderzochte dataset niet tot terugname, terwijl terugneemverzoeken die zijn geïnitieerd door de Kamervoorzitter zowel in impliciete als expliciete vorm leiden tot terugname. Dit is echter niet altijd het geval, er zijn ook gevallen waarin de woorden niet worden teruggenomen, dit is zowel aan de hand bij expliciete als bij impliciete verzoeken.

Verzoeken kunnen hierbij op verschillende manieren worden gehonoreerd of afgewezen door Kamerleden/bewindslieden: er zijn in deze dataset acht manieren te onderscheiden waarop de Kamerleden/bewindslieden reageren op terugneemverzoeken. De volgende rollen worden door hen aangenomen: de onschuldige, de schuldige, de beschuldiger, de verantwoordere, de superieur, de schijn-gentleman, de verslagene en de uitdager. Deze rollen doorbreken de categorisering van wel of niet (impliciet of expliciet) terugnemen: dit betekent dat Kamerleden dezelfde rol kunnen aannemen, maar dat dit toch wat betreft terugname tot een andere uitkomst kan leiden.

Inleiding

‘Neem het terug!’ Wellicht is dit een uitspraak die u bekend voorkomt, omdat u hem zelf eens heeft gedaan of omdat u juist degene was die verzocht werd iets terug te nemen. Dit zal waarschijnlijk in een alledaagse conversatie geweest zijn, maar de oproep tot het terugnemen van woorden komt ook in politieke context voor, zoals in de Eerste en Tweede Kamer. Er is onderzoek verricht naar hoe er in de politiek gecommuniceerd wordt (bv. Heritage, 2005), naar interactie in de politieke arena, maar er is vooralsnog geen conversatieanalytisch onderzoek verricht naar verzoeken om het terugnemen van woorden (vanaf nu: terugneemverzoeken). Toch zijn deze verzoeken wel belangrijk: grensoverschrijdend taalgebruik haalt vaak de media, denk aan koppen als “Tweede Kamervoorzitter pikt grapje over vrouwen niet: ‘Dit neemt u terug” (NOS, 2019) of “Arib noemt sluipmoordenaar-opmerking van Baudet ‘trieste vertoning” (Van der Goot, 2020) die zorgen voor maatschappelijke discussie.

Terugneemverzoeken in de Tweede Kamer zijn in te delen in de periode voor en na 2001. Sinds 2001 kunnen woorden in de Tweede Kamer nog wel formeel worden teruggenomen, maar kunnen ze niet meer worden geschrapt uit de gespreksverslagen, de Handelingen. Terugneemverzoeken van vóór 2001 zijn onderzocht door Bootsma en Hoetink (2006). Terugneemverzoeken vanaf 2001 zijn echter niet onderzocht, terwijl deze nog steeds plaatsvinden, omdat Kamerleden nog wel steeds hun woorden terug kunnen nemen, al blijven de woorden in de Handelingen staan. Wanneer meer bekend wordt over deze terugneemverzoeken, kan iets bijgeleerd worden over politieke interactie en de manier waarop er in het hart van de democratie omgegaan wordt met grensoverschrijdend taalgebruik.

In het Reglement van Orde staat beschreven hoe omgegaan moet worden met grensoverschrijdend taalgebruik, maar gebeurt dit ook daadwerkelijk? En als er al een terugneemverzoek tot stand komt, wie initieert dit dan? Hoe verloopt dit, wat is de structuur? Wie zijn de sprekers? Hoe reageren Kamerleden/bewindspersonen aan wie gevraagd wordt hun woorden terug te nemen? Doen ze dit ook daadwerkelijk en op welke manier doen ze dat? En wanneer ze dit niet doen, hoe geven ze hier dan blijk van? De literatuur biedt vooralsnog geen antwoord op dergelijke vraagstukken. Vandaar dat in dit

bachelorwerkstuk de volgende onderzoeksvraag wordt gesteld: “Hoe reageren Tweede Kamerleden en bewindslieden op verzoeken van de Kamervoorzitter om hun woorden terug te nemen?”. Om een antwoord te kunnen formuleren op deze vraag wordt gebruikgemaakt van literatuur die raakt aan het fenomeen. Omdat de directe link met de terugneemverzoeken echter vaak ontbreekt, is het belangrijk om zelf de data te analyseren en deze in te kaderen met al bestaande literatuur, om zo tot een antwoord op de onderzoeksvraag te komen.

Dit bachelorwerkstuk is dan ook als volgt opgebouwd: allereerst wordt in hoofdstuk 1 gekeken naar de al bestaande literatuur over terugneemverzoeken en de relevante literatuur die hieraan raakt. Ook motiveer ik hier hoe dit bachelorwerkstuk nu een theoretische en maatschappelijke bijdrage kan leveren. In het tweede hoofdstuk wordt ingegaan op de data en de methode: met wat voor soort fragmenten is gewerkt en hoe is dit precies gedaan? In het derde hoofdstuk wordt de data bekeken en worden door middel van de conversatieanalytische methode de fragmenten geanalyseerd. Hierin wordt onder andere gekeken naar door wie terugneemverzoeken geïnitieerd worden, of ze impliciet of expliciet worden verwoord en of de woorden al dan niet worden teruggenomen. Daarbij wordt ook vooral gekeken naar de reacties van de Kamerleden/bewindslieden aan wie gevraagd wordt iets terug te nemen: op wat voor manier reageren zij op een dergelijk verzoek? In het vierde en tevens laatste hoofdstuk worden de bevindingen uit dit bachelorwerkstuk samengevat en wordt daarmee geprobeerd een antwoord te formuleren op de hoofdvraag. Daarnaast worden in de discussie de kanttekeningen bij het onderzoek toegelicht en worden aanbevelingen tot vervolgonderzoek gedaan.

H1 Theoretisch kader

De onderzoeksvraag “Hoe reageren Tweede Kamerleden en bewindslieden op verzoeken van de Kamervoorzitter om hun woorden terug te nemen?” heeft twee kanten. Enerzijds is dit de conversatieanalytische kant: wat gebeurt er nu exact in een terugneemverzoek, hoe komen terugnames tot stand? Anderzijds is er de meer politieke, formele kant: hoe zitten de procedures rond het terugnemen van woorden in de Tweede Kamer in elkaar en hoe hebben deze zich in de loop der tijd ontwikkeld? Het theoretisch kader volgt deze tweedeling: in paragraaf 1.1 belicht ik de conversatieanalytische kant, in paragraaf 1.2 ligt de focus op de politieke, institutionele kant. In paragraaf 1.3 wordt ingegaan op de toevoeging van dit bachelorwerkstuk op de al bestaande literatuur.

1.1 Terugneemverzoeken in de conversatieanalyse

Om gedegen onderzoek te kunnen doen naar terugneemverzoeken, is het belangrijk om te weten wat er tot nu toe over bekend is. Deze paragraaf dient ertoe een overzicht te geven van bestaande literatuur rond terugneemverzoeken in de conversatieanalyse.

Het gaat hier over Tweede Kamerdebatten, waarin een Kamervoorzitter, al dan niet geïnitieerd door een Tweede Kamerlid/bewindspersoon, een terugneemverzoek doet waarop vervolgens door het desbetreffende Kamerlid gereageerd wordt.

Voor zover bekend zijn terugneemverzoeken in de Tweede Kamer (en terugneemverzoeken in het algemeen) sinds de schrapbepaling van 2001 (zie paragraaf 1.2) niet meer onderzocht, eveneens was dit geen conversatieanalytisch onderzoek. Er was dan ook geen relevante, conversatieanalytische literatuur beschikbaar over terugneemverzoeken. Daarom is er gekozen voor een iets wijdere, inkaderende blik de op literatuur, namelijk door de volgende thema's aan bod te laten komen die allemaal van belang zijn bij het conversatieanalytisch onderzoeken van terugneemverzoeken: *disagreement*, *argument sequences*, politieke interactie, de rol van de Kamervoorzitter en *entitlement*.

Disagreement

Een belangrijk en onmisbaar onderdeel van een terugneemverzoek is het meningsverschil: een Kamerlid of bewindspersoon doet een uitspraak, waarvan een ander Kamerlid of de

Kamervoorzitter markeert dat dit niet door de beugel kan, bijvoorbeeld door het Kamerlid te bevelen de woorden terug te nemen. Het hebben van een meningsverschil staat in de conversatieanalyse bekend als *disagreement*. Conversatieanalisten houden zich bezig met hoe *disagreement* gemanaged wordt en hoe dit vormgegeven wordt in interactie.

Er is binnen de conversatieanalyse de laatste jaren veel aandacht uitgegaan naar *disagreement*, *The Journal of Pragmatics* weidde er een speciale editie aan in 2012 en ook Angouri (2012) en Clift en Pino (2020) hebben dit verder onderzocht. Voor dit bachelorwerkstuk is het vooral belangrijk om een basisidee te hebben van *disagreement*. *Disagreement* is nu vooral bekeken in *mediation hearings* (Garcia, 1991), focusgroepen (Myers, 1998), in de zakenwereld (Angouri, 2012) en in onderwijscontext (Kotthoff, 1993), maar het is een waardevolle toevoeging om met dit bachelorwerkstuk ook een bijdrage te leveren op politiek vlak.

Disagreement heeft alles te maken met preferentie. Wanneer een spreker in een eerste paardeel een bewering doet, kan de gesprekspartner hiermee instemmen, maar hij of zij kan het er ook mee oneens zijn. Het instemmen is hierbij meestal de geprefereerde respons, terwijl niet instemmen met een bewering meestal als een gedisprefereerd tweede paardeel wordt vormgegeven. De responsbeurten worden op verschillende manieren vormgegeven: “Geprefereerde responsbeurten volgen doorgaans snel en zonder aarzeling op de initiatieve beurt. Gedisprefereerde responses worden veelal voorafgegaan door pauzes, vertragingen (...) en ingeleid met *instemmingsignalen* (...).” (Houtkoop & Koole, 2011, p. 78). Gedisprefereerde paardelen verschillen dus in een aantal opzichten van geprefereerde paardelen: het gaat hierbij om de plaatsing, vormgeving, het afzwakken en het toelichten van niet-geprefereerde tweede paardelen. Zo laten gedisprefereerde tweede paardelen verschillende vormen van uitstel zien (gespreksorganisatorisch, sequentieel en beurtconstructioneel), zijn ze meestal “langer, complexer, minder direct en meer afgezwakt” en volgt er vaak een toelichting op een gedisprefereerd tweede paardeel (Mazeland, 2012, p. 105). Ook Stalpers (1995) gaat in op dit uitstel: “When disagreement occurs, common ground must be established before the discourse can proceed. (...) Most often disagreements call for additional interactional work, e.g., repair and insertion sequences, before the conversation can proceed.” (Stalpers, 1995). *Disagreement* acts zorgen dus onder andere voor sequentie-uitbreidingen die noodzakelijk zijn voor het vervolg van de conversatie.

De zojuist besproken preferentierichtingen kunnen omkeren wanneer er sprake is van discussie. Van een discussie is pas sprake “wanneer een meningsverschil interactioneel bestendig is” (Mazeland, 2012, p. 105). Dit is het geval wanneer een spreker een tegenovergesteld standpunt inneemt van dat van de voorgaande spreker en de eerste spreker dit standpunt vervolgens niet herziet (zie ook het stuk over *argument sequences*). Vervolgens draait de preferentierichting om: “Vanaf de opponerende stellingname (...) worden niet-overeenstemmende stellingnames niet meer als gedisprefereerde voortzettingen gedaan, maar vertonen die juist eerder kenmerken van geprefereerdheid.” (Mazeland, 2012, p. 107).

Bij een discussie zijn concessies dus juist gedisprefereerd en zijn niet-overeenstemmende stellingnames juist geprefereerd, dit is belangrijk om mee te nemen wanneer de reacties van Kamerleden/bewindspersonen op verzoeken van de Kamervoorzitter om hun woorden terug te nemen geanalyseerd worden.

Argument sequences

Tijdens een ruzie of conflict is het geen uitzondering dat sprekers door elkaar praten of elkaar onderbreken. Waar dit in de conversatieanalyse een interruptie genoemd wordt, heeft dit bachelorwerkstuk ook te maken met de politieke interrupties in de Tweede Kamer. Om te voorkomen dat de term ambigu wordt, wordt hier als volgt mee omgegaan: voor dit bachelorwerkstuk wordt de term ‘onderbreking’ gebruikt als iemand een andere spreker onderbreekt in zijn verhaal. ‘Interrupties’ wordt gebruikt in de politieke zin van het woord, dus wanneer iemand bij de interruptiemicrofoon staat en van de Voorzitter de gelegenheid krijgt om een vraag te stellen. Hutchby (1992) heeft gekeken naar aspecten van onderbrekingen in argument sequences in een praatprogramma op de radio en kwam tot een paar bevindingen. Allereerst stelt hij dat zowel sequentiële als morele dimensies van onderbrekingen in een betoog nauw samenhangen met het hoorbaar confronterende karakter van de discussies. Daarnaast heeft Hutchby (1992) ook *resistance strategies* gevonden die aantonen dat een onderbreking niet betekent dat het topic ook meteen wordt afgesloten. Tot slot bespreekt hij institutioneel gefundeerde manieren om onderbreking te gebruiken als een manier om ‘de controle te hebben’ over een *disputatious exchange*.

Ook Muntigl en Turnbull (1998) hebben onderzoek gedaan naar het de conversationele structuur en *facework* van argument sequences. Het gaat hier om *everyday*

arguing, dus niet om de institutionele context die wij bestuderen, maar het geeft wel inzicht in hoe discussies kunnen verlopen. Zij beschrijven een structuur waarin spreker A een uitspraak doet (beurt 1) die wordt weersproken door spreker B (beurt 2), waarop A in beurt 3 ofwel het statement van beurt 1 bevestigt of direct beurt 2 weerspreekt. Uit hun analyse bleek het volgende: "Examination of the acts within the second and third turn of 164 naturally occurring arguing exchanges revealed distinct types of acts with varying structural and pragmatic characteristics." (Muntigl & Turnbull, 1998). Daarnaast bleek dat hoe meer *face* van spreker A beschadigd wordt door spreker B in de tweede beurt, hoe waarschijnlijker het is dat A in de derde beurt direct terugkomt op beurt 1 en niet op beurt 2.

Politieke interactie

Er zijn verschillende soorten interactie: zo verschilt de interactie die je hebt met de caissière in de supermarkt van het verloop van een sollicitatiegesprek. In dit bachelorwerkstuk is er sprake van politieke interactie, dus het is belangrijk om goed helder te hebben in welke opzichten dit verschilt van dagelijkse conversaties. Volgens Heritage (2005) wordt *institutional talk*, waar politieke interactie deel van uitmaakt, gekenmerkt door een aantal eigenschappen: de manier waarop beurtwisseling verloopt, de algehele structuur van de conversatie, sequentie-organisatie, beurtontwerp en woordkeus. Deze onderscheidende aspecten worden dus ook in acht genomen bij het behandelen van de data.

Verder conversatieanalytisch onderzoek op het gebied van politieke interactie is verricht door Larrue en Trognon (1993), die *turn taking sequences* in politieke meetings onderzocht hebben. Murphy (2015) heeft daarnaast onderzoek gedaan naar hoe de manier waarop Britse parlementsleden excuses maken verschilt van hetgeen in alledaagse conversatie wordt aangetroffen.

Er is daarnaast divers ander onderzoek gedaan naar politieke interactie, maar dit is voornamelijk gedaan op het gebied van discourse-analyse. Zo heeft Ilie (2018) gekeken naar genderdiscriminatie en seksistische stereotyperingen in parlementaire interactie en heeft ze in 2011 gekeken naar interruptiepatronen in het Britse parlement in vergelijking met dramadialogen. Daarnaast is er bijvoorbeeld onderzoek verricht naar de overtuigingskracht van politieke humor (Innocenti & Miller, 2016).

Rol voorzitter

Angouri en Marra (2010) hebben onderzoek gedaan naar de rol van de voorzitter in *corporate meeting talk*. Hoewel ze hebben gefocust op tamelijk informele meetings, is dit wel relevant voor dit bachelorwerkstuk. Zo wordt er bijvoorbeeld uitgelicht dat er *generalizable features* zijn van de voorzitter (er is onderzoek gedaan in Europa en Nieuw-Zeeland), zoals het openen en sluiten van de vergadering, waardoor een meeting herkenbaar wordt in zijn genre. Ook Pomerantz en Denvir (2007) wijzen op deze activiteiten die min of meer herkend worden als horend bij de rol van voorzitter: het openen en sluiten van de vergadering, het introduceren van agenda-items, het overgaan van het ene op het andere agenda-item, het uitdelen van beurten en het opleggen van sancties in het geval van *inappropriate meeting conduct*. Vooral dit laatste punt heeft de aandacht, omdat dit precies raakt aan het onderwerp van dit bachelorwerkstuk. Ook wordt gezegd dat deze invulling van de rol niet door iedereen hetzelfde wordt opgevat: "These understandings may not match perfectly among all participants and may, in fact, be negotiated throughout the meeting." (Pomerantz & Denvir, 2007, p. 31).

Hieruit blijkt dat de rol van de Voorzitter in *meeting talk* overeenkomt met de rol van de Voorzitter in de Tweede Kamer (zie voor de beschrijving van deze functie paragraaf 1.2). Vooral het gedeelte over het in twijfel trekken van de rol van de voorzitter en het sanctioneren van ongepast gedrag zullen frequent in de data terug te vinden zijn en vormen dus een belangrijk focuspunt.

Entitlement

Aangezien een belangrijk aspect in dit bachelorwerkstuk is hoe de verzoeken precies geformuleerd worden, is het handig om iets te weten van *entitlement*. Heinemann (2006) heeft met haar onderzoek laten zien dat de manier waarop je iets vraagt van iemand, invloed heeft op of diegene dit verzoek ook daadwerkelijk inwilligt. Entitlement gaat over het recht dat een spreker zichzelf toe-eigent om een bepaalde actie uit te voeren, bijvoorbeeld het doen van een verzoek. Wanneer een spreker iemand anders iets gebiedt te doen, geeft een spreker meer blijk van entitlement dan wanneer een spreker iemand beleefd verzoekt iets te doen en wordt er dus volgens Heinemann ook vaker aan het verzoek voldaan.

1.2 Politieke procedure rond terugneemverzoeken

Interactie in de Tweede Kamer verschilt van interactie in informeel taalgebruik, doordat interactie in de Tweede Kamer nadrukkelijk gereguleerd is en wordt geleid door de Kamervoorzitter. Volgens de officiële website van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, heeft de Kamervoorzitter primair de volgende rol: “De Voorzitter leidt de plenaire vergaderingen van de Tweede Kamer. Dat doet zij op basis van het Reglement van Orde, de regels die de Kamerleden met elkaar zijn overeengekomen. De Voorzitter ziet toe op het uitvoeren van de door de Kamer genomen besluiten.” (tweedekamer.nl, z.d.).

De Kamervoorzitter leidt de vergaderingen dus op basis van het Reglement van Orde. Dit Reglement van Orde van de Tweede Kamer “bestaat uit verschillende onderdelen, van vergaderregels tot een handleiding voor het behandelen van een wetsvoorstel. En van de regels voor een burgerinitiatief tot richtlijnen over vertrouwelijke stukken.” (tweedekamer.nl, z.d.). In dit Reglement van Orde is de functie van Kamervoorzitter gespecificeerd:

Artikel 3.2 Taak Voorzitter De Voorzitter is belast met:

- a. het leiden van de werkzaamheden van de Kamer en het Presidium;
- b. het doen naleven van dit Reglement;
- c. het uitvoeren van door de Kamer genomen besluiten;
- d. het vertegenwoordigen van de Kamer;
- e. de overige taken die op grond van dit Reglement of de wet aan hem zijn toegeedeeld. (Reglement van Orde van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, 2021).

Voor dit bachelorwerkstuk is vooral lid b van belang: het doen naleven het van Reglement. Om te weten wat er precies vermeld staat over terugneemverzoeken in het Reglement van Orde, moet gekeken worden naar artikel 8.16, getiteld “(Waarschuwing voor) ongeoorloofd gedrag”. Dit artikel luidt als volgt:

Artikel 8.16 (Waarschuwing voor) ongeoorloofd gedrag

1. Tijdens de vergadering onthoudt een ieder zich van:
 - a. het gebruik van beledigende uitdrukkingen;
 - b. het verstoren van de orde;

- c. het niet in acht nemen van de geheimhouding ten aanzien van de gedachtewisseling in een besloten vergadering;
 - d. het niet in acht nemen van de vertrouwelijkheid ten aanzien van de inhoud van een vertrouwelijk stuk; en
 - e. het instemmen met of aansporen tot onwettige handelingen.
2. Indien een spreker hieraan niet voldoet, waarschuwt de Voorzitter hem en stelt hem in de gelegenheid de woorden terug te nemen die tot de waarschuwing aanleiding hebben gegeven, of terug te komen van het gedrag dat tot de waarschuwing aanleiding gaf. (Reglement van Orde van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, 2021).

Van dit artikel is lid a aangaande het gebruiken van beledigende uitdrukkingen relevant voor dit bachelorwerkstuk, aangezien deze uitdrukkingen in de te behandelen fragmenten de aanleiding zijn voor het al dan niet impliciet formuleren van een terugneemverzoek. Ook lid 2 is belangrijk: wat gebeurt er als een lid toch een beledigende uitdrukking gebruikt? Volgens het Reglement van Orde waarschuwt de Voorzitter dan en wordt de spreker in staat gesteld de woorden terug te nemen. De vraag is dan wat er gebeurt wanneer een spreker zijn woorden weigert terug te nemen. Volgens het Reglement van Orde treedt dan artikel 8.17, "Ontneming van het woord" in werking, dat als volgt luidt:

Artikel 8.17 Ontneming van het woord

1. De Voorzitter kan een spreker het woord ontnemen, indien deze spreker:
 - a. nadat hij is teruggeroepen tot de behandeling als bedoeld in artikel 8.15, voortgaat van het onderwerp af te wijken; of
 - b. nadat hij is gewaarschuwd als bedoeld in artikel 8.16, tweede lid, geen gebruik maakt van de gelegenheid woorden terug te nemen of van gedrag terug te komen, of voortgaat beledigende uitdrukkingen te gebruiken, de orde te verstoren, de geheimhouding of vertrouwelijkheid niet in acht te nemen, of instemming te betuigen met of aan te sporen tot onwettige handelingen.
2. Een lid dat het woord is ontnomen, mag in de betrokken vergadering niet meer aan de beraadslaging over het in behandeling zijnde onderwerp deelnemen. (Reglement van Orde van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, 2021).

Uit dit artikel blijkt dat als woorden dus niet terug worden genomen, de Voorzitter het woord kan ontnemen. Als het woord ontnomen is, mag de desbetreffende spreker niet meer aan het debat over dat onderwerp deelnemen.

Dit is hoe volgens het Reglement van Orde er omgegaan zou moeten worden met grensoverschrijdend taalgebruik door Kamervoorzitter, Kamerlid en bewindspersoon. De vraag die voorligt, is of het Reglement van Orde ook in de praktijk wordt gebracht: hoe gaan Kamervoorzitters daadwerkelijk om met grensoverschrijdend taalgebruik? Van Haaften (2011, p. 366) zegt er het volgende over: "The Code of Order of the Dutch Parliament gives the Speaker the formal authority to interrupt the debate and to sanction a politician if he or she uses offensive language. But nowadays the Speaker in the Dutch parliament seldom uses this authority." Volgens hem heeft de Kamervoorzitter dus formeel de autoriteit om het debat te onderbreken om grensoverschrijdend taalgebruik te bestraffen, maar gebeurt dit in de praktijk zelden. Hij haalt ook een praktijkstudie hierover aan:

And – as Plug (2010, p. 313) correctly points out – from a study of the contributions made to parliamentary debates which were considered inadmissible by the Speaker over the period 1934-2001 (see Bootsma and Hoetink 2006), it is clear that there are no unambiguous norms indicating what should be considered offensive or un-parliamentary language." (Van Haaften, 2011, p. 366.)

Wat de procedures rond terugneemverzoeken dus bemoeilijkt, is dat er geen duidelijke normen zijn over wat wordt gezien als grensoverschrijdend taalgebruik. De procedures rond terugneemverzoeken veranderen door de jaren heen: Bootsma & Hoetink (2006) beschrijven deze veranderingen zorgvuldig. Zo werd in 2001 de schrapbepaling geschrapt, waardoor er niets meer uit de Handelingen kon worden verwijderd en er geen uitspraken meer definitief kunnen 'verdwijnen'. Dit betekent echter niet het einde van de terugneemverzoeken: "Tot op heden krijgt een Kamerlid, na een berisping van de voorzitter, nog wel de kans om zijn afgekeurde uitlatingen terug te nemen en zo in zekere zin zijn excuses aan te bieden." (Bootsma & Hoetink, 2006, p. 35-36). Nu richt ik me in dit bachelorwerkstuk wel op fragmenten van ná de schrapbepaling, dus in die zin zijn de fragmenten uit dit bachelorwerkstuk niet direct te vergelijken met degene van vóór 2001, omdat de dynamiek rond terugneemverzoeken anders is. Voor zover bekend zijn terugneemverzoeken van na de

schrapbepaling niet eerder onderzocht. Het grote verschil met de fragmenten voor de afschaffing van de schrapbepaling en de fragmenten in dit bachelorwerkstuk is ook dat een substantieel deel van deze laatste fragmenten de pers heeft gehaald en dus ook voor maatschappelijke opschudding zorgt. Terugneemverzoeken zorgden logischerwijs vóór 2001 niet tot deze maatschappelijke opschudding: “Vroeger werd onwenselijk taalgebruik geschrapt uit de Handelingen en kwamen ze ook niet in de pers.” (Redactie ‘Dr Kelder en Co’, 2020).

1.3 Overeenkomsten en verschillen met de te onderzoeken fragmenten

Dit bachelorwerkstuk sluit aan op al bestaande literatuur over onder andere disagreement en politieke interactie, waardoor inzichten kunnen worden uitgebreid. Er is echter helemaal geen relevante conversatieanalytische literatuur gevonden over terugneemverzoeken in het algemeen en amper iets over politieke interactie in het Nederlandse Parlement, dus met dit bachelorwerkstuk kan een begin worden gemaakt om dat conversatieanalytische gat te dichten. Van Haaften (2011) heeft geschreven over normoverschrijdend gedrag en het markeren hiervan in de Tweede Kamer en Bootsma en Hoetink hebben geschreven over terugneemverzoeken voorafgaand aan de schrapbepaling in 2001, maar juist een conversatieanalytische insteek zou meer inzicht kunnen geven in het exacte verloop van die verzoeken, hoe deze vanuit de interactionele literatuur verklaard kunnen worden en wat er gebeurt na een terugneemverzoek. Andersom kan er ook worden gekeken naar wat dit fenomeen leert aan de interactionele literatuur en op welke manier dit gelieerd is aan de politiek. Daarmee voegt het bachelorwerkstuk ook een nieuw perspectief toe aan de literatuur over parlementaire debatten.

Dit bachelorwerkstuk kan daarnaast aanzetten tot waardevolle, actuele discussies over wat politici wel en niet kunt zeggen (denk aan het proces rond Wilders) en geeft ook inzicht in hoe er wordt gehandeld als er gemarkeerd wordt dat er een norm wordt overgeschreden. Daarnaast hebben vele van de in dit bachelorwerkstuk besproken fragmenten de media gehaald, zie onder andere Van der Goot (2020), waardoor de fragmenten ook buiten de Tweede Kamer zijn verspreid en er dus maatschappelijke discussie over ontstaan is. Daarom is het bekijken van deze fragmenten ook maatschappelijk relevant.

H2 Data & methode

In dit hoofdstuk beschrijf ik welk materiaal ik heb gebruikt om de onderzoeksvraag te beantwoorden en hoe dit materiaal geanalyseerd is. Het gaat hier om politieke interactie: paragraaf 2.1 gaat dan ook over welke data er precies gebruikt is. In paragraaf 2.2 wordt gespecificeerd naar welke sequenties binnen de data er exact gekeken is. Paragraaf 2.3 is een uiteenzetting van hoe de transcripten zijn gerealiseerd. Paragraaf 2.4 gaat over welke analysemethode er is gekozen en waarom, in paragraaf 2.5 wordt er verder ingegaan op de analysestappen.

2.1 Data: Plenaire zaal Tweede Kamer

Voor dit onderzoek over terugneemverzoeken is gebruikgemaakt van de Handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, die beschikbaar zijn via officiëlepublicaties.nl, de website die gaat over de officiële publicaties van de Nederlandse overheid. Via de zoekmachine van deze website is in eerste instantie gezocht naar 'terug', omdat dit woord essentieel is in terugneemverzoeken. De zoekterm 'terug' leverde op 08-04-2021 12.220 Handelingen op. Deze omvang aan documenten viel niet binnen de omvang van dit bachelorwerkstuk, dus is besloten om te zoeken op de term 'terugnemen'. Deze zoekterm leverde op 08-04-2021 1076 handelingen op. Vanwege zowel de beperkte omvang van deze studie als de wens (relatief) recente data te gebruiken is de zoekslag beperkt tot de afgelopen tien jaar. Dit heeft in totaal 410 Handelingen opgeleverd met de term 'terugnemen' erin. Binnen deze 410 stukken zijn alle zinnen waarin het woord 'terug' voorkwam bestudeerd, dus uitdrukkelijk niet alleen de zinnen met 'terugnemen' erin. Naar schatting zijn zo'n 12.000 zinnen met het woord 'terug' erin bekeken. Wanneer de zin daartoe aanleiding gaf, zijn ook de zinnen daarvoor en daarna bestudeerd. Niet opgenomen zijn voorkomens van 'terug' die geen onderdeel uitmaakten van een terugneemverzoek. Het overgrote deel aan voorkomens van 'terug' kwam namelijk voort uit het later terugkomen op een bepaald punt of had betrekking op immigratievraagstukken. 'Terugnemen' kwam bijvoorbeeld verreweg het vaakst voor in de context van het terugnemen van onderdanen.

Wanneer een bepaalde sequentie uit de handelingen geschikt leek om op te nemen in de collectie, is de opname van de plenaire zaal bekeken van het desbetreffende moment. Deze opnames zijn beschikbaar via debatgemist.tweedekamer.nl. Uiteindelijk zijn er vijftien

passende fragmenten geselecteerd en getranscribeerd. Van twee van de fragmenten, afkomstig uit april 2021, waren nog geen Handelingen beschikbaar. Zij zijn toevalligerwijs gevonden via YouTube en vervolgens is het officiële, complete videomateriaal erbij gezocht op debatgemist.tweedekamer.nl.

Alle fragmenten spelen zich af in de plenaire zaal van de Tweede Kamer. Dertien fragmenten komen voort uit plenaire debatten, één fragment maakt onderdeel uit van de regeling van werkzaamheden en er is één fragment afkomstig uit een vragenuur. De fragmenten komen elk uit een ander debat/een andere regeling en beslaan elk een ander inhoudelijk onderwerp. De lengte van de fragmenten varieert ongeveer van een halve minuut tot tweeënhalve minuut. In elk fragment is het de Kamervoorzitter, al dan niet geïnitieerd door een Kamerlid/bewindspersoon die verzoekt om woorden terug te nemen. In veertien van de fragmenten is dit verzoek gericht aan een Kamerlid, in één geval is dit gericht aan een minister. Er komen in de vijftien fragmenten zeven verschillende Kamervoorzitters aan bod en dertien verschillende Kamerleden/bewindslieden (afkomstig van negen verschillende partijen). Wel zijn het enkel mannen die worden gevraagd hun woorden terug te nemen.

2.2 Afbakening te onderzoeken sequenties

Er waren verschillende criteria waar de fragmenten aan moesten voldoen. Een vereiste was dat de Kamervoorzitter zich mengt in een terugneemverzoek: alle fragmenten waar Kamerleden aan elkaar vragen om woorden terug te nemen, maar de Voorzitter zich hier niet in inhoudelijk in mengt, zijn buiten beschouwing gelaten. Als de Voorzitter wel een uiting doet, maar deze bijvoorbeeld enkel bestaat uit het uitdelen van een beurt, is dit niet meegenomen als inhoudelijke inmenging. Ook fragmenten van Kamerleden die uit zichzelf woorden terugnemen zijn om dezelfde reden buiten beschouwing gelaten. Tot slot zijn fragmenten waarop een Kamervoorzitter zich wel inhoudelijk mengt in een terugneemverzoek, maar zich hiertegen verzet, ook niet opgenomen. Wat daarentegen wel is meegenomen, zijn terugneemverzoeken waarin bewindslieden een rol spelen: ook als bewindslieden woorden moeten terugnemen/een terugneemverzoek initiëren, is dit opgenomen.

De fragmenten verlopen in de basis op twee verschillende manieren. De eerste manier is wanneer een Kamervoorzitter een terugneemverzoek initieert. Hierbij doet een

Kamerlid/bewindspersoon in de eerste positie een uitspraak die de Kamervoorzitter markeert als grensoverschrijdend, waarop de Kamervoorzitter (impliciet of expliciet) verzoekt de woorden terug te nemen in de tweede positie. Het desbetreffende Kamerlid/de desbetreffende bewindspersoon reageert vervolgens in de derde positie op dit verzoek door dit of terug te nemen, of door dit (impliciet of expliciet) te weigeren. Door laatstgenoemde ontstaan in sommige gevallen discussies met de Kamervoorzitter, waardoor de sequentie wordt uitgebreid, maar dit is niet het basisverloop van de fragmenten. De Voorzitter sluit het fragment in vierde positie, door passend bij zijn of haar taak een ander Kamerlid te beurt te geven/het betreffende Kamerlid/de bewindspersoon toestemming te verlenen het betoog te vervolgen. Schematisch gezien zien deze fragmenten er als volgt uit:

Kamerlid/bewindspersoon:	1 ^e positie: beurt
Kamervoorzitter:	2 ^e positie: markeert voorgaande beurt als grensoverschrijdend
Kamerlid/bewindspersoon:→	3 ^e positie: reageert op (indirect) terugneemverzoek
Kamervoorzitter:	4 ^e positie: reageert op Kamerlid en deelt volgende beurt uit

Daarnaast bleek uit de fragmenten dat er nog een tweede structuur bestond: een structuur waarin in de eerste positie (net als bij het voorgaande schema) een Kamerlid of bewindspersoon een uiting doet, maar die vervolgens in tweede positie door een ander Kamerlid of bewindspersoon gemarkeerd wordt als grensoverschrijdend. Vervolgens komt de Kamervoorzitter in de derde positie in beeld, om het verzoek (al dan niet indirect) door te plaatsen naar het desbetreffende Kamerlid, dat hier vervolgens in vierde positie op reageert. Tot slot reageert de Kamervoorzitter in vijfde positie weer op deze voorgaande beurt en deelt vervolgens de volgende beurt uit, al dan niet aan de spreker (die de grensoverschrijdende opmerking zou hebben gemaakt) die in eerste instantie het woord had.

Kamerlid/bewindspersoon:	1 ^e positie: beurt
Kamerlid/bewindspersoon:	2 ^e positie: markeert voorgaande beurt als grensoverschrijdend
Kamervoorzitter:	3 ^e positie: plaatst (indirect) verzoek door
Kamerlid/bewindspersoon:→	4 ^e positie: reageert op (indirect) terugneemverzoek
Kamervoorzitter:	5 ^e positie: reageert op Kamerlid en deelt volgende beurt uit

Ook deze basissequentie kan worden uitgebreid, dit is met name aan de hand in de vierde en vijfde positie.

Belangrijk om op te merken hierbij is dat de terugneemverzoeken dus niet woordelijk

zo geplaatst hoeven te worden, om mee te tellen als terugneemverzoek. Wanneer ofwel het verzoek expliciet geplaatst wordt, in welke vorm dan ook (bijvoorbeeld in de gebiedende wijs), ofwel het duidelijk wordt uit de behandeling van de beurt dat een Kamerlid/bewindspersoon het opvat als een terugneemverzoek, telt het fragment mee in de categorie terugneemverzoeken.

Aan de hand van deze criteria en schema's zijn allereerst alle relevante fragmenten geïdentificeerd. Deze fragmenten zijn zodanig geanalyseerd dat zich de categorieën vormden zoals deze worden behandeld in het volgende hoofdstuk. De vijftien geanalyseerde fragmenten zijn terug te vinden in bijlage II.

2.3 Transcripten

Om de fragmenten goed te kunnen analyseren, zijn ze getranscribeerd. De transcripten zijn gemaakt aan de hand van de transcribeersymbolen uit de transcriptieconventies van Mazeland (2003). Aangezien het overgrote deel van de fragmenten uit de Handelingen afkomstig is, waarin vaak debatten van meerdere uren zijn uitgeschreven, zijn alleen de desbetreffende fragmenten getranscribeerd. Dit is gedaan zonder transcribeerprogramma: de audio van de fragmenten is vanaf een telefoon afgespeeld en vervolgens opgenomen met het programma Praat, waardoor de pauzes zeer nauwkeurig konden worden gemeten en er steeds stukjes spraak konden worden geselecteerd om die vervolgens in meer detail te kunnen analyseren.

Wegens gebrek aan meerdere deelnemers aan de bachelorkring was *peer-review* slechts beperkt mogelijk. Naar twee van de fragmenten/transcripten is gedetailleerd gekeken tijdens een datasessie, de overige fragmenten zijn enkel door mijzelf bestudeerd.

Een belangrijke kanttekening hierbij is dat hoewel er audio- en videomateriaal beschikbaar is, het afhankelijk is van de camerahoeken in hoeverre er iets over *embodied behaviour* kon worden gezegd. De Tweede Kamerdebatten worden namelijk door de organisatie van de Tweede Kamer opgenomen, ik heb dit zelf niet gedaan, en daardoor ben ik in dezen afhankelijk van de manier waarop zij het hebben opgenomen.

2.4 Analysemethode

In deze paragraaf wordt gefocust op de vraag waarom er voor conversatieanalyse gekozen is als analysemethode. De hoofdvraag "Hoe reageren Tweede Kamerleden en bewindslieden

op verzoeken van de Kamervoorzitter om hun woorden terug te nemen?” impliceert twee dingen: allereerst dat er terugneemverzoeken plaatsvinden, maar ook dat deze dus geproduceerd worden door een Kamervoorzitter en dat hier door Tweede Kamerleden en bewindslieden op gereageerd wordt. In de basis komt de vraag dus neer op hoe sprekers (Tweede Kamerleden en bewindslieden) handelen door een specifieke uiting te produceren. Dit wordt mede bepaald doordat de derde respectievelijk vierde positie iets doet met het terugneemverzoek: er komt een reactie op. De reactie wordt dus in de context van de daaraan voorafgaande uitingen geplaatst: volgend op een (al dan niet doorgeplaatst) terugneemverzoek. Concreet wordt er dus gekeken naar hoe Kamerleden/bewindslieden reageren op een terugneemverzoek.

Qua onderzoeksmethode is er dus behoefte aan een methode die uitgaat van sociale handelingen en die zowel rekening houdt met de betekenis van deze sociale handelingen in hun directe omgeving als in de politieke context waarin deze zich bevinden. De conversatieanalyse biedt hier uitkomst: “De conversatieanalyse onderzoekt de principes van gespreksorganisatie waarmee de deelnemers aan een gesprek betekenis geven aan wat ze zeggen en doen.” (Mazeland, 2012, p. 11). Het analyseren van reacties op terugneemverzoeken (deze reacties bestaan uit interactionele handelingen) is hét focuspunt van dit bachelorwerkstuk en daar sluit de conversatieanalyse naadloos op aan: “De conversatieanalyse doet onderzoek naar *interactionele handelingen* (...)” (Houtkoop & Koole, 2011, p. 65). Om deze redenen is ervoor gekozen om de conversatieanalytische benadering toe te passen. In de volgende paragraaf worden de stappen geëxpliciteerd op basis waarvan de analyse is gemaakt.

2.5 Analysestappen

De analyse is hoofdzakelijk gebaseerd op de *tools for analysis* van Pomerantz en Fehr (1997, p. 71-87). Zij beschrijven hoe je conversatie kunt analyseren door vijf analysestappen te volgen. Belangrijk om hierbij te vermelden is dat het geen losse stappen zijn: binnen de conversatieanalyse kun je alleen bepalen wat een beurt doet of mogelijk doet door te kijken wat er daarvoor gebeurt en door bewijs te zoeken in de daaropvolgende beurt.

Allereerst selecteer je een sequentie op basis van een bepaald focuspunt in een fragment. Vervolgens bepaal je binnen deze stap de grenzen van je fragment door te kijken naar in welke beurt er een actie werd geïnitieerd of er van onderwerp wordt gewisseld, tot

aan het punt waarop deze actie wordt afgesloten of er een nieuw onderwerp wordt aangesneden. In de tweede stap bepaal je voor elke beurt in de sequentie de acties die worden uitgevoerd, door je af te vragen wat een participant doet in een bepaalde beurt. Zo kan iemand bijvoorbeeld een verhaal vertellen of zich ergens over beklagen. Ook kijk je naar hoe de acties binnen de verschillende beurten aan elkaar gerelateerd zijn. In de derde stap kijk je naar de *packaging* van een uiting: welke woorden kiezen sprekers en wat voor interactionele gevolgen heeft dit voor de acties van een andere spreker? Als een spreker bijvoorbeeld voorstelt om even snel een hapje te gaan eten, spreekt dit een bepaalde verwachting uit (het wordt dan geen sterrenrestaurant, maar eerder iets als een café). Ook kun je uit deze stap afleiden welke lading een boodschap heeft (urgent, onbelangrijk et cetera). In de vierde stap wordt gekeken naar beurtwisseling: op wat voor manier dragen beurtwisselingen de timing hiervan bij aan inzicht in interactionele handelingen en gespreksonderwerpen? Hoe verkrijgt een spreker een beurt, hoe wordt dit getimed, hoe eindigt een beurt en hoe gaat deze over op een andere spreker? Tot slot wordt er gekeken naar de relaties tussen de sprekers: op welke manier blijkt binnen de voorgaande vier stappen een bepaalde relatie tussen sprekers? Hoe spreekt men elkaar bijvoorbeeld aan, is dit formeel of informeel?

Daarnaast is het voor de specifieke fragmenten in dit bachelorwerkstuk relevant om over de volgende metadata te beschikken: wat is de context van het fragment (in de fragmenten uit dit bachelorwerkstuk is dat ofwel een regeling van werkzaamheden, een vragenuur of een debat), welke spreker initieert het terugneemverzoek (Kamervoorzitter of een Kamerlid/bewindspersoon), wie wordt verzocht woorden terug te nemen (Kamerlid/bewindspersoon) en wanneer vond het desbetreffende terugneemverzoek plaats. Er worden geen conclusies getrokken over (het verloop van) terugneemverzoeken die zijn gebaseerd op de politieke achtergrond van Kamerleden/bewindspersonen, maar het is wel interessant en relevant om te weten hoe de spreiding is over verschillende contexten, Kamerleden/bewindspersonen, Kamervoorzitters en jaren.

H3 Analyse

In dit hoofdstuk analyseer ik de data die in het vorige hoofdstuk aan bod is gekomen. Tijdens het analyseren zijn verschillende categorieën voortgekomen uit de fragmenten; deze categorieën zullen stuk voor stuk behandeld worden. Eerst behandel ik de verzoeken die zijn geïnitieerd door Kamerleden of kabinetsleden (paragraaf 3.1), vervolgens wordt gekeken naar verzoeken die zijn geïnitieerd door de Kamervoorzitter (paragraaf 3.2) en tot slot worden verzoeken met onduidelijke initiatie behandeld (paragraaf 3.3). Binnen deze paragrafen 3.1 en 3.2 wordt daarnaast onderscheid gemaakt tussen impliciete en expliciete verzoeken en voor paragraaf 3.2 ook nog in of het verzoek wel of niet leidt tot terugname. De fragmenten zijn op deze manier ingedeeld, omdat uit de data bleek dat deze verschillen (initiatie door Kamerlid/Kamervoorzitter, expliciet/impliciet en wel/geen terugname) een groot verschil maakten in het verloop van de sequenties.

3.1 Verzoeken geïnitieerd door Kamerlid/kabinetslid

In deze paragraaf worden terugneemverzoeken behandeld die zijn geïnitieerd door een Kamerlid of een bewindspersoon. Vier van de vijftien fragmenten behoren tot deze categorie. Wat gelijk opvalt, is dat er binnen deze categorie enkel verzoeken zijn die niet hebben geleid tot terugname: geen van terugneemverzoeken is dus gehonoreerd. Deze paragraaf is opgedeeld in drie deelparagrafen: expliciete verzoeken die niet leiden tot terugname (paragraaf 3.1.1), impliciete verzoeken die niet leiden tot terugname (paragraaf 3.1.2) en een korte samenvatting (paragraaf 3.1.3).

3.1.1 Expliciete verzoeken die niet leiden tot terugname

Twee fragmenten vielen op doordat ze in structuur erg op elkaar lijken: het zijn expliciete terugneemverzoeken, geïnitieerd door een Kamerlid, die niet leiden tot terugname. De analyse opent met het enige vragenuur uit de collectie.

Fragment I

Kamerlid Van Laar (PvdA, L) heeft in de beurt hiervoor tijdens zijn bijdrage aan het vragenuur van 33-06-2015 bij de interruptiemicrofoon gezegd dat de SP (in dit geval het Kamerlid Smaling, S) suggereert dat de zakelijke reis van minister Ploumen een vakantie zou zijn.

Kamervoorzitter Van Miltenburg (M) geeft vervolgens de beurt aan Smaling, die bij de interruptiemicrofoon staat.

1 M: en dan geef ik eerst de he- 't woord aan de heer Smaling voor
2 een persoonlijk feit,
3 (0,2)
4 S: ik heb eh: voorzitter [eh].
5 M: [geen] discussie een persoonlijk feit=
6 S: =dit is een persoonlijk feit,=
7 → =ik heb helemaal niet gezegd dat de minister op vakantie is
8 → geweest dus ik (0,5) zou graag zien dat de heer van laar deze
9 → woorden terugtrekt;
10 (1,0)
11→M: meneer van laar bent u bereid die woorden terug te trekken?=
12→L: =voorzitter dat heb ik niet gezegd,=
13 =ik zei alleen dat de sp een link legde naar op vakantie gaan=
14 =vakantie te duu:r stond er in het artikel dat hield de heer
15 smaling omhoog,
16 (.)
17 daarmee wekt 'ie de suggestie (0,3) eh alsof dat dit ook een
18 soort-) [soortgelijke reis] zou zijn,
19 M: [u (legt)] u weerlegt het niet=
20 =dan stel ik voor dat de minister gaat antwoorden op de vraag
21 die de heer Van Laar heeft gezegd.

In regel 1 van fragment I geeft Kamervoorzitter Van Miltenburg het woord aan Kamerlid Smaling, wat onderdeel is van haar functie en rol als Kamervoorzitter. Hiermee neemt ze de rol van gespreksleider aan: zij deelt de beurten uit. Van Miltenburg geeft in regel 1-2 aan met welk doel ze de beurt aan Smaling geeft: voor het maken van een persoonlijk feit (een Kamerlid kan hierin onder andere aangeven dat hij/zij zich beledigd voelt of laten weten dat een aantijging als onterecht ervaren wordt). Smaling staat al bij de interruptiemicrofoon, maar hij heeft geen persoonlijk feit aangekondigd. Smaling begint vervolgens met zijn persoonlijk feit in regel 4, maar wordt al heel snel onderbroken door Van Miltenburg in regel 5 met de mededeling dat hij geen discussie moet gaan voeren. Smaling heeft echter nog dusdanig weinig gezegd dat niet goed af te leiden is of hij een heel verhaal zou zijn begonnen. Dit lijkt niet het geval, omdat hij in regel 8 zijn persoonlijk feit op dezelfde manier begint als in regel 5, dus Van Miltenburg was hier wellicht wat voorbarig in haar onderbreking. In regel 6 bevestigt Smaling de opmerking van Van Miltenburg in regel 5: hij geeft aan dat het inderdaad om een persoonlijk feit gaat (en zegt dus impliciet dat hij niet uit is op een discussie). In regel 7-9 weerspreekt hij de eerdere suggestie van Van Laar dat hij gezegd zou hebben dat Ploumen op vakantie geweest was en uit daarbij een indirecte vraag die opgevat kan worden als een verzoek: hij heeft graag dat Van Laar zijn woorden

terugtrekt. Het verzoek in regel 8-9 wordt dus daadwerkelijk geformuleerd als verzoek en niet als gebod, wat inhoudt dat de mate van entitlement redelijk laag ligt.

Dit verzoek is dus niet geïnitieerd door de Kamervoorzitter en wat er in regel 11 gebeurt is dan ook opvallend: Van Miltenburg neemt in haar rol als Voorzitter de vraag van Smaling over. Meestal is het zo dat als Kamerleden een terugneemverzoek initiëren, de Voorzitter zich hier niet in mengt. Dit gebeurt hier dus wel (de fragmenten waarin dit niet gebeurt, zijn niet opgenomen in de collectie). Ze keurt het verzoek niet expliciet goed, maar ze valideert het door het door te zetten naar Van Laar. Ze geeft hierbij dus geen mening over wat Smaling al dan niet gezegd heeft en neemt zo inhoudelijk afstand van het verzoek (en wijzigt dus ook de formulering door het inhoudelijke deel weg te laten en het algemeen te trekken naar 'die woorden'), maar ze rechtvaardigt het doen van het verzoek wel door het door te zetten naar Van Laar.

Dat de Voorzitter zich in dit verzoek mengt, kan te maken hebben met het feit dat beide Kamerleden hier bij de interruptiemicrofoon staan over specifiek dit punt: meestal is de situatie dat een Kamerlid bij het spreekgestoelte staat en er dan een terugneemverzoek komt (ofwel van diegene ofwel van iemand bij de interruptiemicrofoon), maar dan is dat verzoek vaak veel meer verweven in het debat en zie je dus ook dat de Voorzitter zich daar zeer zelden in mengt.

Van Laar schiet in regel 12 in de verdediging: hij weerspreekt de beurt van Smaling in regel 7-9 en legt vervolgens uit wat hij dan wel zou hebben gezegd in regel 13-17. Hij zegt dus niet letterlijk dat hij zijn woorden niet terugneemt, maar doordat hij weerspreekt wat hij gezegd zou hebben, geeft hij impliciet aan dus niets terug te hoeven nemen, want hij heeft niet gedaan waar hij van beschuldigd wordt. Van Laar neemt hier in dit geval de rol aan van een onschuldige: er worden hem woorden in de mond gelegd en die woorden zouden ook nog eens zijn ontstaan door een suggestie die Smaling zelf zou hebben gewekt, dus daarom onderhandelt hij (impliciet) over het niet hoeven terugnemen van zijn woorden en hij markeert daarmee ook het terugneemverzoek als onterecht.

Van Miltenburg concludeert daarop in regel 19 dat Van Laar 'het' niet weerlegt. Het is ambigu waar dit naar verwijst, maar waarschijnlijk verwijst dit naar het persoonlijk feit en het feit dat Van Laar dit dus niet erkent. Van Laar weerlegt in regel 12 namelijk wel degelijk dat hij iets heeft gezegd, hij neemt de rol van een onschuldige aan en hij neemt zijn woorden dus ook niet terug. Na regel 21 begint minister Ploumen met de beantwoording van de vraag

en daarmee is dit fragment beëindigd. In dit geval is er dus sprake van een door een Kamerlid geïnitieerd verzoek dat is doorgezet door de Voorzitter, dat niet leidt tot een terugname, omdat Van Laar bepleit onschuldig te zijn en dus op die manier het terugneemverzoek naast zich neerlegt.

Fragment II

Het tweede en laatste fragment in deze categorie komt op een paar punten overeen met dit fragment. In dit plenaire debat over de selectie en toegankelijkheid van het hoger onderwijs van 06-03-2018 heeft Van Meenen (D66, M), die bij de interruptiemicrofoon staat, een motie van Beertema (PVV, B), die achter het spreekgestoelte staat, gekwalificeerd als 'eigen volk eerst'. Hier reageert Beertema op in het komende fragment. Het debat wordt voorgezeten door Kamervoorzitter Van Toorenburg (T).

1 T: de heer beertema;
2 (0,7)
3 B: ja voorzitter in de eerste plaats eh dat eigen volk eerst die
4 verwijzing daarnaar die die,
5 (0,5)
6 dat ja dat stuit me tegen de borst voorzitter;=
7 =altijd die eeuwige terzijdes van d66 om toch iets (0,3) he met een
8 fascistische of met een nazistische toon (0,3) eventjes eh mij aan te
9 wrijven;
10 (0,3)
11 ik vind het walgelijk voorzitter;=
12→ =ik eh wil dat meneer van meenen daar nu afstand van neemt en
13→ anders (0,6) hoeft ik die vraag ook helemaal niet meer te
14 beantwoorden,=
15 =ik ga op deze manier ook niet meer in gesprek met collega-politici.
16 (1,6)
17 T: de heer beertema;
18 (0,2)
19 heeft een vraag aan u gesteld de heer van meenen,=
20 =om eh de (0,5) verwijzing (.) die hij (0,2) beleeft naar nazisme en
21 fascisme eruit te halen,
22 (0,5)
23→ en dat verzoek eh eh (.) plaats ik hierbij naar u;
24 (0,6)
25→M: nou voorzitter ik ga dat niet terugnemen,=
26 =ik vind het heel jammer dat eh de heer beertema eh daarmee ook mijn
27 vraag gewoon niet beantwoordt.
28 (0,2)
29 want die vraag is voorzitter.
30 (0,5)
31 hoe het zou zijn als dit.=
32 =en dat is b- altijd bij dit soort moties.
24 (0,6)
25→M: nou voorzitter ik ga dat niet terugnemen,=

26 =ik vind het heel jammer dat eh de heer beertema eh daarmee ook mijn
 27 vraag gewoon niet beantwoordt.
 28 (0,2)
 29 want die vraag is voorzitter.
 30 (0,5)
 31 hoe het zou zijn als dit.=
 32 =en dat is b- altijd bij dit soort moties.
 33 (0,6)
 34 e:h wat dat nu betekent als je het even omdraait; ((ondersteunend
 35 handgebaar))=
 36 =he stel nou dat [in alle landen waar]
 37 T: [dank u wel]=
 38 =ja uw vraag was helder;
 39 B: ()
 40 T: we doen een vraag [()]
 41 M: [dus eh maar goed eh]=
 42 T: =prima,=
 43 M: =ik begrijp dat we daar geen antwoord op zullen krijgen.
 44 (.)
 45 T: dank u wel,

Wat in dit fragment te zien valt, is dat het hier gaat over een markering van een opmerking die over het specifieke Kamerlid zelf gaat. Dit is bijvoorbeeld niet het geval in fragment IV, waar het over oud-minister Hennis gaat. Van Meenen heeft een motie van Beertema op een manier bestempeld waarvan Beertema in regel 7-9 zegt dat dit is om hem een nazistische/facistische toon aan te kunnen wrijven. Dit stuit hem tegen de borst (regel 6). Vervolgens kwalificeert hij de uitspraak van Van Meenen als 'walgelijk' (regel 11) en stelt hij vervolgens een voorwaarde in regel 12-14: Van Meenen moet afstand nemen van zijn woorden en als hij dit niet doet, gaat Beertema zijn vraag niet beantwoorden.

Beertema trekt dit verder door in regel 15 door te stellen dat hij op deze manier niet meer met collega-politici wilt praten: een stevige uitspraak dus. Door te stellen dat Van Meenen anders geen antwoord krijgt op zijn vraag, 'chanteert' Beertema hem hier. Hij had ook enkel kunnen vragen om de woorden terug te nemen, maar de manier waarop hij het doet, door er een voorwaarde aan te verbinden die dusdanig ver gaat dat hij zegt niet meer met collega-politici te willen spreken op deze manier, maakt het verzoek urgenter.

Er volgt een vrij lange pauze, Van Toorenborg richt zich vervolgens in regel 19-23 tot Van Meenen door het verzoek van Beertema door te plaatsen. De uiting van Beertema in regel 12-13 is al op te vatten als terugneemverzoek, maar een reactie van Van Meenen blijft uit, waarop Van Toorenborg het verzoek doorplaatst, om op deze manier aan te dringen op een reactie. Het op deze manier zo expliciet doorplaatsen van een verzoek door het verzoek

te herhalen én expliciet te benoemen als verzoek is uniek in deze collectie fragmenten. Een belangrijke nuance hierbij is dat Van Toorenburg zegt dat Beertema deze verwijzing naar nazisme/fascisme beleeft: zij stelt niet dat zij vindt dat deze verwijzing erin zit. Hiermee neemt zij een neutrale rol in die lijkt op die van een boodschapper: ze plaatst het verzoek door, maar geeft geen inhoudelijk oordeel. Door de vraag door te zetten rechtvaardigt ze echter wel indirect het doen van het verzoek: bij heel veel fragmenten die niet in deze collectie terecht zijn gekomen mengt de Voorzitter zich namelijk helemaal niet in terugneemverzoeken die door Kamerleden geïnitieerd worden, dus dat dit hier wel gebeurt maakt het dat het de moeite waard is om dit fragment in de collectie op te nemen. Van Meenen weigert vervolgens in regel 25 expliciet zijn woorden terug te nemen en geeft daarna aan dat hij het jammer vindt dat Beertema dan ook zijn vraag niet beantwoordt: dit laat zien dat hij de 'voorwaarde' van Beertema wel degelijk begrepen heeft (overigens geeft Beertema later in het debat wel alsnog antwoord op zijn vraag). Van Meenen reflecteert dus niet op zijn eigen taalgebruik, maar gaat gelijk door op het feit dat zijn vraag onbeantwoord blijft.

Van Meenen neemt hiermee een beschuldigende rol in: hij wijst het terugneemverzoek direct af en draait de rollen vervolgens om: niet hijzelf, maar Beertema doet hier iets wat niet kan, namelijk het negeren van de vraag, die hij vervolgens nog een keer stelt. De reactie gaat hier dus als volgt: het verzoek wordt expliciet verworpen, er wordt iemand anders beschuldigd en vervolgens wordt de vraag nogmaals gesteld. Doordat het verzoek zo expliciet door de Voorzitter is doorgeplaatst, is het niet alleen op te vatten als afwijzing richting Beertema, maar ook als afwijzing richting Van Toorenburg. Van Meenen stelt zich allesbehalve welwillend op ten opzichte van het terugneemverzoek: zijn directe reactie is stellig, hij gaat zijn woorden niet terugnemen. Hij invalideert het stellen van het verzoek daarnaast door na het afwijzen gelijk, zonder pauze, terug te komen op zijn eigen vraag, hij neemt in eerste instantie geen genoegen met het niet krijgen van een antwoord (in regel 43 legt hij zich er uiteindelijk bij neer).

Vervolgens stelt Van Meenen dus nog een keer zijn vraag, maar dit wordt in regel 37 afgekapt door Van Toorenburg: hij mocht immers maar één vraag stellen. Hierop reageert Van Meenen in regel 43 door te zeggen dat hij heeft begrepen dat er geen antwoord volgt, waarop Van Toorenburg het woord terugneemt en het fragment is afgelopen. Er is hier dus sprake van een terugneemverzoek dat is geïnitieerd door een Kamerlid, maar dat (expliciet)

niet tot terugname leidt, doordat Van Meenen het verzoek direct afwijst en vervolgens de rollen omdraait en een beschuldigende rol aanneemt ten opzichte van Beertema.

De overeenkomst tussen beide fragmenten zit hem allereerst in de structuur: in beide gevallen markeert een Kamerlid een uiting als ongepast en doet een expliciet terugneemverzoek, waarop de Kamervoorzitter dit verzoek doorzet, zonder zich inhoudelijk uit te laten over het verzoek (maar het doorzetten van het verzoek kan worden opgevat als een legitimatie voor het doen van het verzoek). Vervolgens wordt er door beide Kamerleden aan wie het verzoek wordt gedaan direct expliciet ontkennend geantwoord op het terugneemverzoek, waarop geen verdere sancties volgen en het terugneemverzoek eindigt. De manier waarop er verworpen verschilt echter: waar Van Laar juist zijn eigen onschuld probeert te duiden door te bestrijden dat hij bepaalde beweringen heeft gedaan en dus om die reden het verzoek impliciet naast zich neerlegt, wijst Van Meenen vrijwel direct na zijn expliciete afwijzing van het verzoek met zijn vinger naar zijn opponent door hem te beschuldigen van iets (het niet beantwoorden van de vraag).

3.1.2 Impliciete verzoeken die niet leiden tot terugname

Twee fragmenten leken dusdanig op elkaar dat ze zich samen tot een categorie gevormd hebben: het zijn impliciete terugneemverzoeken, geïnitieerd door een Kamerlid/kabinetlid, die niet leiden tot terugname. Eerst wordt het oudste verzoek van de twee behandeld.

Fragment III

Kamerlid Bashir (SP, B) heeft minister Dijsselbloem (PvdA, D) in een plenair debat over de bonus voor de voormalige NS-topman van 10-03-2016 ervan beschuldigd dat er kunstmatig een datum op een brief zou zijn gezet. Dijsselbloem reageert op deze aantijging.

Dijsselbloem zit in vak K, waar de bewindslieden plaatsnemen, Bashir staat bij de interruptiemicrofoon. Van Veldhoven (V) zit de vergadering voor.

1 D: als als de heer bashir dit soort dingen zegt,=
2 =dat hier stukken worden geantedateerd om het beeld blijkbaar
3 te vervalsen.
4 (0,3)
5 dan is dat een buitengewoon ernstig politiek verwijt;
6 (.)
7 → dus als de heer bashir dat terugneemt prima zand erover;
8 (0,3)
9 anders kan ik me niet voorstellen dat hij een motie van
10 wantrouwen tegen mij indient,=
11 =het kan niet zo zijn (0,4) dat ik de KÅmer zou informeren over
12 stukken waar een valse datum op staat;
13 (0,7)
14→V: ·h ik moet de minister gelijk geven op het punt dat het (0,5)
15→ doen van aantijgingen dat iets geantedateerd is inderdaad een
16→ stevige uitspraak is;
17 (0,6)
18 ehm (0,2) en ik geef het woord aan de heer bashir;
19 (.)
20→B: voorzitter eh: dan moet de minister mijn vraag
21→ beantwoorden,
22 (0,8)
23 en die vraag is (.) wanneer was het eerste moment (1,2) dat de
24 minister dan wel het ministerie van de landsadvocaat hoorde,
25 (1,0)
26 dat (.) zij het beste konden schikken (0,4) met de
27 voormalige topman van ns.
28 (0,2)
29 V: meneer bashir die vraagt heeft u inderdaad drie keer gesteld;=
30 =ik heb u zelfs een derde keer de kans gegeven om die vraag
31 te stellen,
32 (.)
33 de minister heeft die vraag drie keer b- beantwoord,=
34 =naar uw mening is 'ie nog onvoldoende beantwoord,=
35 =ik geef de minister de ruimte om nogmaals te antwoorden;
36 (.)
37 maar we gaan er daarna niet meer (.) op verder als de minister
38 bij zijn antwoord blijft.
39 (0,4)
40 de minister.

In regel 1-5 schetst Dijsselbloem de situatie: als Bashir zegt dat stukken worden geantedateerd om het beeld te vervalsen (en dat is het geval), dan is dat een buitengewoon ernstig politiek verwijt. Zijn 'dat' in regel 7 slaat waarschijnlijk op dat politiek ernstige verwijt, Dijsselbloem maakt hier weer gebruik van een als-danconstructie: als Bashir het terugneemt is het zand erover, anders moet hij maar een motie van wantrouwen indienen tegen Dijsselbloem. Dijsselbloem vraagt Bashir niet letterlijk om zijn woorden terug te nemen, maar een motie van wantrouwen is een zwaar politiek middel en dus kan daaruit afgeleid worden dat als er geen hoge nood is, Dijsselbloem Bashir de optie voorstelt zijn woorden terug kan nemen. Hij versterkt zijn standpunt door in regel 11-12 nogmaals te zeggen dat het echt niet zo kan zijn dat hij de Kamer zou informeren met een geantedateerd

stuk. Van Veldhoven reageert vervolgens op het standpunt van Dijsselbloem in regel 14-16: ook zij vindt het een 'stevige uitspraak'. Hiermee vraagt ook zij niet letterlijk van Bashir om woorden terug te nemen, maar door een inhoudelijk oordeel te vellen over de uitspraak, valideert ze het terugneemverzoek. Het delen van haar mening doet ertoe, omdat zij in haar functie als Kamervoorzitter ook de grenzen wat betreft taalgebruik bewaakt. Op deze manier steunt ze indirect de suggestie van Dijsselbloem dat Bashir beter zijn woorden terug kan nemen, maar dwingt ze Bashir hier niet toe (wat wel nog voor gaat komen bij latere fragmenten die tot een andere categorie behoren). Ze bewaakt afstand, maar geeft tegelijkertijd toch richting.

Vervolgens geeft ze in regel 18 het woord aan de Bashir, die in regel 20-21 reageert door zijn woorden niet terug te nemen. Het 'dan' kan nog wijzen op 'als Dijsselbloem antwoordt, neem ik mijn woorden terug', maar ook later in het debat wordt er niets teruggenomen. Bashir zegt niet expliciet dat hij zijn woorden niet terugneemt, maar hij doet dit niet door in regel 23-27 zijn vraag aan Dijsselbloem te herhalen en dus niet expliciet te reageren op het terugneemverzoek, wat er dus toe leidt dat er niets teruggenomen wordt. Zijn reactie lijkt in dezen op die van Van Meenen uit het vorige fragment: ook Bashir schuift hier de schuld af op degene die het verzoek doet. Hij legt het verzoek niet expliciet naast zich neer, maar legt de focus op dat degene die het verzoek doet zijn vraag niet beantwoordt, wat ook terug te zien was bij van Meenen. Doordat het verzoek hem niet direct gedaan wordt, is het voor hem waarschijnlijk ook gemakkelijker om van onderwerp te veranderen. Op een direct verzoek verwacht je een ofwel honorering ofwel afwijzing, maar door het verzoek indirect te doen, is het gemakkelijker om het tweede paardeel weg te laten. Hiermee is de kwestie overgewaaid: Van Veldhoven reageert in regel 33-39 op de vraag van Bashir en geeft in regel 40 het woord aan Dijsselbloem.

Dijsselbloem heeft dus een indirect verzoek gedaan tot het terugnemen van woorden, dat door de Kamervoorzitter gesteund werd, maar waar door het desbetreffende Kamerlid geen gehoor aan gegeven is. Dit negeren van het verzoek heeft ook geen consequenties tot gevolg gehad: er werd verder niet op ingegaan en Bashir kon zijn vraag opnieuw stellen. Net als Van Meenen neemt hij hier een beschuldigende rol aan: hij neemt geen woorden terug, maar wijst op wat degene die het verzoek doet niet goed zou doen (namelijk zijn vraag niet beantwoorden) en invalideert daarmee het terugneemverzoek.

In het tweede fragment uit deze categorie dat behandeld wordt, is er opnieuw sprake

van een beschuldiging. Ditmaal gaat het ook om een beschuldiging aan het adres van een bewindspersoon, alleen gaat het in dit geval over een bewindspersoon die al is opgestapt en wordt het terugneemverzoek gedaan door een partijgenoot van deze oud-minister.

Fragment IV

In een plenair debat van 06-12-2019 over burgerdoden bij een Nederlandse luchtaanval in Irak staat Bosman (VVD) achter het spreekgestoelte voor zijn bijdrage. Özturk (DENK, Ö) interrumpeert hem, om vervolgens oud-minister Hennis aan te duiden als lijkenverstopper, waar Bosman op aanslaat. Kamervoorzitter Arib (A) zit het debat voor.

1 A: de heer özturk,=
2 Ö: =minister hennis wist heel- op (0,3) zeer korte termijn dat er
3 (0,2) ((kuch)) burgers- burgerdoden zijn gevallen en zij heeft (0,4)
4 als lijkenverstopper de (0,7) eh burgerslachtoffers dadeninformatie
5 met- niet met de vvd maar ook niet met de hele kamer gedeeld;
6 (0,5)
7 en vervolgens is ze nu vn-gezant,
8 (0,3)
9 moet je je 'ns voorstellen.
10 (0,5)
11 iemand die (0,4) min of meer verantwoordelijk is voor die moo:rden;
12 (0,5)
13 die zit dan als vn-gezant,
14 (0,3)
15 he als nederlanders- nederlander uit heerlen.
16 (0,2)
17 daar (0,4) eh zeg maar eh leiding te geven,=
18 =vindt u (.) als vvd'er dat iemand die jarenlang (0,5) de moorden
19 heeft verzwegen (0,8) dat soort functies kan bei- eh [beïnvloeden?]
20 A: [de heer
21 bosman,
22 (3,7)
23 B: voorzitter 't ehm (0,3) het emotioneert me meer dan ik denk,
24 ((aangeslagen toon))
25 (1,1)
26 de heer özturk heeft zojuist mijn collega's tot moordenaar gemaakt,
27 (0,8)
28 ik vind het volstrekt (0,7) maar dan ook wel volstrekt ongepast wat
29 hier gezegd wordt;
30 (1,4)
31 ik neem hier afstand van;
32 (0,7)
33 ik ben hier ontzettend boos over,=
34 =en ik ga de heer özturk (0,3) niet eh bedienen met een antwoord.
35 [dank u wel (voorzitter).]

36 A: [goed;]
 37 (.)
 38 dank u wel;
 39 Ö: [voorzitter dat is te makkelijk;]
 40 A: [nee ja]
 41 [dat is te makkelijk]
 42 A: [meneer özturk]
 43 Ö: er zijn [moorden gevallen,]
 44 A: [meneer ÖZturk;]
 45 =ja=
 46 Ö =er zijn mensen vermoord [daar]
 47 A: [meneer özturk.]
 48→Ö: [ik kan daar geen andere woord voor-]=
 49 A: =u heeft uw punt gemaakt,=
 50 =en dat eh is bij de heer bosman overgekomen;=
 51 =·hh en de heer bosman kunt u niet dwingen tot het geven van een
 52 antwoord,=
 53 =dus (0,3) hij kiest daar (0,2) niet voor.=
 54 =en dat is eh zijn goed recht;=
 55 =·hh de heer van helvert.

Wat hier gebeurt, is allereerst dat Özturk in regel 2-19 aanduidt waarom hij vindt dat oud-minister Hennis geen VN-gezant zou mogen zijn. Hij duidt haar daarbij aan als lijkverstopper (regel 4) en belangrijker: hij zegt in regel 11 dat er moorden gepleegd zijn. Dit is cruciaal voor de rest van het fragment en hetgeen daarna gebeurt. In regel 20-21 geeft Arib Bosman de gelegenheid om in te gaan op de vraag van Özturk, maar er volgt een pauze van 3,7 seconden, wat echt uitzonderlijk lang is in een gesprek. Bosman neemt vervolgens in regel 23 het woord, waarbij hij hoorbaar geëmotioneerd is. In regel 23-34 maakt hij allereerst zijn emoties kenbaar, om vervolgens de beurt van Özturk te parafraseren en daarna zijn mening over deze kwalificatie te geven: hij vindt het ongepast, is er boos over en neemt er afstand van. Hij vraagt hierbij niet aan Özturk of hij er ook afstand van wil nemen. Tot slot geeft hij aan dat hij niet ingaat op de vraag van Özturk, wat zijn voorgaande uiting versterkt in die zin dat hij laat zien hoe ernstig hij de uitspraak vindt.

Arib gaat er nu nog niet inhoudelijk op in, Özturk neemt zelf het woord in regel 39 door tegen haar te zeggen dat hij vindt dat Bosman er te gemakkelijk mee wegkomt om geen antwoord te geven, omdat het namelijk gaat om 'moorden'. Al in het eerste deel van zijn antwoord probeert Arib hem te onderbreken. Özturk praat echter door in regel 43, waardoor ze daarna een veel luider beroep op hem doet, maar met dezelfde woorden. Özturk gaat echter door in regel 46 door in min of meer in dezelfde bewoordingen als in regel 43 aan te geven dat er mensen 'vermoord' zijn. Door dit te herhalen, versterkt hij zijn punt en vergroot hij de urgentie ervan. Vervolgens probeert Arib hem in regel 47 nogmaals

te onderbreken, waarop Öztürk in regel 48 zegt dat hij 'daar' – hoogstwaarschijnlijk voor 'moord'- geen andere woorden voor heeft. Hij zegt hiermee impliciet dat hij, in tegenstelling tot Bosman, geen afstand neemt van die woorden. Door het te formuleren alsof er geen andere woorden voor te bedenken zijn en dit dus zijn enige optie is, verantwoordt hij zijn uiting. Vervolgens zegt Arib vanaf regel 49 dat zijn punt gemaakt is en dat hij Bosman niet kan dwingen tot het geven van een antwoord. In dit geval neemt Öztürk dus de rol aan van de verantwoordder: hij rechtvaardigt het gebruik van zijn woorden door te zeggen dat er geen andere opties waren en dat hij dit dus wel op deze manier moést zeggen en legt op deze manier het verzoek naast zich neer.

Hoewel de inmenging van de voorzitter hier niet echt aan de orde is, gebeurt dit later in het debat wel, wanneer het de beurt aan Öztürk is voor zijn eigen bijdrage. Hierin kwalificeert hij het doden van de burgers weer als 'moord', waarop er zes Kamerleden (Van Helvert (CDA), Diks (GroenLinks), Voordewind (ChristenUnie), Kerstens (PvdA), Belhaj, (D66) en De Roon (PVV) allemaal bezwaar maken tegen deze kwalificatie, waarop Arib een beroep doet op Öztürk om geen woorden met een dusdanige emotionele lading te gebruiken. Dit leidt tot een kort gesprek over en weer, maar later in het debat gebruikt Öztürk weer 'lijkenverstopper', waarop er opnieuw discussie komt over zijn taalgebruik en hem uiteindelijk een deel van zijn spreektijd ontnomen wordt door de Voorzitter. Vanwege de totale duur van deze discussies zijn niet alle fragmenten hieruit getranscribeerd en is er alleen gekozen om het initiële terugneemverzoek te transcriberen, ook al bevat dit niet de inmenging van de Voorzitter, die later pas komt.

Dit fragment is dus eigenlijk onderdeel van een herhaald terugneemverzoek, dat nu nog impliciet is. Öztürk behandelt het echter wel als terugneemverzoek, omdat hij zegt geen andere woorden te kunnen bedenken. Aangezien Arib zich hier niet inhoudelijk in de discussie mengt is het aannemelijk om te zeggen dat Bosmans beurt aanleiding gaf tot het terugneemverzoek. Mocht het echter hier Arib's beurt zijn geweest waardoor Öztürk zijn uiting in regel 47 maakte, is het daarentegen in de herhaaldelijke pogingen tot terugneemverzoeken die later plaatsvinden wel veel duidelijker dat de Kamerleden steeds het initiatief nemen, waarop Arib reageert en vervolgens Öztürk aanspreekt. Ook met dit laatste in gedachten hoort dit fragment (en ook het grotere geheel van het terugneemverzoek) in deze categorie. Om toch een breder beeld te geven van de rest van het terugneemverzoek, is wel een ruw transcript gemaakt van de tweede poging van Arib

(zie bijlage, 'transcript fragment XIII-II).

De overeenkomsten tussen deze twee fragmenten zitten hem dus in het feit dat het beide keren gaat om een terugneemverzoek geïnitieerd door een Kamerlid/bewindspersoon (dus niet door de Kamervoorzitter) en dat het impliciete verzoeken zijn die niet leiden tot terugname. Een sterke overeenkomst is hierin dat beide Kamerleden die indirect verzocht worden hun woorden terug te nemen, allebei nauwelijks op het verzoek ingaan. Ze gebruiken het verzoek als ingang om hun eigen standpunt verder uit te diepen of een vraag nogmaals te stellen, in plaats van dat ze reflecteren op hun taalgebruik. Ze hebben allebei als het ware een 'excuus' voor het gebruiken van deze stevige termen: in het geval van Bashir gebruikt hij onbeantwoord laten van zijn vraag door Dijsselbloem als manier om het verzoek (impliciet) naast zich neer te leggen. In het geval van Öztürk 'waren er geen andere woorden beschikbaar' en hoeft ook hij dus zijn woorden niet terug te nemen. Bashir reageert dus door de bal terug te kaatsen en Dijsselbloem ergens van te beschuldigen, terwijl Öztürk reageert door het gebruik van zijn woorden te verantwoorden.

3.1.3 Verzoeken geïnitieerd door Kamerlid/kabinetslid: samenvatting

Wat opvallend is aan de fragmenten in deze twee subcategorieën is dus allereerst dat geen van de terugneemverzoeken ook daadwerkelijk leidt tot terugname. Impliciet of expliciet wordt het verzoek verworpen: het maakt hierbij ook niet uit of het terugneemverzoek zelf impliciet of expliciet wordt geformuleerd. De manier waarop de Kamervoorzitters de verzoeken doorplaatsen is tamelijk vrijblijvend: ze steunen het verzoek impliciet, maar doen er (op het verzoek van Dijsselbloem na) geen inhoudelijke uitspraken over. De Kamerleden aan wie het verzoek wordt gedaan, reageren door verschillende rollen in te nemen: waar Bashir en Van Meenen de rol innemen van beschuldiger door het verzoek (al dan niet impliciet) te weigeren en vervolgens te wijzen op dat hun vraag onbeantwoord blijft, neemt Öztürk juist de rol in van verantwoordder, door uit te leggen waarom hij bepaalde woorden gebruikt (volgens hem waren dit de enige mogelijke woorden). Van Laar neemt tot slot juist de positie van onschuldige in: hij zou helemaal niet gezegd hebben waarvan hij wordt gevraagd het terug te nemen. Het geen gehoor geven van het verzoek heeft geen consequenties: de sprekers mogen door met hun bijdrage of de beurt gaat door naar een andere spreker, maar zonder dat er echt een reprimande volgt voor het Kamerlid dat qua

taalgebruik over de schreef zou zijn gegaan.

3.2 Verzoeken geïnitieerd door Kamervoorzitter

In deze paragraaf worden de terugneemverzoeken die worden geïnitieerd door de Kamervoorzitter bekeken. Uit de analyse werden vier categorieën gevormd waarin de fragmenten konden worden ingedeeld: expliciete verzoeken die leiden tot terugname (paragraaf 3.2.1), expliciete verzoeken die niet leiden tot terugname (paragraaf 3.2.2), impliciete verzoeken die leiden tot terugname (paragraaf 3.2.3) en impliciete verzoeken die niet leiden tot terugname (paragraaf 3.2.4). De paragraaf eindigt met een korte samenvatting (3.2.5).

3.2.1 Expliciete verzoeken die leiden tot terugname

Twee fragmenten leken dusdanig op elkaar dat ze bij elkaar in een categorie horen: het zijn expliciete verzoeken, geïnitieerd door een Kamervoorzitter, die leiden tot terugname. Er zal blijken dat ook de formulering van het terugneemverzoek overeenkomt, te beginnen bij het eerste fragment:

Fragment V

In een plenair debat over de staat van Europese Unie van 07-03-2013 werd door Verheijen (VVD, V) de afwezigheid van oud-collega Stassen (PVV, Europees Parlement) bevraagd. Madlener (PVV) heeft al antwoord gegeven (Europarlementariërs horen volgens hem niet in de Tweede Kamer thuis), maar vervolgens maakt Verheijen een opmerking over dat toen zij nog oud-collega's waren, Stassen ook vaak afwezig was. Kamervoorzitter Van Miltenburg (M) wijst Verheijen er dan op dat het niet gebruikelijk is om over mensen te spreken die niet in de zaal aanwezig zijn en zichzelf dus niet kunnen verdedigen en dat hij daarom zijn vraag algemener moet formuleren. Hierna begint het fragment. Madlener staat bij het spreekgestoelte, Verheijen staat bij de interruptiemicrofoon.

1 V: excuses ik had alleen een blik van herkenning die ik met u
 2 wilde delen maar eh excuus daarvoor,
 3 dan een vraag aan de heer madlener,
 4 (.)
 5 (hm) eh (0,2) en hij zou daarbij een beroep op kunnen doen
 6 (0,2) eh op de kennis van (0,2) eh mevrouw stassen (0,2)
 7 maar (.) dat lukt vandaag niet.
 8 de vraag is (0,2) kunt u [aangeven wat]
 9 M: [(weet u nee)] dit zijn geen
 10 leuke grappen,
 11 (0,5)
 12 dit zijn echt geen leuke grappen,
 13 (0,6)
 14→ dus ik wil dat u da- uw woorden over mevrouw (0,2) stassen
 15→ terugneemt;
 16 (0,2)
 17 en u de gelegenheid krijgt (0,4) neemt om EEN vraag zonder
 18 inleidende woorden,
 19 want dat gaat elke keer mis;
 20 (.)
 21 EEN vraag te stellen,
 22 (0,4)
 23 V: kan de [heer madlener aangeven]
 24→M: [eerst (aangeven)] uw woorden terugnemen
 25→ graag,
 26→V: ik neem de heer (0,4) nee ik neem de mev- de woorden over
 27→ mevrouw stassen dat zij er niet is terug;
 28 (0,3)
 29 eh kan de heer madlener aangeven wat (0,3) concreet (.) de
 30 pvv-deleGAtie de pvv-fractie in 't europees parlement het
 31 afgelopen jaar daar (.) naar voren heeft gebracht en
 32 vooral ook bereikt heeft in hun positie (0,4) daar;

Wat er gebeurt in regel 1, is dat Verheijen excuses maakt voor zijn opmerking, maar dat hij tegelijkertijd uitlegt waarom hij het zei (hij had een blik van herkenning die hij wilde delen). Vervolgens begint in regel 3 zijn vraag aan Madlener, maar in regel 6-7 maakt hij een grapje over dat Madlener de hulp van Stassen in zou kunnen roepen, ware het niet dat ze afwezig was. Van Miltenburg onderbreekt hem vervolgens in regel 9-10 en markeert de grap als 'echt niet leuk' en herhaalt dit met nadruk in regel 12. In regel 14-15 verzoekt ze Verheijen vervolgens de woorden terug te nemen. Ze zegt dit wel op ferme toon, maar het is nog niet geformuleerd als gebod. Vervolgens (regel 17-22) zou hij dan één korte vraag zonder inleiding mogen stellen. Verheijen begint echter in regel 23 met het opnieuw formuleren van de vraag waar hij aan begonnen was tot Van Miltenburg hem onderbrak. Hij haakt dus in op het laatste deel van de beurt van Van Miltenburg waarin ze condities verbindt aan de vraag, maar hij negeert het terugneemverzoek. Van Miltenburg stopt hem echter vrijwel meteen in regel 24-25 en gebiedt hem eerst zijn woorden terug te nemen, voor hij zijn vraag mag stellen. Door de manier waarop ze het formuleert, heeft Verheijen veel minder

interactionele ruimte tot het negeren/weigeren van het verzoek: voor hij verder kan met zijn vraag, moet hij zijn woorden terugnemen. Op deze manier waarborgt ze dus dat de woorden daadwerkelijk teruggenomen worden. Haar eerste verzoek was meer echt een verzoek en dat werd genegeerd, de tweede poging laat veel meer entitlement zien. Daarop neemt Verheijen in regel 26-27 zijn woorden over de afwezigheid van Stassen letterlijk terug.

Verheijen neemt hier een rol van een soort verslagene aan: waar hij eerst het verzoek negeerde, neemt hij zijn woorden in tweede instantie toch maar wel terug. Door alleen te formuleren dat hij het terugneemt en het verder daarbij te laten (en geen excuses aan te bieden of een oordeel te vellen over zijn eigen taalgebruik) is er hier geen sprake van zelfreflectie, maar van een plichtmatige terugname die noodzakelijk is om zijn vervolgvraag te kunnen stellen. Vanaf regel 29 begint hij vervolgens met zijn vraag aan Madlener en daarom eindigt dit fragment hier. Opvallend hier is dat Van Miltenburg vrijwel direct ingrijpt als Verheijen haar verzoek negeert en echt afdwingt (met succes) dat hij zijn woorden terugneemt. Er is hier dus sprake van een expliciet terugneemverzoek (in de vorm van een gebod) dat wordt geïnitieerd door de Kamervoorzitter en dat leidt tot terugname, doordat Verheijen na eerst het verzoek genegeerd te hebben, bij de dwingende tweede poging toch maar op plichtmatige wijze zijn woorden terugneemt..

Er is nog één fragment in de collectie waarbij een dwingend terugneemverzoek leidt tot terugname:

Fragment VI

Onderstaand fragment vindt plaats tijdens de regeling van werkzaamheden van 09-04-2019. Kamerlid Buitenweg (GroenLinks, B) heeft een aanvraag gedaan voor een debat en een brief aangaande de capaciteit bij de Politieacademie. Buitenweg en Kamervoorzitter Arib (A) hebben onenigheid over dit verzoek (Buitenweg zou niet de brief én het debat tegelijkertijd mogen aanvragen volgens Arib). Arib geeft het woord vervolgens aan Van Dam (CDA, D) voor een interruptie en hier start ook het fragment, omdat hiermee een nieuw topic wordt aangesneden. Het gaat niet langer – zoals zo zal blijken – over het verzoek van Buitenweg en hiermee begint er dus een nieuw topic. Kamervoorzitter Arib geeft in regel 1&2 het woord aan ‘de heer Van Dam’.

1 A: okee dan ga ik naar de heer van dam,
2 namens het cda,
3 (1,0)
4 D: ja voorzitter ik heb lang geleden afgeleerd dat als twee
5 vrouwen van mening verschillen dat ik daar [als man dan mij]
6 helemaal [in moet mengen;]=
7 A: [NEE:..]
8 B: [(wo:);]
9 ((afkeurende geluiden uit de zaal))
10 A: =dit is echt,
11 (0,4)
12 meneer van dam,=
13 D: =maar ik richt [mij]
14 [meneer] van dam,=
15 (0,3)
16 ik richt mij,=
17 A: =nee: meneer van dam daar gaat u niet zomaar eh makkelijk m- eh
18 mee weg,
19 (0,6)
20 h- hoezo twee vrouwen?
21 (.)
22 hoe vaak heb ik met u een discussie?
23 (0,3)
24 of met de heer azarkan?
25 (.)
26 wat is dit voor een opmerking?
27 ((geroffel op de bankjes))
28 neem het terug;
29 ((geroffel op de bankjes en goedkeurende geluiden vanuit de
30 zaal))
31 neem het terug;
32 (.)
33 D: voorzitter ik heb u zo hoog,
34 (.)
35 dat alles wat ik zeg met een intentie die misschien een andere
36 was;=
37 A: =oke=
38 D: =wat u beroert dat ik dat terugneem;=
39 A: =nou dat k--;
40 (g-)goed,
41 ((geluiden vanuit de zaal))
42 ((Arib klapt in haar handen))
43 ((1,9))
44 't woord is nu aan u,

Nadat Arib Van Dam het woord heeft gegeven, begint hij na een pauze van een seconde met zijn interruptie (regel 4-6). Interruptie betekent hier dus opnieuw een interruptie in politieke zin, dus het stellen van een vraag aan een spreker die bij het spreekgestoelte staat (in dit geval Buitenweg) en geen overlapping. Van Dam vertelt hier iets over wat hij in het verleden heeft afgeleerd (hij prijst zichzelf hier als het ware om), maar hij heeft niet de mogelijkheid om zijn interruptie af te maken. Op het moment dat hij 'als man' zegt, komt Arib hier met een 'nee' op afkeurende toon doorheen. Iets daarvoor al, tijdens/net na het vallen van het woord 'vrouwen' vertrekt haar gezicht, ze kijkt als het ware een beetje vies, afkeurend, dus

het is waarschijnlijk dat ze de uitspraak 'twee vrouwen' behandelt als problematisch. Tegelijkertijd maakt Buitenweg ook afkeurende geluiden in de microfoon én zijn er afkeurende geluiden vanuit de zaal te horen.

Arib neemt het woord door te beginnen met wat een uitspraak over de uitspraak van Van Dam lijkt te gaan worden (regel 10), maar ze breekt dit af en na een korte pauze spreekt ze Van Dam direct aan. Ze prioriteert met dit zelfherstel het aanspreken van Van Dam boven het geven van haar mening over de uitspraak. Van Dam laat haar echter niet haar uiting afmaken en onderbreekt in regel 13. Hij geeft zichzelf dus in dit geval de autoriteit om door de Kamervoorzitter heen te praten. Hij lijkt verder te gaan met zijn interruptie van regel 4-6 en gaat niet in op het protest vanuit de zaal, Buitenweg of Arib. Arib laat hem echter ook niet uitpraten en interrumpeert hem na drie woorden in regel 14, waarin ze hem net als in regel 12 bij zijn naam aanspreekt. Arib geeft zichzelf op haar beurt ook de autoriteit om door hem heen te praten. Hoewel Arib dat gezien haar functie als Kamervoorzitter kan permitteren, is dit voor Van Dam als Kamerlid een andere situatie. Ondanks dat hij wellicht niet in de positie is om Arib te onderbreken, doet hij dit herhaaldelijk toch en dat zegt iets over de positie die hij zichzelf als spreker toekent. Hij verzet zich hier tegen de terechtwijzing van Arib, negeert de directe aanspreking van Arib en herhaalt bijna woordelijk zijn uiting van regel 13. Hij probeert dus nogmaals aan te sturen op het vervolgen van zijn interruptie en negeert hetgeen tegen hem wordt gezegd. Arib accepteert dit echter niet en zegt dit ook in regel 17-18. Ze belet hem hiermee om door te praten en inderdaad interrumpeert Van Dam vervolgens niet meer.

Arib stelt vervolgens vier vragen (met tussendoor een pauze) die als retorisch zouden kunnen worden opgevat (mede doordat Van Dam ook geen antwoord geeft op de vraag) en waarin ze door te vertellen over discussies met mannen, zijn opmerking in regel 4-6 met een persoonlijk voorbeeld tegenspreekt. Wat opvallend is, is dat Van Dam niet Arib en Buitenweg persoonlijk aanspreekt, hij heeft het over 'twee vrouwen', wat eerder generaliserend dan specifiek lijkt. Ilie (2018) beschrijft dit soort aanduidingen als volgt in haar artikel over genderdiscriminatie en sexistische stereotypingen: "[It's] patronizing women MPs through the use of derogatory forms of address (e.g. directly addressing them by the terms of endearment "honey", "dear", "woman")." Arib lijkt de uitspraak echter wel persoonlijk op te vatten, aangezien ze het 'ik' in regel 22 gebruikt om te laten zien dat ze ook discussies heeft met mannen. Ze verzet zich verbaal tegen het hokje waarin Van Dam haar

plaatst (dat van ruziënde vrouwen) door hem te wijzen op dat hij niet wegkomt met zo'n opmerking en door de legitimiteit van de opmerking in twijfel te trekken ('wat is dit voor een opmerking?').

Vanaf hier wordt het focuspunt bereikt, namelijk het verzoek tot terugnemen van woorden van Kamervoorzitter tot Kamerlid. Arib vraagt echter niet aan Van Dam of hij zijn woorden terug wil nemen: ze gebiedt het in regel 28 en 31. Het geroffel op de bankjes (wat een signaal van instemming is in de Tweede Kamer) klinkt al na regel 26, maar wordt versterkt met goedkeurende geluiden vanuit de zaal na de eerste keer dat Arib Van Dam gebiedt zijn woorden terug te nemen. Zodra het geroffel en het gejoel wat afzwakt, herhaalt Arib letterlijk haar gebod in regel 31. Haar gezichtsuitdrukking is daarbij erg serieus, wat haar woorden versterkt. Na een zeer korte pauze neemt Van Dam zelf het woord. In regel 33 tot 38 zegt hij dat hij alles wat de voorzitter wenst dat hij terugneemt, dat hij dat terugneemt. Hij gaat hierbij echter opnieuw niet expliciet inhoudelijk in op zijn woorden, deze specifieke uitspraak wordt dus ook niet teruggenomen. Zijn uiting zou daarom eerder als teken van beleefdheid dan van berouw kunnen worden gezien. Wel zegt hij door 'met een intentie die misschien een andere was' dat hij zijn woorden niet zo bedoeld had. Hier zit echter ook een stukje beschuldiging in verscholen: hij had zijn woorden niet zo bedoeld, dus het is ook niet zijn schuld dat men erop aanslaat. Zijn terugname zou ook te maken kunnen hebben met de brede steun die Arib vanuit alle hoeken van de zaal geniet, waardoor het voor Van Dam moeilijker wordt om er tegenin te gaan. Het verzoek wordt ook erg dwingend geformuleerd, waardoor het ook niet gemakkelijk (zeker gezien de omstandigheden) weg te wuiven is. Van Dam neemt hier de rol aan van een soort schijn-*gentleman*: alles wat de Voorzitter van hem verlangt terug te nemen, zal hij terugnemen. Hij geeft ook nog aan hoe hoog hij haar heeft zitten, terwijl hij haar net daarvoor nog in het hokje van 'ruziënde vrouw' plaatste. Door zijn packaging lijkt het alsof hij heel ruimhartig terugneemt, terwijl hij er inhoudelijk niet op ingaat, vandaar de term schijn-*gentleman*.

Arib interrumpeert in regel 37 met een 'oké' waarvan moeilijk op te maken is hoe ze die bedoelt, aangezien haar gezicht niet zichtbaar is. In regel 39 begint ze een uiting, maar maakt deze niet af, maar zegt in regel 40 'goed' en geeft Van Dam vervolgens het woord in regel 44, althans dit zegt ze. In principe had ze hem het woord in regel 1-2 al gegeven, dus er is hier eerder sprake van teruggeven van het woord dan dat het hem voor het eerst gegeven wordt. Hier stopt de sequentie, aangezien het daarna inhoudelijk over de aanvraag van

Buitenweg gaat. Het is moeilijk om te zeggen hoe Arib haar laatste beurt precies bedoelt. Ergens lijkt het wel alsof de 'nou...' bedoeld is als een 'nou, zo uitgebreid hoef je er ook niet op in te gaan' omdat Van Dam het tamelijk teatraal – wellicht een beetje slijmend – verwoordt, maar aan de andere kant zijn de 'oké' en 'goed' wellicht tekenen van dat ze zijn terugname accepteert (niet zijn excuses, want die zijn er niet), maar het lijkt niet alsof ze bijster tevreden is met hoe Van Dam omgaat met het terugneemverzoek. Uiteindelijk worden de woorden echter wel teruggenomen en het verzoek is daarmee afgehandeld, mede doordat er daarna een nieuw topic wordt aangesneden (Van Dam kan zijn vraag aan Buitenweg gaan stellen). Van Dam heeft dus, na herhaaldelijke aansporing, zijn woorden teruggenomen, maar doet dit louter procedureel en reflecteert hierbij niet inhoudelijk op zijn woordkeuze.

De twee fragmenten komen overeen op meerdere fronten, maar de belangrijkste overeenkomst is de formulering van het verzoek. Beide verzoeken komen vanuit de Kamervoorzitter nadat zij markeerde dat een uitspraak niet door de beugel kon en worden (uiteindelijk) in gebiedende vorm gedaan, waardoor het voor de desbetreffende Kamerleden moeilijker wordt om het verzoek te negeren. In beide gevallen kan de spreker niet door met zijn betoog voor de woorden zijn teruggenomen, wat maakt dat deze terugname ook daadwerkelijk plaatsvindt. Daarmee zijn het dus allebei expliciete verzoeken, geïnitieerd door de Kamervoorzitter, die leiden tot terugname. Beide Kamerleden (Verheijen en Van Dam) reflecteren echter niet inhoudelijk op hun uitspraak, Verheijen doet dit door louter formeel te reageren dat hij zijn uitspraak terugneemt na aandringen van de Voorzitter, Van Dam hemelt na aandringen de Voorzitter op en neemt vervolgens terug, maar gaat ook niet inhoudelijk op zijn woorden in.

3.2.2. Expliciete verzoeken die niet leiden tot terugname

Dat een expliciet verzoek vanuit de Kamervoorzitter echter niet altijd leidt tot terugname, blijkt uit het volgende fragment (het enige fragment binnen deze categorie).

Fragment VII

Bovenstaand fragment komt uit een plenair debat van 18-06-2020 betreffende natuurherstel in combinatie met het op gang brengen van de economie. Baudet (FVD, B) staat achter het

spreekgestoelte en krijgt het woord van Kamervoorzitter Arib (A) en hij begint door in regel 1 minister Schouten aan te duiden, die zich in vak K bevindt.

1 B: daar zit ze,
2 (.)
3 de sluipmoordenaar van de agrarische sector,
4 (0,7)
5 terwijl onze boeren op de rand van de [afgrond staan,]
6 A: [mag ik HEE:L even?]
7 (0,3)
8 B: doet minister Schouten [er alles aan,]
9 A: [mag ik HEE:L even?]
10 (0,9)
11 A: u gaat toch niet de minister sluipmoordenaar noemen?
12 (0,5)
13 B: van de agrarische sector,
14 A: NEE: dat kan niet;
15 (0,4)
16→ neem het terug,
17 (0,3)
18 dit kan echt niet,
19 (1,0)
20 't gaat te ver;
21 (.)
22→B: ik neem dat niet terug, ()=
23 A: =NOU (0,4) dan vin' ik het echt (.) <stui ↑tend> dat u dat
24 zegt;
25 (1,0)
26 B: daarvan neem ik dan <kennis>.
27 (0,9)
28 terwijl onze boeren op de rand van de afgrond staan,
29 doet minster [schouten er alles aan] [om ze eraf te
30 B: duwen,]
31 A: [(dit is) echt ongeloofelijk;]
32 [ja de heer
33 geuls,]

In regel 3 bestempelt Baudet Schouten op een bepaalde manier. Het gaat hier om het voorlezen van een geschreven stuk, wat inhoudt dat deze bewoordingen vooraf zijn bedacht.

In regel 5 is hij klaar met het karakteriseren van minister Schouten en hij begint te vertellen over de situatie van de boeren. Op basis van 'terwijl' verwacht je dat er een tegenstelling komt, maar deze komt nog niet, omdat Arib halverwege zijn uiting in regel 6 overlapt.

Baudet vervolgt echter zijn betoogen dit zegt iets over de rol die hij hierin aanneemt: hij accepteert niet het gezag van de Kamervoorzitter dat zij heeft om hem te laten stoppen met praten. Wanneer Arib haar poging de vloer te krijgen zou opgeven, zou Baudets uitspraak 'ongestraft' blijven staan en zou hij zijn betoog gewoon kunnen vervolgen, dit gebeurt alleen niet.

Halverwege zijn uiting in regel 8 onderbreekt Arib hem namelijk opnieuw, met woordelijk dezelfde onderbreking. Na een pauze in regel 10 presenteert ze haar uiting als een vraag. Ze stelt echter een retorische vraag, omdat Baudet de uitspraak al gedaan heeft en er dus mogelijk er geen 'nee' op geantwoord kan worden. Na een korte pauze breidt Baudet Arib's uiting uit, hij voegt 'van de agrarische sector' toe aan haar uiting. Zijn stem is hier echter ineens veel zachter, dus Arib heeft vermoedelijk zijn microfoon uitgedraaid en ze zet deze pas in regel 25 weer aan. Baudet voegt hier 'van de agrarische sector' aan zijn eerdere beurt toe. Arib accepteert de term 'sluipmoordenaar' ook met deze toevoeging niet: in regel 14 keurt ze zijn woorden stellig af.

In regel 16 komt vervolgens het terugneemverzoek, dat geen verzoek, maar een gebod is. Na regel 18, waarin ze haar uiting van regel 14 in iets andere bewoordingen herhaalt, volgt een pauze. Wellicht wacht ze hier op een reactie van Baudet, op een reactie op haar 'verzoek'. Deze blijft echter uit, dus benadrukt ze in regel 20 nogmaals dat de uiting van Baudet over de schreef gaat. Als hoeder van normen en waarden van de Tweede Kamer heeft zij de positie om dit aan te kunnen geven en een Kamerlid te verzoeken woorden terug te nemen. Baudet reageert vervolgens in regel 22 op het gebod van regel 16 door dit gebod af te wijzen: hij neemt zijn woorden niet terug. Hij praat er niet overheen (wat ook moeilijk is gezien de dwingende aard van het verzoek en omdat er op een verzoek in termen van aangrenzende paren een inwilliging/afwijzing verwacht wordt) en windt er ook geen doekjes om of voorziet het van extra uitleg: hij zegt simpelweg het niet terug te nemen. Hierdoor is de interactionele ruimte beperkt en wordt het verzoek volledig verworpen.

Arib's reactie volgt heel snel, ze sluit naadloos op Baudet aan, ze reageert op zijn beurt met het expliciteren van haar mening over wat Baudet gezegd heeft. Ze heeft deze mening hiervoor ook al duidelijk gemaakt, maar het 'dan' in regel 23-24 lijkt te impliceren dat 'aangezien Baudet zijn woorden niet terugneemt, ze in dat geval zijn woorden stuitend vindt'. Het zou ook opgevat kunnen worden als 'als Baudet niet terugneemt, dan wil ik er in elk geval dit over gezegd hebben'. Deze beurt kan opgevat worden als een go-ahead voor Baudet om zijn betoog te vervolgen. Na een volle seconde stilte bevestigt Baudet in regel 26 dat hij op de hoogte is van de mening van Arib, maar hij neemt zijn woorden niet terug. Na een pauze vervolgt hij zijn betoog van regel 5 (hij leest de woorden opnieuw op), maar Arib onderbreekt hem in regel 31 om haar afkeuring te uiten over ofwel de gehele situatie, ofwel over het feit dat Baudet gewoon vervolgt met zijn betoog zonder zijn woorden terug te

nemen. Ze ontnemt vervolgens Baudet het woord door Geurts het woord te geven en daarom eindigt de sequentie hier. Baudet neemt hier een superieure rol aan: Arib reageert heel stellig op zijn karakterisering van Schouten door hem onder andere te gebieden zijn woorden terug te nemen, maar hij legt het onomwonden naast zich neer en ondermijnt hierin de legitimiteit van het verzoek. Op koele toon geeft hij aan 'kennis te hebben genomen' van Arib's mening, maar zonder enige toelichting legt hij het gebod naast zich neer. Arib heeft in haar functie het recht Baudet te vragen zijn woorden terug te nemen, maar hij onderkent dit recht hierin niet en stelt zich in dezen boven haar gezag.

Er volgt een interruptie van kamerlid Geurts (CDA) waarin hij het verzoek van de voorzitter om de woorden terug te nemen steunt. Arib doet nogmaals de oproep aan Baudet de woorden terug te nemen, er volgen nog een rits interrupties van de volgende kamerleden: Moorlag (PvdA), Dik-Faber (ChristenUnie), Harbers (VVD), Bisschop (SGP), Futselaar (SP) en Ouwehand (PvdD) die ook kritiek uiten op de opmerking van Baudet en de Voorzitter steunen in het verzoek terug te nemen. Baudet stelt daarna voor zijn eerste zin aan te passen, maar blijft erbij zijn woorden niet terug te nemen.

Er is hier dus sprake van een dwingend, expliciet verzoek van de Voorzitter, dat door een Kamerlid expliciet wordt geweigerd. Er worden vervolgens geen sancties ondernomen, er wordt door de Voorzitter enkel expliciet afkeuring gemarkeerd, waarop door Baudet wordt gereageerd door aan te geven dat hij zijn woorden niet terugneemt en dat hij kennisneemt van Arib's standpunt, zonder hierbij te reflecteren op zijn woordkeuze.

3.2.3 Impliciete verzoeken die leiden tot terugname

Nu worden de impliciete verzoeken die leiden tot terugname én zijn geïnitieerd door de Kamervoorzitter behandeld. In tegenstelling tot de impliciete verzoeken geïnitieerd door Kamerleden is er dus als het verzoek door een Kamervoorzitter wordt geplaatst, wel soms sprake van een verzoek dat leidt tot terugname. Tijdens het behandelen van deze verzoeken zullen niet alleen overeenkomsten in structuur te zien zijn, maar ook in de manier waarop de woorden worden teruggenomen (expliciet). De verschillen tekenen zich af in de manier waarop de Kamerleden hun woorden terugnemen. Drie van de vijftien fragmenten behoren tot deze categorie.

Fragment VIII

Kamerlid Özturk (destijds nog Groep Kuzu/Özturk, nu DENK) spreekt minister Asscher (A) in een plenair debat over integratieonderwerpen van 02-12-2014 aan op dat hij geen daad bij het woord voegt en bestempelt de week ervoor als 'dieptepunt in de Nederlandse democratie'. Asscher reageert hierop door aan te geven dat een Kamerlid replek hoort te geven en hij spreekt Özturk aan op het feit dat hij niet aanwezig was bij het debat van de week ervoor. Het debat wordt voorgezeten door Kamervoorzitter Van Miltenburg (M). Asscher staat bij de microfoon in Vak K, Özturk staat bij de interruptiemicrofoon. Dit is het enige fragment in de collectie waarin een bewindspersoon wordt gevraagd iets terug te nemen, in plaats van een Kamerlid.

1 A: ik was er,
2 (0,4)
3 ik heb replek gegeven,
4 (.)
5 de collega's in de kamer van u;
6 (0,4)
7 ieder op z'n eigen manier;
8 (.)
9 gingen het debat aan met de heer de graaf,
10 (0,2)
11 u komt (0,4) eh: ('n) week later met mosterd na de maaltijd in
12 de vorm van een flutmotie;
13 (0,5)
14 het siert een democraat om er te ZIJN (0,3) als democratische
15 rechten bedreigd worden,
16 (.)
17 in dit debat,
18 (.)
19 ik stond er wel;=
20 =de heer özturk stond er niet,=
21→M:=maar (0,3) (ik) siert ook een minister niet om moties die de
22 kamer worden ingediend door kamerleden als flutsmoties (.) te
23 [kwalificeren],
24→A: [voorzitter] dat neem ik terug,
25 (.)
26 een motie die ik zou willen ontraden,
27 (0,5)
28 M: meneer özturk,

Asscher spreekt uit naar Özturk in regel 19 dat hijzelf in de Kamer was om replek te geven, maar Özturk niet aanwezig was. Hij legt in regel 1-2 en 19 duidelijk de nadruk op dat hij er was, om de tegenstelling aan te geven met de afwezigheid van Özturk. In regel 12 kwalificeert hij de motie van Özturk als flutmotie. Van Miltenburg spreekt hem hierop aan in regel 21-23: ze zet de kritiek van Asscher op de afwezigheid van Özturk af tegen zijn kwalificatie van de motie. Nog voordat Van Miltenburg is uitgesproken in regel 23, neemt

Asscher zijn woorden expliciet terug in regel 24 en vervolgens verwoordt hij het advies om de motie te ontraden in regel 25 op een andere manier. Van Miltenburg heeft niet gevraagd om terugname van deze woorden, maar Asscher behandelt haar beurt wel als zodanig. De terechtwijzing van Van Miltenburg is al voldoende voor het terugneemverzoek: er wordt niet over gediscussieerd. Asscher zegt ook niet expliciet dat hij het met haar eens is, maar door het terug te nemen en zelfstandig te herformuleren is het ook meteen gedaan en kan het debat vervolgd worden.

Doordat Asscher nog voordat Van Miltenburg is uitgesproken zijn woorden terugneemt, neemt hij de rol van schuldige aan: hij doet een snelle, onvoorwaardelijke terugname en herformuleert ook nog eens uit zichzelf zijn woorden, hij behandelt het verzoek als legitiem door het op deze manier te honoreren. Van Miltenburg geeft vervolgens het woord aan Öztürk. Hierna zegt Öztürk dat Asscher zich verlaagt en de inhoudelijke discussie gaat nog even verder, maar aan het terugneemverzoek verandert niets meer, dus vandaar dat het fragment hier stopt. Het gaat hier dus om een impliciet verzoek dat geïnitieerd is door de Kamervoorzitter, wat leidt tot een expliciete, snelle en onvoorwaardelijke terugname door Asscher. Dit verzoek verliep dus probleemloos: een impliciet verzoek werd direct opgepikt, woorden werden teruggenomen, er werd opnieuw geformuleerd en het debat kon weer door. Eenzelfde situatie komt terug in het volgende fragment.

Fragment IX

In een debat over inburgering en integratie van 06-03-2019 heeft Kamerlid De Graaf (PVV, G) minister Koolmees, die zich bevindt in Vak K (D66), in een interruptie getypeerd als 'laffe wezel'. Nadat Koolmees reageert op de interruptie van De Graaf (hij zegt over de typering dat hij het maken van verwijten overlaat aan De Graaf), markeert voorzitter Van Raak (R) de typering van De Graaf als ongepast.

```
1→R: ik vind de (0,6) typering (.) die de heer de graaf heeft
2→ gegeven aan de minister eh (0,3) niet passen,
3 ((G loopt richting de interruptiemicrofoon))
4 (1,5)
5 de heer de graaf,=
6→G: =ja voorzitter laat ik die t-typering terugnemen,=
7 =want wat doet de minister namelijk hij geeft in de
8 eerste regel inderdaad geeft 'ie antwoord op mijn
9 allereerste vraag;=
10 =dan was het hele gedoe niet nodig geweest,
```

In regel 1-2 markeert de Voorzitter de typering van De Graaf als ongepast. In regel 3 loopt De Graaf naar de interruptiemicrofoon, waarop hij het woord krijgt van Van Raak in regel 5. Hieruit blijkt dus dat Van Raak in de positie is om iemand het woord te geven en dat deze positie door De Graaf wordt bevestigd: hij begint niet met praten voordat hij het woord krijgt. In regel 6 neemt vervolgens De Graaf de typering terug, hij zegt dit ook letterlijk. Van Raak heeft de markering als ongepast gemarkeerd in regel 1-2, maar heeft niet om expliciete terugname gevraagd. Dat De Graaf hier wel expliciet zijn woorden terugneemt, impliceert dat hij de uiting van Van Raak in regel 1-2 wel als een indirect verzoek hierom heeft behandeld. Na regel 6 gaat De Graaf wel nog in op dat de typering niet nodig was geweest als minister Koolmees volgens hem direct antwoord had gegeven op zijn vraag (regel 7-10), maar hij trekt de terugname niet in.

Het verzoek verloopt net als bij Asscher ook hier in het begin moeiteloos: een (impliciet) verzoek wordt gedaan en er wordt zonder morren teruggenomen. Het 'laat ik die typering terugnemen' kan worden opgevat als meer een formaliteit dan teken van reflectie doordat er niet inhoudelijk op ingegaan wordt. Feit blijft echter dat De Graaf wel teruggenomen heeft, in tegenstelling tot bijvoorbeeld Van Meenen die ook niet inhoudelijk reflecteert, maar ook niet terugneemt. Opvallend is hier dus wel dat nadat De Graaf al teruggenomen heeft, hij nog de rol van beschuldiger aanneemt, net als onder andere Van Meenen dit deed. Het verschil hierbij is alleen dat Van Meenen niet terugnam en daarop de beschuldiging uitte, terwijl De Graaf wel terugneemt en vervolgens een beschuldiging uit.

Het laatste fragment uit deze categorie past ook in de reeks door het gemak waarmee het terugneemverzoek verloopt:

Fragment X

29-10-2020 – Klimaatakkoord gebouwde omgeving – Koerhuis (VVD) – Arib

In een debat 'klimaatakkoord gebouwde omgeving' heeft Kamerlid Dik-Faber (ChristenUnie) Koerhuis (VVD, K) ervan beticht feitelijke onjuistheden in zijn motie te hebben staan. Koerhuis heeft vervolgens gezegd dat zij zich nog moest verdiepen in het woondossier. Twee moties verder wordt teruggegrepen op dit voorval. Kamervoorzitter Arib (A) zit het debat voor. Dik-Faber zit inmiddels weer in de bankjes, Koerhuis staat achter het gesprekgestoelte.

1 K: ik vind dat het ook deels bij de bij de minister ligt,=
2 A: =ja dank u wel;=
3 K: =ja nou nou nog een opmerking richting eh richting eh: mevrouw
4 dik-faber als dat mag,=
5→A: =een AARDige opmerking,=
6 K: =een [aa:rdige] eh de hand naar elkaar [toe-toereikend],=
7 A: [ja] [ja];
8 (0,3)
9→K: van ik wil hem best terugnemen over de woningbouw;=
10 =maar dan vraag ik de heer mevrouw dik-faber om eh nou ja toch
11 nog 'ns een keer te kijken naar de motie want er st- volgens
12 mij staan er geen feitelijke onjuistheden in,
13 (0,3)
14 en het was vooral dat stukje (0,4) van de opmerking (0,4) van
15 mevrouw dik-faber.=
16 =dat ik feitelijke onjuistheden hier sta te vertellen,
17 (0,4)
18 K: waarop ik aansloeg,
19 (0,2)
20 A: goed dank u wel meneer koerhuis,
21 ((dik-faber glimlacht een beetje))
22 (0,8)
23 dan eh: geef ik nu het woord aa--

In regel 1 verkondigt Koerhuis een standpunt over een verantwoordelijkheid die volgens hem bij de minister (in dit geval Ollongren) zou liggen. In regel 2 ontvangt Arib deze opmerking. Het is geen bedankje in die zin dat ze hem bedankt omdat hij bijvoorbeeld iets voor haar heeft gedaan, maar het is een manier voor de Kamervoorzitter om te laten weten dat de bijdrage is overgekomen en dat de beurt voorbij is. Vanaf regel 3 begint de aanloop naar het terugneemverzoek. Koerhuis vraagt hier Arib namelijk om nog een opmerking richting Dik-Faber te mogen plaatsen, met wie hij eerder een aanvaring had. Arib's uiting in regel 5 is geen expliciet terugneemverzoek, maar ze verbindt voorwaarden aan het soort opmerking. Koerhuis reageert hierop in regel 5 door in te stemmen met Arib's 'voorwaarde' en breidt dit nog uit door te zeggen dat het een poging is om elkaar de hand te reiken. Arib reageert tweemaal instemmend in regel 7, wat voor Koerhuis een go-ahead is om zijn opmerking daadwerkelijk te plaatsen.

In regel 9 neemt Koerhuis zijn eerdere opmerking terug. Arib heeft hem hier niet om gevraagd, maar door haar opmerking in regel 5 kan Koerhuis afgeleid hebben dat als hij dit keer een aardige opmerking moet plaatsen, Arib zijn vorige opmerking onaardig vond. Wat er hier in ieder geval gebeurt is dat na de uiting van Arib Koerhuis zijn opmerking terugneemt. Hij neemt het echter niet al gelijk terug: hij maakt er een voorwaarde van. Indien Dik-Faber nog eens naar de motie kijkt, neemt hij zijn opmerking over de woningbouw terug (regel 9-12). Het is echter zeer onwaarschijnlijk dat als later Dik-Faber er

niet op terug zou komen, dat Koerhuis dan nog zou zeggen dat hij alsnog zijn eerdere, als onaardig gemarkeerde opmerking, toch niet terug zou nemen, dus kan worden aangenomen dat Koerhuis dit (impliciete) terugneemverzoek heeft ingewilligd. Hij doet dit op een manier die enigszins vergelijkbaar is met hoe Öztürk reageerde: hij legt hij uit in regel 14-18 waarom hij aansloeg op de opmerking van Dik-Faber: dat kwam doordat zij hem ervan had beticht onjuistheden te hebben staan vertellen. Waar Öztürk zijn verantwoording echter gebruikte om zijn woorden niet terug te nemen, positioneert Koerhuis zich als verantwoordder om nadat hij zijn woorden toegezegd heeft terug te nemen, nog uit te leggen waarom hij bepaalde bewoordingen gekozen heeft. Hiermee pakt hij ook een beetje de rol van beschuldiger, door impliciet te zeggen dat doordat Dik-Faber een opmerking maakte over dat hij onjuistheden zou verkondigen, hij daardoor een opmerking maakte die in dit fragment impliciet door Arib als onaardig gemarkeerd werd. De toon is echter heel anders dan bij de andere 'beschuldigers' Van Meenen en De Graaf: het is een kalme, rustige toon waardoor de lading van de beschuldiging ook veel minder is. Hij duidt de opmerking van Dik-Faber dan ook meer aan als oorzaak van zijn opmerking dan dat het echt een beschuldiging is.

Arib bedankt hem in regel 20 op een manier die hetzelfde opgevat zou kunnen worden als in regel 2 en geeft vervolgens het woord aan de volgende spreker. Opvallend is dat in regel 21 een shot van Dik-Faber in beeld te zien is, die enigszins lijkt te glimlachen. Dit zou kunnen betekenen dat de zaak voor haar hiermee is afgedaan, aangezien ze ook niet meer naar de interruptiemicrofoon loopt om er nader op in te gaan. Er is hier dus sprake van een impliciet terugneemverzoek, dat wel tot terugname leidt en gepaard gaat met een verantwoording door Koerhuis.

Deze drie fragmenten hebben dus hoofdzakelijk met elkaar gemeen dat er door de Voorzitter gewezen wordt op dat een uitspraak ongepast of onaardig is, maar dat er geen expliciete terugname gevraagd wordt. Deze terugname komt echter wel, omdat de terechtwijzing steeds wordt behandeld als terugneemverzoek en in alle drie de gevallen bij de Kamerleden/bewindspersoon ook zonder discussie vooraf leidt tot terugname. Ook wordt er in alle drie de gevallen expliciet iets teruggenomen. Waarin een verschil te zien is, is in de rol die de sprekers aannemen: waar Asscher zich als schuldige positioneert en snel en onvoorwaardelijk terugneemt, nemen De Graaf en Koerhuis na terugname een andere rol

aan. De Graaf neemt die van de beschuldiger aan door de bal terug te kaatsen naar Koolmees, terwijl Koerhuis als verantwoordder uitlegt waarom hij voor bepaalde bewoordingen gekozen heeft. Het zijn dus impliciete terugneemverzoeken, geïnitieerd door de Kamervoorzitter, die leiden tot expliciete terugname, maar die wel door de sprekers verschillend worden behandeld.

3.2.4 Impliciete verzoeken die niet leiden tot terugname

De volgende drie fragmenten overlappen dusdanig dat zij tot dezelfde categorie behoren: het zijn impliciete verzoeken, geïnitieerd door de Kamervoorzitter, die niet leiden tot terugname. Waar uit de vorige paragraaf bleek dat impliciete verzoeken die zijn geïnitieerd door de Kamervoorzitter wel degelijk tot terugname kunnen leiden, wordt duidelijk in deze nieuwe paragraaf dat dit niet altijd het geval is. Ook hier wordt weer gekeken naar hoé de Kamerleden dit verzoek precies afwijzen.

Fragment XI

Kuzu (DENK, D) is bezig met zijn bijdrage in het debat ‘Gang van zaken rondom de avondklok en Tijdelijke wet beperking vertoeven in de openlucht covid-19’ van 18-02-2021. Eerder in zijn bijdrage heeft hij al gezinspeeld op ‘dictatoriale trekjes’ die Rutte volgens hem zou vertonen, maar in de sequentie die nu komt noemt hij Rutte zonder omwegen een dictator, waar Kamervoorzitter Arib (A) op aanslaat.

```
1 K: nu kan het plotseling (.) wel allemaal heel snel,=  
2 =•hen voorzitter dit getuigt •h ervan (0,3) dat deze man  
3 ((richt hand naar vak k)) die daar zit zich opstelt als de  
4 dicTator van de lage landen.=  
5 =•h met die spoedwet poetst deze premier [de fundamentele  
6 kritiek van de rechter niet weg, ]  
7→ A: [mag ik u even  
8 onderbreken meneer kuzu; ]=  
9→ A: =mag ik u even onderbreken,=  
10 K: [dat mag voorzitter,]  
11 A: [ik v- ]=  
12→ =ik vind het nogal wat als u iemand een dictator nor- noemt,  
13 (0,9)  
14 ((Arib klikt met pen op tafel))  
15→K: ja voorzitter ik blijf wel bij die woorden want het getuigt er  
16 wel van dat wanneer je het parlement passeert,=  
17 =(en)de maatregel doordrukt--,=  
18→ =ik houd die woorden in stand [en ik] ga over mijn eigen  
19 woorden,  
20 A: [ja, ]  
21 (.)  
22 ja zeker eh: maar ik vind het eh vrij heftig om een (.) eh
```

23 minister-president van dictator te beschuldigen [(en daar wil
24 ik))]
25 K: [ik neem daar
26 kennis van voorzitter,]

Regel 1 slaat op de spoedwet over de avondklok, Kuzu zet deze in regel 1 af tegen het (veel) langer durende proces rond de toelagenaffaire. In regel 2-4 zet Kuzu uiteen dat door hoe de procedure rondom de wet gaat, hij vindt dat Rutte zich opstelt als 'dictator van de lage landen'. In regel 5 begint Kuzu met het maken van een punt over dat de spoedwet de kritiek van de rechter niet uitwist, maar Arib onderbreekt in regel 7 om Kuzu te vragen of ze hem mag onderbreken. Zodra ze de vloer heeft in regel 8, herhaalt ze het verzoek. Opvallend is dat ze dit vraagt, want in haar functie als Kamervoorzitter hoeft ze dit niet te vragen. Dat ze het toch als een vraag formuleert, zegt iets over de manier waarop ze met haar gezag omgaat. Kuzu geeft haar hiervoor toestemming (wat eigenlijk overbodig is, hij kan gezagstechnisch gezien moeilijk weigeren) nadat ze het in regel 9 nog een keer herhaalt. Hij neemt hierin een hogere rol aan dan hij daadwerkelijk heeft: de rollen tussen Arib en Kuzu worden hier omgedraaid doordat Arib om toestemming vraagt om te onderbreken en Kuzu deze verleent. Arib had haar toestemmingsverzoek wellicht zelf opgevat als een verzoek dat stilte relevant maakt, omdat ze in regel 11 al gelijk begint met het uiten van haar mening, terwijl Kuzu haar tegelijkertijd toestemming verleent om hem te onderbreken.

In regel 12 geeft ze haar mening over de uitspraak van Kuzu in regel 3-4 en na een pauze zegt Kuzu in regel 15 dat hij 'wel' bij die woorden blijft. Dit is interessant, want Arib heeft hem niet letterlijk gevraagd om zijn woorden terug te nemen, maar Kuzu interpreteert dit blijkbaar wel zo. Het lijkt alsof Arib zucht in regel 15, maar dit is niet goed te horen en ze is op dat moment ook niet in beeld. Mocht het inderdaad een zucht zijn, dan zou dit opgevat kunnen worden als zucht van afkeuring/frustratie. Kuzu probeert in regel 16-17 zijn uitspraak over de premier te beargumenteren, hij verantwoordt tegenover Arib waarom hij deze bewoording valide vindt en hij het dus niet terugneemt. Hij maakt zijn redenering echter niet af. Kuzu neemt hier dus de rol aan van verantwoordder, die eerder ook al bij Öztürk en Koerhuis te zien was. Net als Öztürk verantwoordt Kuzu ook zijn woorden om ze op deze manier niet terug te hoeven nemen. Wanneer Kuzu in regel 18 aangeeft over zijn eigen woorden te gaan, bevestigt Arib dit. Dit bevestigen doet ze nogmaals in regel 22, maar dan wat sterker. Ze bevestigt zijn recht en rol als Kamerlid om zijn eigen woorden te kiezen, maar tegelijkertijd geeft ze in regel 23-25 wel haar mening over de vermeende heftigheid van zijn

woorden. Kuzu reageert dan hetzelfde zoals Baudet in het expliciete verzoek van paragraaf 3.2.2: hij geeft aan dat hij kennis heeft genomen van haar mening, maar hij neemt zijn woorden niet terug. Hiermee negeert hij het verzoek dus niet, hij erkent het, maar legt het vervolgens naast zich neer. Het verschil met Baudet zit hem erin dat Kuzu wel zijn woorden verantwoordt, terwijl Baudet dit niet doet.

De 'ook' van Arib in regel 27 kan slaan op dat Kuzu zijn mening mag uiten, maar zij daar vervolgens 'ook' een opmerking over kan maken. Kuzu bedankt haar vervolgens in regel 28 voor haar opmerking, maar dat is geen bedankje omdat zij hem heeft laten inzien dat zijn woorden niet kunnen (dat is namelijk niet het geval), het lijkt meer dat hij deze uiting doet om zijn betoog te kunnen vervolgen. Dit gebeurt vervolgens ook en hiermee is de kous af: de woorden zijn niet teruggenomen, hoewel Kuzu de opmerking van Arib wel degelijk als terugneemverzoek heeft behandeld, maar hij heeft het verzoek naast zich neer gelegd door zijn woordkeuze te verantwoorden. Het niet terugnemen van de woorden blijft zonder consequenties: Kuzu kan gewoon zijn betoog vervolgen.

Hierna vervolgt Kuzu zijn betoog. Op een gegeven moment wordt hij geïnterrupteerd door Van Dam (CDA) en Van Wijngaarden (VVD) die de Kamervoorzitter ondersteunen, maar Kuzu blijft bij zijn woorden.

Dit verloop is ook ongeveer terug te zien in het laatste fragment van deze categorie: een Kamerlid interpreteert en behandelt iets als een terugneemverzoek, erkent dit ook, maar legt het vervolgens naast zich neer en kan 'ongestraft' zijn betoog vervolgen.

Fragment XII

In een plenair debat over de informatievoorziening van het kabinet aan de Kamer rond de toeslagenaffaire van 29-04-2021 staat fractievoorzitter Hermans (VVD) achter het spreekgestoelte. Wilders (PVV, W) interrumpeert haar om in te gaan op in welke rol zij in dit debat staat. Bergkamp (D66, B) zit het debat voor.

1 B: de heer wilders.
2 (0,6)
3 W: u gedraagt zich als een assistente,
4 (0,3)
5 u g- en is niks mis mee hoor politiek assistent,=
6 =waarschijnlijk () heeft u een hele leuke tijd gehad,=
7 =maar u bent nu fractievoorzitter en u gedraagt zich nog steeds als
8 de politiek assistent.
9 (.)
10 als de tassendrager.
11 (0,3)
12 als de als de masseuse of weet ik hoe je het moet noemen van de
13 premier?=
14 B: =meneer meneer wil-
15 W: dat is wat u doet;=
16 =[nee maar dat is wat ze doet;]
17→B: [nee maar meneer wilders] ik wil aan u vragen om het niet te
18 persoonlijk maken,=
19 W: =(ja)
20 B: u gaat over uw eigen woorden;=
21 W: =ja.=
22→B:=maar het is wel heel erg nu op de persoon.
23 (0,2)
24→W:'t spijt me;=
25→ =ik zeg wat ik zeg,=
26→ =en ik neem geen woord ervan terug,=
27 B: =(u gaat)verder.=
28 W: =u gedraagt zich,
29 (.)
30 de woo:rden die ik net gebruik als de masseuse de dingen van de
31 premier.
32 (0,3)
33 wat ik wil ZEGgen;
34 (.)
35 u bent dienstbaar aan de premier,
36 (0,4)
37 en u he- het lijkt wel alsof u geen eigen mening heeft;

Dit fragment verloopt als volgt: in haar functie als Kamervoorzitter geeft Bergkamp het woord aan Wilders, die bij de interruptiemicrofoon staat om een vraag te stellen aan VVD-fractievoorzitter Hermans. Nadat hij het woord gekregen heeft, kwalificeert hij de gedragingen van Hermans in regel 3 op een bepaalde manier, ze zou zich gedragen als assistente. Vervolgens zegt Wilders in regel 5 wel snel dat er niets mis is met het beroep van assistentes, maar wijst Hermans er in regel 7-8 op dat zij nu een andere functie heeft, maar zich daar niet naar gedraagt volgens hem. De kwalificatie gaat verder in regel 10-13, waarop Bergkamp Wilders in regel 14 probeert te onderbreken. Wilders negeert dit en gaat verder met zijn interruptie in regel 15-16 door tweemaal te benadrukken (eerst in directe aanspreekvorm en daarna in de derde persoon) dat dit het gedrag is dat Hermans vertoont. Hij presenteert zijn weergave van haar gedrag hierbij als feit. Bergkamp onderbreekt hem in regel 17 door met Wilders te overlappen, waarna zij als enige aan het woord is.

In regel 17-18 doet ze Wilders een verzoek: ze vraagt hem het niet te persoonlijk te maken, maar voegt er in regel 20 aan toe dat hij wel over zijn eigen woorden gaat, om vervolgens in regel 22 te benadrukken dat deze bewoordingen wat haar betreft te persoonlijk zijn. Wilders bevestigt gelijk het punt van Bergkamp dat hij zijn eigen woorden kiest en reageert in regel 24 in eerste instantie door te zeggen dat het hem spijt. Deze spijt gaat echter niet over zijn woordkeuze, want in regel 25-26 maakt hij duidelijk dat hij zegt wat hij zegt (waarschijnlijk een uiting om zijn autonomie te benadrukken) en er geen woord van terugneemt. Door de manier van formuleren wordt zijn weigering extra sterk: hij had ook kunnen zeggen dat hij het niet terugnam, maar door te zeggen dat hij er geen enkel woord van terugneemt, wordt de weigering krachtiger.

Ook al was er geen letterlijk terugneemverzoek, het verzoek ging slechts over het niet te persoonlijk maken van het debat, behandelt Wilders de uiting van Bergkamp dus wel degelijk als terugneemverzoek. De 'het spijt me' was waarschijnlijk meer een beleefdheidsuiting om het verzoek van de Voorzitter naast zich neer te leggen. Vervolgens geeft Bergkamp hem ook de toestemming om verder te gaan met zijn interruptie in regel 27. Opvallend is wel dat Wilders in regel 30-35 nog wel uitlegt waarom hij die kwalificatie gebruikte voor Hermans en wat hij ermee bedoelde. Hiermee neemt Wilders in dit fragment twee verschillende rollen aan. In eerste instantie komt zijn rol overeen met de superieure houding van Baudet, er wordt expliciet niet teruggenomen en dit wordt ook niet toegelicht. Vanaf regel 33 neemt hij echter de rol aan van de verantwoordelijke: hij geeft aan waarom hij bepaalde woorden gebruikt en wat hij ermee wil zeggen. Er is hier dus sprake van een impliciet terugneemverzoek, dat in eerste instantie zonder, maar later mét verantwoording expliciet naast zich neer wordt gelegd door Wilders.

Waar Wilders benadrukte over zijn eigen woorden te gaan, gaat degene in het volgende fragment nog een stap verder: Öztürk trekt letterlijk de reikwijdte van de taak van de Voorzitter in twijfel.

Fragment XIII

In dit plenaire debat van 06-06-2019 over Turkije beschuldigt Öztürk (DENK, Ö) Karabulut (SP), die hem interrumpeert, er tijdens zijn bijdrage achter het spreekgestoelte van de terroristische organisatie PKK te steunen. Arib (A) zit het debat voor.

1 Ö: omdat u de toch de,=
2 =ja laten we eerlijk zijn;
3 (0,5)
4 toch een terroristische organisatie als pkk wil steunen.
5 (0,3)
6 nou dat we nu naar een tijd gaan dat we toch naar de oude tijd gaan
7 dat we op [een goede manier met elkaar omgaan.]
8 A: [dit is de zoveelste] keer dat u mevrouw eh
9 karabulut in dit geval (0,5) ehm (1,0) verdenkt iets met
10 terroristische organisaties te maken te hebben;=
11 =heeft u daar bewijzen voor?=
12 =want ik vind het (0,5) aantijgingen naar collega's best wel
13 [heftig;]
14 Ö: [daar gaat] de voorzitter niet over.
15 (.)
16 A: jawel;
17 Ö: nee?
18 (0,4)
19 A: want het gaat om [persoonlijke aantijgingen,]
20 Ö: [nee daar gaat de voorzitter] niet over;=
21 Ö: =u geeft iemand een derde termijn,=
22 =vervolgens heb ik- (0,3) ben ik in discussie met mevrouw karabulut
23 en dan probeert u zich daarin te mengen?
24 (0,2)
25 A: ja ja maar,
26 (0,2)
27 [ik vind persoonlijke] beschuldigingen,
28 Ö: [daar gaat u niet over] ja maar daar is mevrouw karabulut zelf
29 verantwoordelijk voor,
30 ((microfoon uit))
31 A: pers- persoonlijke beschuldigingen of het nou om mevrouw karabulut
32 gaat of wie dan ook;=
33 =·hh ik vind dat nogal wat wat u zegt,=
34 Ö: =als wij beschuldigd worden zegt u niks;
35 (0,5)
36 A: eh eh eh (1,0) ik- (0,5) k- we krijgen een soort jij-bakken.
37 ·hh (0,5)
38 maar het gaat erom,=
39 =als u iets (0,3) een collega zo neerzet,
40 (0,6)
41 Ö: [ja maar ik word ook neergezet;]
42 A: [dat is nogal wat wat u hier tegen] [wat u hier tegen een collega
43 zegt.]
44 Ö: [ik word ook neergezet.]
45 (.)
46 A: wilt u even even een klein beetje tot tien tellen?
47 (.)
48 [en mij laten uitpraten,]
49 Ö: [(())]
50 (2,2)
51 A: ik geef de heer voordewind het woord.

In regel 1-7 uit Öztürk zijn beschuldiging aan het adres van Karabulut, waarop Arib hem in regel 8 onderbreekt. In regel 8-10 geeft ze eerst aan dat hij haar al meermaals op dit punt heeft beschuldigd, waarop ze vervolgens in regel 11 naar bewijzen vraagt. Vervolgens geeft ze in regel 12-13 aan in het algemeen aantijgingen naar collega's best wel heftig te vinden,

maar het is waarschijnlijker dat ze ook specifiek op deze uiting doelt. Het is geen direct terugneemverzoek, maar Özturk zegt gelijk in regel 14 dat Arib hier niet over gaat. Hij be vraagt hier dus haar rol als Kamervoorzitter. Vervolgens komt er een welles-nietesspel, waarop Arib in regel 19 uitlegt waarom het haar wel aangaat: het gaat hier over persoonlijke aantijgingen. Özturk herhaalt vervolgens in regel 20 dat de Voorzitter daar niet over gaat en legt uit wat er volgens hem gebeurd is. Arib probeert dan in regel 27 nogmaals uit te leggen dat zij het markeert als een persoonlijke beschuldiging, maar Özturk onderbreekt haar in regel 28 weer, waarop Arib vervolgens zijn microfoon uitdraait, waar zij in haar positie het recht toe heeft. Dit heeft echter niet tot gevolg dat Özturk stilhoudt, hij blijft haar in het gehele fragment onderbreken.

Özturk geeft in regel 28-29 aan dat Karabulut 'daar' zelf verantwoordelijk voor is, wat waarschijnlijk slaat op dat zij zelf een persoonlijk feit kan maken als ze dat zou willen. Arib legt vervolgens uit in regel 31-33 dat het haar niet uitmaakt om wie het gaat, maar dat ze het een stevige uitspraak vindt van Özturk, waarop hij in regel 34 zegt dat als het om zijn partij gaat, Arib niet zou ingrijpen. Arib gaat hier niet verder op in. Arib probeert in regel 36 weg te komen van het welles-nietesverhaal en wil haar punt maken over het wegzetten van collega's, waarop Özturk opnieuw de bal terugkaatst door te zeggen dat hij zelf ook weggezet wordt. Arib gaat echter door met het maken van haar punt naar Özturk in regel 42-43 door nogmaals te benadrukken dat ze het een ferme uitspraak vindt. Özturk blijft door haar heen praten, waar Arib een opmerking over maakt in regel 46-48 en ze geeft vervolgens het woord aan Voordewind (ChristenUnie) voor een punt van orde. Özturk neemt hier een rol aan die uniek is voor de collectie: hij trekt het recht van de Voorzitter om in te grijpen in twijfel. Hierbij betwist hij niet dat hij zijn woorden moet terugnemen, maar betwist hij de reikwijdte van de rol van de Voorzitter.

Hoewel uit dit fragment moeilijk op te maken is dat het om een terugneemverzoek gaat, omdat zowel het verzoek als de weigering impliciet is, blijkt uit het vervolg van het debat dat dit wel degelijk zo opgevat wordt. Arib wordt bedankt voor haar initiatief en de leden Voordewind, Koopmans (VVD), De Roon (PVV), Van Ojik (Groenlinks), Ploumen (PvdA) en Bouali (D66) roepen vervolgens allemaal op tot het terugnemen van de woorden en bedanken de Voorzitter voor haar inzet op dit punt. Deze interrupties leiden niet tot terugname, evenmin als een poging van Omtzigt (CDA) nog een paar interrupties later in het debat. Uiteindelijk leidt het wel tot het ontneming van het woord. Özturk had nog

spreektekst staan, maar die mag hij niet afmaken. Binnen de collectie is dit, ook al valt het niet binnen dit specifieke fragment, wel de enige keer dat er een sanctie wordt opgelegd, al is het niet degene die wordt voorgesteld volgens het Reglement van Orde.

Het gaat hier dus om een impliciet terugneemverzoek, geïnitieerd door de Kamervoorzitter, dat niet leidt tot terugname. Öztürk gaat enkel in op de woorden van Arib om aan te geven dat hij zelf ook zo behandeld wordt, hij betwist haar rol en zegt dat Karabulut het zelf maar op moet lossen, er is geen enkel signaal dat enigszins aanleiding geeft om te denken dat er hier een terugname plaatsvindt.

Wat deze drie fragmenten gemeen hebben, naast dat ze alle drie qua structuur op elkaar lijken, is dat in alle drie de fragmenten de autonomie van het Kamerlid ten opzichte van de Kamervoorzitter aan de orde wordt gesteld. In twee fragmenten gaat het erover dat Kamerleden over hun eigen woorden gaan, in het derde fragment wordt zelfs expliciet gediscussieerd over de taak van de Voorzitter. In tegenstelling tot de vorige paragraaf blijkt hier dat impliciete verzoeken ook tot gevolg kunnen hebben dat het impliciete verzoek geïnitieerd door de Kamervoorzitter expliciet dan niet impliciet bestreden wordt, doordat Kamerleden ofwel aangeven hun woorden niet terug te nemen en te verantwoorden waarom ze dit niet doen, ofwel door het ingrijpen van de Voorzitter in twijfel te trekken.

3.2.5 Verzoeken geïnitieerd door Kamervoorzitter: samenvatting

In paragraaf 3.2 is gekeken naar terugneemverzoeken die zijn geïnitieerd door de Kamervoorzitter. Er bleken vier categorieën te onderscheiden zijn: expliciete verzoeken die leiden tot terugname, expliciete verzoeken die niet leiden tot terugname, impliciete verzoeken die leiden tot terugname en impliciete verzoeken die niet leiden tot terugname. In tegenstelling tot de verzoeken die geïnitieerd worden door Kamerleden/bewindslieden, zijn er dus in deze categorie wel terugneemverzoeken te vinden waarbij woorden ook daadwerkelijk worden teruggenomen. Te zien is dat dat de expliciete verzoeken – die geformuleerd zijn als bevel – twee keer wel en een keer niet worden teruggenomen, tegelijkertijd blijkt ook dat de impliciete verzoeken drie keer wel drie keer geen terugname tot gevolg hebben.

De grootste verschillen in deze paragraaf zijn gelegen in de manier van de formulering van het verzoek en in de verschillende reacties van de Kamerleden. Kamerleden

reageren op uiteenlopende manieren op terugneemverzoeken. Zo nemen ze soms de rol aan van verantwoordder om bij impliciete verzoeken het terugneemverzoek te weigeren, maar komt deze rol van verantwoordder ook terug in impliciete verzoeken die wel worden teruggenomen. Een bepaalde rol is dus niet gebonden aan wel of geen terugname, maar overstijgt die categorieën. Daarnaast reageren Kamerleden die hun woorden niet terugnemen ofwel door de rol van de Voorzitter in twijfel te trekken, ofwel door op superieure wijze aan te geven het verzoek naast zich neer te leggen. Wanneer woorden wel teruggenomen worden, gebeurt dit ofwel door de rol van schuldige aan te nemen, of juist die van beschuldiger door de bal terug te kaatsen naar het Kamerlid dat zagezegd aangezet zou hebben tot de opmerking waarvan door de Voorzitter gevraagd werd die terug te nemen. Tot slot reageren Kamerleden nog door ofwel na meerdere pogingen van de Voorzitter uiteindelijk toch maar terug te nemen en doen ze dit op zakelijke wijze, of ze nemen wel terug en hemelen de Voorzitter daarbij op, zonder daarbij inhoudelijk te reflecteren op hun taalgebruik.

Het is dus echter niet zo dat impliciete verzoeken altijd leiden tot terugname en expliciete verzoeken niet of andersom en het is dus ook niet zo dat Kamerleden binnen dezelfde categorie fragmenten op dezelfde manier reageren.

3.3 Verzoeken met onduidelijke initiatie

Waar het in de voorgaande paragrafen altijd redelijk duidelijk was door wie het verzoek werd geïnitieerd, is dit niet altijd het geval. Van twee fragmenten was de initiatie dusdanig onduidelijk dat ze niet in een van de andere categorieën geplaatst konden worden, dus vandaar dat het noodzakelijk is om ze apart te bespreken.

3.3.1 Impliciete verzoeken die leiden tot terugname

In allebei de gevallen gaat het om impliciete verzoeken die leiden tot terugname. Beide fragmenten zullen uitvoerig worden besproken, juist ook omdat ze afwijken van alle andere fragmenten in de collectie.

Fragment XIV

Kamervoorzitter Vermeij (Ve) en Kamerlid Voordewind (ChristenUnie, Vo) hebben een discussie over het aantal vragen dat al dan niet gesteld zou zijn door laatstgenoemde in een

plenair debat over de begroting van Buitenlandse Zaken. Voordewind staat bij de interruptiemicrofoon, evenals Van Bommel (SP, B), die inhaakt op de discussie. Ook Omtzigt (CDA, O) die zich achter het spreekgestoelte bevindt, mengt zich in het geheel.

1 Ve: u heeft al twee vragen gesteld;=
2 Vo: =(d-) de eerste was geen vraag voorzitter dat was een opmerking waar
3 ik [meteen geïnterrupteerd] werd (.) door=
4 [((gelach))]
5 Ve: [ja u heeft al twee vragen]gesteld nee d- daar is=
6 Vo: =ik had daar geen vraag gesteld=
7 =maar goed dan moet u het stenogram: maar na,=
8 =ik had daar geen vraag gesteld.=
9 ='k had alleen een opmerking gemaakt.=
10 =geen vraag gesteld;
11 Ve: (nou ja) (0,5) de heer van bommel.
12 (0,6)
13 B: dan was het gewoon een slechte interruptie voorzitter,
14 ((gelach))
15 maar da 's flauw om te [zeggen.]
16 O: [ah: dat is flauw.]
17→B: [dat neem ik terug],
18 Ve: [(dat ja)]=
19→B: =dat neem ik ogenblikkelijk terug,=
20 =[ik doe dat niet vaak;]
21→Ve: [dat stel ik op prijs dat u dat terugneemt;]=
22→B: =dat dat [neem ik ruimhartig terug;]
23 Ve: [dit soort oordelen] horen niet in deze kamer,
24 B: nee daar heeft u helemaal gelijk in voorzitter eh: schrappt u dat
25 alstublieft uit de notulen.
26 (0,6)
27 ehm ik wou de heer omtzigt een vraag stellen met betrekking tot eh:
28 de voorwaarden?

In regel 1 wijst Vermeij Voordewind op het feit dat hij al twee vragen gesteld heeft.

Voordewind bestrijdt dit echter in regel 2-3 door aan te stellen dat zijn eerste vraag geen vraag, maar een opmerking was. Hier wordt echter om gelachen vanuit de zaal, waarop Vermeij Voordewind onderbreekt en nogmaals herhaalt dat hij al twee vragen gesteld heeft, wat Voordewind vervolgens in regel 6-10 nogmaals ontkent door maar liefst drie keer aan te geven dat hij geen vraag gesteld heeft. Vermeij geeft hierop het woord aan Van Bommel, die reageert op de discussie tussen Vermeij en Voordewind door te stellen dat het 'dan gewoon een slechte interruptie was'. Het is moeilijk te horen, maar uit de zaal blijkt afkeuring, een soort honend gelach, ook maakt Vermeij iets wat een afkeurende hoofdbeweging lijkt te zijn. Van Bommel zegt in regel 15 zelf al dat het flauw is om te zeggen, maar Omtzigt bevestigt dit vanaf het spreekgestoelte door dit ook op die manier te bestempelen. Van Bommel neemt vervolgens terug in regel 17, terwijl Vermeij een begin maakt om iets te zeggen, dat hoogstwaarschijnlijk zou hebben geslagen op de opmerking van Van Bommel.

Er kan gezegd worden dat Van Bommel hier eieren voor zijn geld kiest, want hij neemt in regel 17 en in regel 19 zelf expliciet zijn woorden al terug en geeft in regel 20 aan dat hij dit niet vaak doet. Vermeij geeft blijk van waardering voor de actie van Van Bommel in regel 21, waarop Van Bommel overlapt en nogmaals zijn woorden terugneemt, nu nog aangezet met 'ruimhartig', wat zijn geclaimde bereidheid om terug te nemen vergroot. Vermeij velt in regel 23 een oordeel door aan te geven dat dit soort oordelen niet in de Kamer horen, in regel 24 geeft Van Bommel haar volledig gelijk en vraagt hij haar zijn opmerking uit de notulen te schrappen. Dit is opvallend, aangezien dit sinds het einde van de schrapbepaling in 2001 al niet meer mogelijk is. Vervolgens gaat hij na een pauze verder met zijn vraag aan Omtzigt en is de kwestie afgedaan. Van Bommel stelt zich in dezen op zoals eerder bij Asscher ook al te zien was: hij neemt de rol aan van schuldige en neemt snel en onvoorwaardelijk terug. Hij toont zich schuldbewust door meermaals en ruimhartig terug te nemen en de Voorzitter te verzoeken te doen alsof het voorval nooit heeft plaatsgevonden, waarmee hij de legitimiteit van het (impliciete) terugneemverzoek ondersteunt.

Dit fragment is dus iets anders dan andere fragmenten, omdat het te betwisten valt of de Voorzitter Van Bommel heeft aangezet om zijn woorden terug te nemen. Mijns inziens is het een combinatie van zaken: het geluid uit de zaal, de hoofdbeweging van Vermeij én de het oordeel van Omtzigt zijn allemaal reacties die beschikbaar waren voor Van Bommel. Waarom het fragment toch deel uitmaakt van de collectie, in tegenstelling tot andere fragmenten waarbij een Kamerlid zijn eigen terugname min of meer initieerde, is omdat in dit geval er nog conversatie is tussen het Kamerlid en de Voorzitter over de terugname, waarin de terugname wordt versterkt en de kwestie wordt afgehandeld. Er is hier dus geen sprake van een direct verzoek tot terugname door een ander Kamerlid of de Kamervoorzitter, maar meer van een geheel aan afkeurende reacties, waarop Van Bommel reageerde door snel en onvoorwaardelijk zijn woorden terug te nemen.

Het tweede fragment in deze categorie komt overeen in die zin dat ook hier de initiatie onduidelijk is, maar er desondanks een Kamerlid iets behandelt als terugneemverzoek en dit verzoek ook daadwerkelijk inwilligt. Een andere overeenkomst is dat allebei de keren woorden expliciet worden teruggenomen. De reacties van de betreffende Kamerleden zijn daarentegen weer erg verschillend van elkaar.

Fragment XV

Eerder in dit plenaire debat over bijstandsfraude door Turkse Nederlanders van 06-02-2019 is een heftige clash geweest tussen Kamerleden De Graaf (PVV, G) en Öztürk (DENK). Laatstgenoemde beschuldigde De Graaf van fraude, waarop hij dreigde Öztürk na te jagen. Kamervoorzitter Arib (A) heeft aangegeven dat dit niet is hoe Kamerleden zich horen te gedragen, waarop het debat verder is gegaan met de bijdrage van Nijkerken-De Haan (VVD). Hierna heeft Arib aan Öztürk kenbaar gemaakt dat de aanvaring haar dwars zat, dit ging echter niet met een terugneemverzoek gepaard. Na een aantal beurten van Arib en Öztürk hierover is er nog inhoudelijk ingegaan op de bijdrage van Nijkerken-De Haan, maar nu is het woord aan Raemakers (D66, R) voor zijn bijdrage.

1 R: ja voorzitter eh dank u wel,
2 (0,5)
3 voordat ik begin wil ik toch eerst wat zeggen over de orde van de
4 vergadering;=
5 =(ook) ik vond het bijzonder ongemakkelijk wat er net gebeurde van
6 beide kanten,
7 (0,6)
8 ehm en ehm ja ook al (ze:)- ik zou toch een beroep op u willen doen
9 om eh echt de orde te handhaven,
10 (0,4)
11 want ik ben er wel van geschrokken en ik heb net bij de bijdrage van
12 mevrouw nijkerken ·h ook helemaal niet echt opgelet omdat ik (.) even
13 zo onder de indruk was van wat er gebeurde, ·h
14 (.)
15 ehm en mensen in het land verwachten wij- (eh) gewoon van ons dat wij
16 serieuze problemen oplossen,
17 (0,4)
18 dus ehm (.) ja (0,4) dat wil ik toch even gezegd hebben;
19 dat dit wat hier gebeurd is echt niet kan,
20 (0,5)
21 A: nee dat vind ik ook en daar heb ik ook eh-h iets over [gezegd] tenzij
22 u een voorstel heeft hoe ik daarmee eh,=
23 R: [ja]
24 =nee maar ik- ja [het moest] mij gewoon even van het hart,
25 A: [ja]
26 [ja dat begrijp ik heel goed en terecht dat u dat zegt;]
27 R: [(dat) ik ook collega's oproep ook om]
28 ook niet persoonlijke feiten te (doen) maar ook om niet
29 vervolgens te zeggen van ik zal je najagen.=
30 =want ·hh dat soort- ik bedoel bedreigingen is al aan de orde van de
31 dag;=
32→ =laten we dat alsjeblieft niet tegen elkaar [zeggen] eh zou ik willen
33→ zeggen;=
34 A: [nee]
35 =nee HE:lemaal met u eens;
36 R: [het is gewoon heel onprettig] om HIER te beginnen aan een debat,=
37 A: [(en goed) dat u dat ook zegt,]
38 =(ja natuurlijk) prima,
39→ u mag reageren;=
40→ =meneer de graaf zonder dat het weer escaleert,=
41→ =hoop ik;
42 G: uiteraard voorzitter;=

43 =maar ik heb daarnet mijn mond gehou'en,=
44 =ik denk laat ik nou even rustig afwachten,
45 natuurlijk had ik dat niet moeten zeggen,=
46→ =dat dat n-()terug.
47 ·hh
48 maar (0,8) een politicus d- iemand die zichzelf politicus noemt
49 een gekozen volksvertegenwoordiger,=
50 =dat is het in ieder geval;=
51 die ·hh een eh een een een betoog of een interruptie opbouwt.
52 ·hh
53 'tuurlijk ik kan een heleboel hebben,
54 (0,4)
55 ik moet een oud-collega ()- ik denk kom maar op met die humor dan ik
56 moet een collega(0,3) verdedigen die onterecht wordt beschuldigd,=
57 =en vervolgens word ik zelf voor de tiende keer ongeveer door de heer
58 özturk ·h onterecht beschuldigd.=
59 =dan ben op dat moment ook even een mens en dan ben ik ('m),-
60 (0,2)
61 dan ben ik die man die ben ik zo spuugzat dat ik (0,3) iets te (.)
62 felle bewoordingen (.) parlementair heb gebruikt;=
63 =dan bied ik mij hier aan de heer raemaker en de rest van de kamer
64 mijn excuses voor aan; ·hh
65 (0,2)
66 maar het geeft wel aan (0,4) dat (.) niet elke multiculturaliteit een
67 verrijking is van nederland.
68 en dat hebben we hier net een [clash] (.) van meegemaakt.=
69 A: [goed]
70 G: =dat is ja maar dat is ook de koffie die gezet is van de
71 maatschappij die we net hier gezien hebben,=
72 A: =nee u heeft;
73 G: [en die wordt] soms vrij heet gedronken,
74 A: [()]
75 ja
76→G: en nogmaals ik (.) neem een aantal woorden daarvan terug ik had
77 minder heftig moeten reageren,
78 ·h
79 en de heer özturk (.) die zal ik voortaan links laten liggen.
80 (0,4)
81 A: en ik vind het goed dat u die woorden ook terugneemt,=
82 =dat hoort ook in zo'n debat als iets he (0,2) uit eh emotie wordt
83 gezegd en u heeft er spijt van of het was in (0,2) he de hitte van de
84 dis- van de ·h discussie dan moet u ook in staat zijn om daar
85 excuses voor aan te bieden en dat heeft u gedaan dank u wel
86 daarvoor,=
87 G: ((maakt instemmende gebaren))
88 =gaat u verder meneer raemakers;=
89 R: =ja voorzitter, dank u wel.

Raemakers begint niet met zijn inhoudelijke bijdrage, maar komt terug op het voorval van De Graaf en Özturk, en geeft hierbij aan ten opzichte van Özturk en De Graaf dat hij zich ongemakkelijk voelt door de situatie en ervan geschrokken is (regel 5-6 & 11-13). Daarnaast geeft hij aan wat voor invloed dat op hem heeft gehad: hij heeft niet goed kunnen opletten bij de bijdrage van Nijkerken-De Haan. Ook doet hij een beroep op de Voorzitter om de orde te handhaven (regel 8-9) en geeft hij aan dat dit niet is wat de burgers verwachten waar

Kamerleden zich mee bezig houden (regel 15-16). Arib bevestigt zijn standpunt in regel 21 en geeft aan dat ze er wel degelijk iets van gezegd heeft, maar vraagt Raemakers ook of hij een voorstel heeft hoe ermee om te gaan. Dit is opmerkelijk, omdat de Voorzitter gaat over de orde en het Reglement van Orde dat zij hanteert eigenlijk haar leidraad is voor dit soort situaties. Raemakers doet geen suggestie, maar geeft aan dat het hem gewoon van het hart moest om aan te geven dat persoonlijke bedreigingen echt niet gemaakt moeten worden in de Kamer (regel 24 & 27-33), wat Arib volmondig beaamt, ook prijst ze hem (regel 25-26) door te zeggen dat het goed is dat hij deze opmerking gemaakt heeft. Tot slot uit Raemakers nog eens zijn gevoelens: het is heel onprettig om op deze manier te beginnen aan een debat en hierdoor wijst hij De Graaf en Özturk nog eens op de invloed die hun actie heeft (regel 36), terwijl Arib nogmaals benadrukt dat het goed is dat hij dit punt maakt (regel 37).

Vervolgens geeft ze de beurt aan De Graaf die bij de interruptiemicrofoon staat, maar spreekt hierbij wel een verwachting uit: hij mag reageren, maar het moet niet weer escaleren (regel 39-41). De Graaf beaamt dit en hij zegt dat hij daarvoor in het debat even had afgewacht, maar dat hij natuurlijk niet zo had moeten reageren en zijn woorden terugneemt (regel 42-46). Dit lijkt een ruimhartige terugname, die niet uit hem getrokken hoeft te worden. Vrijwel direct na zijn terugname neemt hij in regel 48 echter de rol van beschuldiger aan: hij verdedigt tot en met regel 62 zijn bewoordingen door de schuld bij Özturk te leggen. Hij blijft wel bij zijn terugname, bevestigt die in regel 76-77, maar hij duidt de beschuldigingen van Özturk als aanleiding voor zijn eigen opmerking.

Arib deed geen terugneemverzoek, zij vroeg slechts of hij het niet wilde laten escaleren, maar toch heeft De Graaf haar beurt behandeld als terugneemverzoek. De vraag is dan waar deze initiatie vandaan komt, komt deze door de opmerking van Arib, die sterk lijkt op degene die eerder te zien was in het fragment over Koerhuis, of komt dit door de uitgebreide oproep van Raemakers? Omdat eenzelfde beurt van de Voorzitter in het fragment met Koerhuis (fragment X) ook werd behandeld als terugneemverzoek, zou gesteld kunnen worden dat Arib's uiting aanleiding gaf tot de terugname. Aan de andere kant biedt De Graaf in regel 63-64 expliciet ook aan Raemakers zijn excuses aan en niet aan de Voorzitter, wat erop zou kunnen wijzen dat hij op basis van zijn oproep zijn woorden teruggenomen heeft. Belangrijk om hierbij op te merken is dat ook Raemakers geen expliciet verzoek deed tot het terugnemen van woorden: zijn verzoek ging over het niet tegen elkaar uiten van bedreigingen. Van zowel de Voorzitter als Raemakers kwam dus geen expliciet

terugneemverzoek, maar De Graaf heeft dit dus wel zo behandeld.

In regels 48-62 legt De Graaf dus uit waarom hij bepaalde bewoordingen gebruikt heeft. Dit doet hij echter niet, zoals eerder te zien was in fragmenten, om vervolgens bij die woorden te blijven: hij heeft ze al teruggenomen in regel 46 en biedt er vervolgens in regel 63-64 expliciet excuses voor aan. Met zijn opmerking in regel 66-68 lijkt hij Arib te ergeren: ze verzucht 'goed', waardoor het klinkt als een 'daar gaan we weer'. De Graaf behandelt dit ook als zodanig: hij verantwoordt het gelijk in regel 71-72 & 74 en neemt vervolgens nogmaals expliciet zijn woorden terug (regel 77-78) en belooft daarnaast beterschap als het gaat om zijn heftige reacties op de heer Öztürk (regel 80). Arib prijst vervolgens in regel 82-87 het terugnemen van de woorden en legt uit dat als er iets te ver gaat, daar excuses voor gemaakt moeten kunnen worden en dat ze De Graaf hier dankbaar voor is dat hij dit ook gedaan heeft. Terwijl ze dit zegt, maakt De Graaf instemmende gebaren richting haar. Deze opmerking van Arib kan als go-ahead gezien worden voor terugnames in de toekomst: daar is ruimte voor en dit wordt door haar gewaardeerd. Vervolgens geeft Arib het woord aan Raemakers, waarop hij met zijn inhoudelijke bijdrage over de bijstandsfraude door Turkse Nederlanders kan beginnen. In dit fragment is dus sprake van een onduidelijke initiëring en een impliciet verzoek dat leidt tot terugname en excuses, waarbij wel door De Graaf na terugname gelijk een schuldige wordt aangewezen.

3.3.2 Verzoeken met onduidelijke initiatie: samenvatting

Deze verzoeken met onduidelijke initiatie hebben meerdere dingen gemeen, waaronder dat het impliciete verzoeken zijn en dat ze met ogenschijnlijk gemak leiden tot terugname. Waar dus eerder bleek dat impliciete verzoeken geïnitieerd door een Kamerlid niet leiden tot terugname, zijn er hier dus wel terugneemverzoeken waar Kamerleden mee gemoeid zijn die een terugname tot gevolg hebben. De manier van terugname verschilt echter: waar Van Bommel snel en onvoorwaardelijk terugneemt in de rol van schuldige, neemt De Graaf na zijn terugname juist de rol van beschuldiger aan door de bal terug te kaatsen naar Öztürk.

H4 Conclusie & discussie

In dit bachelorwerkstuk is onderzoek gedaan naar reacties van Kamerleden op terugneemverzoeken die plaatsvonden in de plenaire zaal van de Tweede Kamer, die ofwel door Kamerleden/bewindspersonen met steun van de Kamervoorzitter, ofwel door de Kamervoorzitter geïnitieerd werden. In dit hoofdstuk zal allereerst worden ingegaan op de totstandkoming van dit onderzoek, waarbij toegewerkt zal worden naar het formuleren van een antwoord op de onderzoeksvraag (paragraaf 4.1). Daarnaast bespreek ik de kanttekeningen die men bij het onderzoek zou kunnen plaatsen en doe ik aanbevelingen voor vervolgonderzoek (paragraaf 4.2).

4.1 Conclusie

Voor dit bachelorwerkstuk heb ik dus gekeken naar reacties van Kamerleden op terugneemverzoeken in de Tweede Kamer, die geïnitieerd werden door ofwel Kamerleden/bewindsliden, ofwel door de Kamervoorzitter. Er is eerst uitgebreid gekeken naar bekende mediafragmenten waarin terugneemverzoeken voorkwamen. Vervolgens heb ik een literatuuronderzoek uitgevoerd naar terugneemverzoeken in de Tweede Kamer en politieke interactie in het Nederlandse Parlement. Wegens een gebrek aan relevante (conversatieanalytische) literatuur heb ik besloten dit gat op te vullen met een conversatieanalytisch onderzoek naar terugneemverzoeken. Er is geïnteriseerd: hoeveel fragmenten met dit soort terugneemverzoeken zijn er nog meer en wat gebeurt daarin allemaal precies? In welke context spelen ze zich af, wie zijn aan het woord en wat is de structuur van zo'n verzoek? Op basis hiervan ben ik tot de criteria gekomen die uitvoerig aan bod zijn gekomen in dit onderzoek en is de collectie fragmenten tot stand gekomen. Na de intensieve transcribering en analyse van de fragmenten is er gekeken naar de overeenkomsten en verschillen hierin, om zo te bepalen welke categorisering het best passend zou zijn bij de data.

Het antwoord op de hoofdvraag "Hoe reageren Tweede Kamerleden en bewindsliden op verzoeken van de Kamervoorzitter om hun woorden terug te nemen?" is niet in één zin te vatten, te zien bleek dat er verschillende reacties en verlopen van de terugneemverzoeken zijn. Binnen de terugneemverzoeken die zijn geïnitieerd door Kamerleden/bewindspersonen is er onderscheid gemaakt tussen impliciete en expliciete

verzoeken, maar geen van deze verzoeken had een terugname tot gevolg. Opvallend hierbij was dat de Kamervoorzitters de verzoeken tamelijk vrijblijvend doorplaatsten: er werd amper een inhoudelijk oordeel over gegeven, wat als gevolg had dat Kamerleden een verklaring gaven over hun taalgebruik, maar hier wel bij bleven, het verzoek min of meer negeerden of het verzoek direct weigerden en doorgingen met hun eigen bijdrage. Het niet honoreren van het terugneemverzoek had geen consequenties: Kamerleden konden zonder sancties (gezien vanuit het Reglement van Orde) hun betoog vervolgen.

Deze reacties verschilden fundamenteel van sommige van de fragmenten waar de Voorzitter het verzoek initieerde. Hierbinnen zijn vier categorieën te onderscheiden:

-Expliciete verzoeken die leiden tot terugname

-Expliciete verzoeken die niet leiden tot terugname

-Impliciete verzoeken die leiden tot terugname

-Impliciete verzoeken die niet leiden tot terugname.

In tegenstelling tot de verzoeken die geïnitieerd worden door Kamerleden/bewindsliden, zijn er dus in deze categorie wel succesvolle terugneemverzoeken te vinden. Verzoeken worden soms geformuleerd als bevel, wat de ene keer wel en de andere keer geen terugname tot gevolg heeft. Ook impliciete verzoeken hebben hier echter soms succes. Verzoeken die niet leiden tot terugname, leiden soms tot discussies of opmerkingen over het takenpakket van de Voorzitter en waar zij wel en niet toe bevoegd is. Het in twijfel trekken van de taken van de Voorzitter bespreken ook Pomerantz en Denvir (2007). Ook bij deze fragmenten leidt het niet terugnemen van woorden niet tot inzet van het Reglement van Orde als het gaat om artikel 8.16/8.17.

Wanneer het gaat om verzoeken met een onduidelijke initiatie, waren er twee impliciete verzoeken, die een terugname tot gevolg hebben. Deze verzoeken leiden wel degelijk tot terugname, maar het is – en dat geldt voor alle fragmenten – niet eenduidig te zeggen waarom het ene verzoek met een bepaalde formulering wel wordt teruggenomen, terwijl een ander fragment met eenzelfde soort verzoek niet wordt teruggenomen.

De verschillende reacties van de Kamerleden waren niet gebonden aan bovenstaande categorisering en worden om die reden ook los daarvan besproken. Uit het bachelorwerkstuk blijkt namelijk dat Kamerleden op eenzelfde manier kunnen reageren, maar dat deze reacties niet tot dezelfde uitkomst (wel of geen terugname van de woorden) hoeven te leiden. Binnen de collectie zijn de volgende rollen van Kamerleden te

onderscheiden:

-Onschuldige

-Schuldige

-Beschuldiger

-Verantwoorder

-Superieur

-Schijn-gentleman

-Verslagene

-Uitdager

Eerst worden de rollen die gaan over schuld en onschuld samengevat. De rol van onschuldige wordt eenmaal aangenomen, in een expliciet verzoek geïnitieerd door een Kamerlid, waarin niet teruggenomen wordt. Het betreffende Kamerlid weigert het verzoek door aan te geven dat de woorden die hij terug zou moeten nemen, niet op die manier door hem gezegd zijn en hij dus onschuldig is aan hetgeen hem verweten wordt. De rol van schuldige wordt twee keer aangenomen, eenmaal in een verzoek geïnitieerd door de Voorzitter en eenmaal in een verzoek met onduidelijke initiatie, in beide gevallen worden de woorden teruggenomen. In beide gevallen reageren de Kamerleden door snel en onvoorwaardelijk hun woorden terug te nemen, nog voordat de Kamervoorzitter klaar is met het uitspreken van een oordeel. Tot slot is er op dit vlak de rol van de beschuldiger, die viermaal aangenomen wordt (in expliciete en impliciete verzoeken geïnitieerd door een Kamerlid/bewindspersoon, in een impliciet verzoek geïnitieerd door de Kamervoorzitter en in een verzoek met onduidelijk initiatie). In de laatste twee gevallen worden woorden wel teruggenomen, in de eerste twee gevallen niet. Kamerleden reageren in dit geval door eerst te zeggen of ze woorden wel of niet terugnemen, maar reageren vervolgens door het Kamerlid/de bewindspersoon die het 'slachtoffer' is van de over de schreef gaande uitspraken van de Kamerleden vervolgens zelf ergens van te beschuldigen (van het niet antwoorden op een vraag of het uitlokken van de opmerking door zelf beschuldigingen te uiten).

Ook de rol van de verantwoorder wordt viermaal aangenomen: eenmaal in een impliciet verzoek geïnitieerd door een Kamerlid/bewindspersoon waarin woorden niet teruggenomen worden, eenmaal in een impliciet verzoek geïnitieerd door de Kamervoorzitter waarbij woorden wel teruggenomen worden en tweemaal in een impliciet

verzoek geïnitieerd door de Kamervoorzitter waarbij woorden niet teruggenomen worden. Kamerleden reageren als verantwoordder door eerst te zeggen of ze hun woorden wel of niet terugnemen en vervolgens te verantwoorden waarom zij deze keuze maken.

Dan is er nog de rol van superieur, die tweemaal wordt aangenomen (eenmaal in een expliciet en eenmaal in een impliciet verzoek geïnitieerd door de Kamervoorzitter, waarbij beide keren niet teruggenomen wordt). Kamerleden reageren als superieur door het verzoek van de Voorzitter naast zich neer te leggen, zonder hier verdere verantwoording over af te leggen.

Tot slot hebben zijn er nog drie rollen die elk eenmaal voorbijkomen. Allereerst is er de schijn-gentleman. Een Kamerlid nam deze rol aan ten opzichte van een expliciet verzoek geïnitieerd door de Kamervoorzitter dat leidde tot terugname door het verzoek wel te honoreren. Hierbij werd de Voorzitter opgehemeld, maar werd er inhoudelijk niet op de woorden gereflecteerd. Ook was er de rol van verslagene: een Kamerlid reageerde zo op een expliciet verzoek geïnitieerd door de Voorzitter dat leidde tot terugname door eerst het verzoek te negeren, maar toen er als vervolg een bevel volgde, toch maar kort en zakelijk zijn woorden terug te nemen. Als laatste hebben rest de uitdager, die op een impliciet verzoek geïnitieerd door de Kamervoorzitter dat niet leidde tot terugname reageerde door het ingrijpen van de Voorzitter in twijfel te trekken.

Kijkend naar de literatuur, dan kan er voorzichtig gesteld worden dat hoe meer entitlement de Voorzitter laat zien, hoe groter de kans is dat het verzoek teruggenomen wordt, ook al geldt dit niet voor de gehele collectie. Dit kwam ook terug bij Heinemann (2006), die zei dat verzoeken die met meer entitlement gebracht worden wel worden gehonoreerd en verzoeken die blijk geven van minder entitlement niet. Dit bachelorwerkstuk nuanceert echter deze bewering door te laten zien dat een gebod niet altijd tot terugname leidt, terwijl een impliciet verzoek met weinig entitlement juist wel een terugname tot gevolg kan hebben. In ieder geval kan gezegd worden dat verzoeken waarin de Voorzitter zich nauwelijks mengt, maar vooral dienst doet als doorgeefluik, in geen geval leiden tot terugname. Wanneer de Voorzitter het verzoek zelf initieert, leidt dit in meer dan de helft van de gevallen wel tot terugname. Ook de sequentie-uitbreidingen die plaatsvinden bij disagreement, zoals besproken door Stalpers (1995), werden aangetroffen in dit werkstuk. Er hoefde echter niet altijd *common ground* gevonden worden om door te kunnen gaan met de conversatie, ook zonder *common ground* wordt het gesprek hergepakt.

Hutchby (1992) stelde dat de mate van confrontatie in het gesprek nauw samenhangt met de onderbrekingen en ook dit kwam terug: naarmate de discussie verhitte werd, werd er meer onderbroken. Dit bachelorwerkstuk ondersteunt dus zijn bevindingen. De *argument sequence*-structuur beschreven door Muntigl en Turnbull (1998) kwam zeker ook globaal terug in de besproken fragmenten (vooral in de verzoeken die door de Kamervoorzitter geïnitieerd werden) en dit bachelorwerkstuk ondersteunt dus deze beweringen, maar het laat ook zien dat de argument sequences zeker niet altijd op die manier hoeven te verlopen. Ook de aspecten van politieke interactie, beschreven door onder andere Heritage (2005) zijn te herkennen in de fragmenten en deze nieuwe collectie aan voorbeelden is dus een uitbreiding van zijn beweringen.

Wat minder goed herkenbaar is, is het Reglement van Orde als het gaat om het vervolg op artikel 8.16. In een groot deel van de fragmenten wordt een Kamerlid (expliciet) aangesproken op het taalgebruik, maar wanneer een terugneemverzoek verworpen wordt, treedt vervolgartikel 8.17 niet in werking. Dit komt overeen met de bevindingen van Van Haaften (2011) die ook stelt dat de Voorzitter wel de autoriteit heeft om nadere sancties op te leggen, maar dat dit in de praktijk zelden gebeurt.

Kortom: het komt zeker voor dat Tweede Kamerleden/bewindspersonen hun woorden terugnemen als de Voorzitter daar om vraagt, maar dit gebeurt enkel als de Voorzitter dit initieert en ook dit is geen garantie tot terugname. Kamerleden reageren op uiteenlopende wijze op terugneemverzoeken en nemen hierin verschillende rollen aan, maar deze wijze is niet gebonden aan wel of geen terugname.

4.2 Discussie

Vanwege de omvang van het bachelorwerkstuk heb ik een keuze gemaakt op welk onderdeel van terugneemsequenties ik zou focussen: in dit geval zijn dat de reacties geweest van de Kamerleden die verzocht worden iets terug te nemen. Hierdoor is er niet of nauwelijks aandacht besteed aan inmenging van andere Kamerleden. Sommige fragmenten hadden nog fors uitgebreid kunnen worden en dan hadden naast de reactie van de Voorzitter ook de reacties van andere Kamerleden op het als ongepast gemarkeerde taalgebruik meegenomen kunnen worden in de analyse, ware het niet dat daar in dit werkstuk geen ruimte voor was.

Daarnaast had de selectie van de fragmenten wellicht ook ruimer gekund. Voor nu heb ik alleen naar de zinnen met 'terug' erin gekeken, maar er had ook op trefwoorden als 'afstand' (als in afstand doen van/afstand nemen van) kunnen worden gezocht. De kans is groot dat er in een terugneemverzoek ergens in het fragment het woord 'terug' voorkomt, maar de kans is nu aanwezig dat ik – ondanks het grondige onderzoek op het gebied van 'terugnemen' en 'terug' - fragmenten gemist heb.

Ook over de omvang van de collectie valt iets te zeggen. Er zijn vijftien fragmenten behandeld, dit waren alle relevante fragmenten uit de periode 2011-2021 (tot en met mei 2021). Voor een vollediger beeld had ook het eerste decennium na het schrappen van de schrapbepaling, dus van 2001-2010, meegenomen kunnen worden. Ook hier speelde echter tijd een grote factor: het was nog te doen geweest om het aantal terugneemverzoeken in die periode dat aan de criteria voldoet te inventariseren, maar er was geen mogelijkheid geweest om deze vervolgens te transcriberen en te analyseren, waarvoor hier niet gekozen is. Dit lage aantal fragmenten heeft als gevolg dat de conclusies ook minder hard te maken zijn, omdat het gaat over lage absolute en relatieve verschillen. Dit maakt echter het trekken van conclusies zeker niet onmogelijk en invalideert het onderzoek mijns inziens niet.

Een ander aandachtspunt zijn de transcripten zelf: door de beperkte mogelijkheid tot peer-review ben ik in het overgrote deel van de gevallen de enige persoon geweest die naar de fragmenten gekeken en geluisterd heeft. Hierdoor kan het zijn dat ik ergens iets verkeerd verstaan of getranscribeerd heb en er zo fouten in het transcript zijn geslopen. Uiteraard zijn de fragmenten wel met de grootste nauwkeurigheid bekeken en zijn ze meermaals gecontroleerd alvorens ze op te nemen in dit bachelorwerkstuk.

De indeling van de categorieën zou ook een discussiepunt kunnen zijn. Op basis van de data en de overeenkomsten daarin heb ik gedacht dat dit de best mogelijke categorisering was, maar ook voor andere indelingen (die bijvoorbeeld meer gericht zijn op de reacties an sich, onafhankelijk van of het verzoek impliciet of expliciet is of door wie het geïnitieerd is) zou iets te zeggen zijn. Voor deze onderzoeksvraag en voor de structurering van de analyse heb ik echter gekozen voor de indeling waarvan ik dacht dat dit op basis van de fragmenten de meest natuurlijke indeling was.

Tot slot is een inherent deel van conversatieanalyse dat er niets te zeggen valt over wat er omgaat in het hoofd van de sprekers. Er kan hoogstens gespeculeerd worden over waarom iemand bepaalde woorden al dan niet terugneemt, maar het is niet aan de

conversatieanalyse en dus ook niet aan mij in dit werkstuk om hier dieper op in te gaan. Wetenschappers die zich bezighouden met parlementaire debatten zouden bijvoorbeeld mogelijk wel veel zinnigs kunnen zeggen over waarom een bepaalde spreker iets wel of niet doet.

Kortom: er zijn nog een hoop zaken die verder opgepakt zouden kunnen worden in vervolgonderzoek. Dit specifieke terrein van terugneemverzoeken in de conversatieanalyse zou uitgebreid kunnen worden naar informele settings, de terugneemverzoeken vanaf 2001 zouden vanuit politiek oogpunt kunnen worden geanalyseerd, de terugneemverzoeken waarin de Voorzitter zich niet mengt zouden geanalyseerd kunnen worden, maar er zou bijvoorbeeld ook kunnen worden gekeken naar terugneemverzoeken in de Eerste Kamer of parlementen in het buitenland, om deze vervolgens af te zetten tegen de bevindingen van dit onderzoek. Daarbij zou er ook uitgebreider gekeken kunnen worden naar de rol die de Voorzitter speelt in de terugneemverzoeken. Dit vond ik zelf erg interessant en ik heb dit waar mogelijk wel geprobeerd mee te nemen in de analyse, maar aangezien hier niet de focus op lag in dit werkstuk, ligt de mogelijkheid nog open om hier in de toekomst gedetailleerder naar te kijken. Tot slot wil ik graag wijzen op het feit dat in alle fragmenten in deze collectie aan mannen gevraagd wordt hun woorden terug te nemen, er zit geen enkele vrouw bij. Ik ben dan ook heel benieuwd of dit anders was in eerdere jaren en hoe dit zit in andere landen, parlementen of bestuursorganen, dus dit is ook zeker een optie voor vervolgonderzoek.

Bronnen

- Angouri, J., & Marra, M. (2010). Corporate meetings as genre: a study of the role of the chair in corporate meeting talk. *Text & talk*, 30(6), 615-636.
- Angouri, J. (2012). Managing disagreement in problem solving meeting talk. *Journal of Pragmatics*, 44(12), 1565-1579.
- Bootsma, P & Hoetink, C. (2006). *Over lijken. Ontoelaatbaar taalgebruik in de Tweede Kamer*. Amsterdam: Boom.
- Clift, R., & Pino, M. (2020). Turning the tables: Objecting to conduct in conflict talk. *Research on Language and Social Interaction*, 53(4), 463-480. .
- Van der Goot, E. (2020, juni). Arib noemt sluipmoordenaar-opmerking van Baudet 'trieste vertoning'. Geraadpleegd op 10 februari 2021 van <https://www.nu.nl/politiek/6058905/arib-noemt-sluipmoordenaar-opmerking-van-baudet-trieste-vertoning.html>.
- Haaften, T. V. (2011). Parliamentary debate and political culture: The Dutch case. In T. van Haaften, H. Jansen, J. de Jong & W. Koetsenruijter (red.), *Bending Opinion. Essays on persuasion in the public domain* (pp. 349-368). Leiden: Leiden University Press.
- Heinemann, T. (2006). 'Will you or can't you?': Displaying entitlement in interrogative requests. *Journal of Pragmatics*, 38(7), 1081-1104.
- Heritage, J. (2005). Conversation analysis and institutional talk. In K.L. Fitch & R.E. Sanders *Handbook of language and social interaction*, (pp. 103-147). Hove: Psychology Press.
- Hutchby, I. (1992). Confrontation talk: Aspects of 'interruption' in argument sequences on talk radio. *Text & Talk*, 12(3), 343-372.
- Ilie, C. (2011). Interruption patterns in British parliamentary debates and drama dialogue. In A. Betten, M. Dannerer & W. De Gruyter *Dialogue Analysis IX: Dialogue in Literature and the Media, Part 1: Literature: Selected Papers from the 9th IADA Conference, Salzburg 2003* (pp. 515-429). Berlijn: Walter de Gruyter.
- Ilie, C. (2018). "Behave yourself, woman!": Patterns of gender discrimination and sexist stereotyping in parliamentary interaction. *Journal of Language and Politics*, 17(5), 594-616.
- Innocenti, B., & Miller, E. (2016). The persuasive force of political humor. *Journal of*

- Communication*, 66(3), 366-385.
- Koole, T., & Houtkoop, H. (2000). *Taal in actie*. Bussum: Coutinho.
- Kotthoff, H. (1993). Disagreement and concession in disputes: On the context sensitivity of preference structures. *Language in society*, 22(2), 193-216.
- Larrue, J., & Trognon, A. (1993). Organization of turn-taking and mechanisms for turn-taking repairs in a chaired meeting. *Journal of Pragmatics*, 19(2), 177-196.
- Mazeland, H. (2003). *Inleiding in de converstieanalyse*. Bussum: Coutinho.
- Muntigl, P. & Turnbull, W. (1998). Conversational structure and facework in arguing. *Journal of Pragmatics*, 29(3), 225-256.
- Murphy, J. (2015). Revisiting the apology as a speech act: The case of parliamentary apologies. *Journal of Language and Politics*, 14(2), 175-204.
- Myers, G. (1998). Displaying opinions: Topics and disagreement in focus groups. *Language in society*, 27(1), 85-111.
- NOS (2019, april). Tweede Kamervoorzitter pikt grapje over vrouwen niet: 'Dit neemt u terug'. Geraadpleegd op 11 juni 2021 van <https://nos.nl/artikel/2279725-kamervoorzitter-pikt-grapje-over-vrouwen-niet-dit-neemt-u-terug>.
- Pomerantz, A., & Fehr, B. J. (1997). Conversation Analysis: An Approach to the Study of Social Action as Sense Making Practices. In T. A. v. Dijk (Ed.), *Discourse as social interaction* Vol.2. (pp. 64- 91). London: Sage.
- Pomerantz, A., & Denvir, P. (2007). Enacting the institutional role of chairperson in upper management meetings: The interactional realization of provisional authority. In F. Cooren, *Interacting and organizing: Analyses of a management meeting* (pp. 31-48). Oxfordshire: Routledge.
- Redactie 'Dr Kelder en Co' (2020, juni). Een minister sluipmoordenaar noemen, mag dat? Geraadpleegd op 17 mei 2021 van <https://www.nporadio1.nl/politiek/24626-een-minister-sluipmoordenaar-noemen-mag-dat>.
- Stalpers, J. (1995). The expression of disagreement. In K. Ehlich, J. Wagner & W. De Gruyter, *The discourse of business negotiation* (pp.275-289). Berlijn: Walter de Gruyter.
- Tweedekamer.nl (2021, maart). Reglementen. Geraadpleegd op 10 maart 2021 van <https://www.tweedekamer.nl/over-de-tweede-kamer/reglement-tweede-kamer>.

Tweedekamer.nl (2021, juni). Voorzitter. Geraadpleegd op 11 juni 2021 van
https://www.tweedekamer.nl/kamerleden_en_commissies/voorzitter.

Bijlage I: Transcriptieconventies

Bijna geheel overgenomen Mazeland, H. (2003). *Inleiding in de conversatieanalyse*. Bussum : Coutinho.

Gespreksorganisatie

(1.5) Een stilte met een duur van het aantal aangegeven secondes, hetzij binnen een uiting van eenzelfde spreker (beurt-intern), hetzij tussen de beurten van twee opeenvolgende sprekers (beurt-extern).

(.) Stilte korter dan 0,2 seconden.

tekst=
=tekst2 Er is geen waarneembare stilte tussen de beurten van twee op elkaar volgende sprekers, of tussen opeenvolgende uitingseenheden van dezelfde spreker.

[spreker1 Deze twee gespreksdeelnemers beginnen tegelijkertijd een beurt.

[spreker2

sp[reker1 Een tweede spreker begint tijdens de beurt van de huidige spreker, en wel

[spreker2 precies op het punt waarop het haakje staat.

spr[eke]r1 De tweede, sluitende haak ']' geeft het punt aan waarop de uiting van de

[ja:] tweede spreker ophoudt (relatief ten opzichte van de uiting van de eerste spreker).

Prosodie

. De punt wijst op een dalend intonatieverloop aan het eind van het betreffende uitingsdeel.

, De komma wijst op een licht stijgend intonatieverloop.

? Het vraagteken wijst op een sterk stijgende intonatie aan het einde van het betreffende uitingsdeel (het hoeft hier niet om een vraag te gaan).

!	Uitroepteken: de spreker produceert het betreffende uitingsdeel met een uitroepachtige prosodie.
↑	Toonbeweging omhoog (voor de aanduiding van een lokale toonbeweging, voor de duur van één lettergreep, of binnen een lettergreep).
↓	Toonbeweging omlaag.
<u>accents</u>	De onderstreepte lettergreep of klank is geaccentueerd.
re::kken	De betreffende (mede-)klinker is opvallend langer dan 'normaal' is voor deze spreker.
LUID	De in hoofdletters geschreven tekst wordt relatief luid uitgesproken.
°zacht°	Relatief zacht uitgesproken uiting(sdeel); als een fragment steeds zachter wordt, dan markering met twee afsluitende rondjes: °steeds zacht°.
afbre-	De spreker houdt plotseling in, en breekt de productie van een woord of
afbreke-	uitingsdeel abrupt af (er is een duidelijke articulatorische breuk).
>	De tekst die volgt, wordt relatief sneller uitgesproken (afsluitingsteken: <).
<	Idem, relatief langzamer (afsluitingsteken: >).

Geluidsproductie

·hHh	Duidelijk waarneembare inademing; elke h staat voor een duur van ongeveer 0,2 van een seconde. De hoofdletter H staat voor een relatief luidere inademing of een deel daarvan.
Hh	Hoorbare uitademing.
l(a(h)chend	Een h tussen ronde haken in het woord geeft aan dat het woord lachend wordt uitgesproken.
((snuift))	Karakterisering van een non-verbale activiteit, of andere opvallende verschijnselen ((hoest, kucht, ironisch)).

Transcriptieproblemen

- () Spreker zegt iets dat de transcribeerder niet kan verstaan (de lengte tussen haakjes is een globale aanduiding voor het aantal gemiste lettergrepen, 3 tekenposities per lettergreep).
- (iets) De transcribeerder is er niet zeker van dat de tussen haakjes vermelde tekst een correcte weergave is van de gesproken tekst.
- [Klaasen] De oorspronkelijke naam is vervangen door een formeel en inhoudelijk vergelijkbare vorm (in verband met anonimiseren van de opname).

Bijlage II: Transcripten

Fragment I

1 M: en dan geef ik eerst de he- 't woord aan de heer Smaling voor
2 een persoonlijk feit,
3 (0,2)
4 S: ik heb eh: voorzitter [eh].
5 [geen] discussie een persoonlijk feit=
6 =dit is een persoonlijk feit,=
7 → =ik heb helemaal niet gezegd dat de minister op vakantie is
8 → geweest dus ik (0,5) zou graag zien dat de heer van laar deze
9 → woorden terugtrekt;
10 (1,0)
11→M: meneer van laar bent u bereid die woorden terug te trekken?=
12→L: =voorzitter dat heb ik niet gezegd,=
13 =ik zei alleen dat de sp een link legde naar op vakantie gaan=
14 =vakantie te duu:r stond er in het artikel dat hield de heer
15 smaling omhoog,
16 (.)
17 daarmee wekt 'ie de suggestie (0,3) eh alsof dat dit ook een
18 soort-) [soortgelijke reis] zou zijn,
19 M: [u (legt)] u weerlegt het niet=
20 =dan stel ik voor dat de minister gaat antwoorden op de vraag
21 die de heer Van Laar heeft gezegd.

Fragment II

1 T: de heer beertema;
2 (0,7)
3 B: ja voorzitter in de eerste plaats eh dat eigen volk eerst die
4 verwijzing daarnaar die die,
5 (0,5)
6 dat ja dat stuit me tegen de borst voorzitter;=
7 =altijd die eeuwige terzijdes van d66 om toch iets (0,3) he met een
8 fascistische of met een nazistische toon (0,3) eventjes eh mij aan te
9 wrijven;
10 (0,3)
11 ik vind het walgelijk voorzitter;=
12→ =ik eh wil dat meneer van meenen daar nu afstand van neemt en
13→ anders (0,6) hoef ik die vraag ook helemaal niet meer te
14 beantwoorden,=
15 =ik ga op deze manier ook niet meer in gesprek met collega-politici.
16 (1,6)
17 T: de heer beertema;
18 (0,2)
19 heeft een vraag aan u gesteld de heer van meenen,=
20 =om eh de (0,5) verwijzing (.) die hij (0,2) beleeft naar nazisme en
21 fascisme eruit te halen,
22 (0,5)
23→ en dat verzoek eh eh (.) plaats ik hierbij naar u;
24 (0,6)
25→M: nou voorzitter ik ga dat niet terugnemen,=
26 =ik vind het heel jammer dat eh de heer beertema eh daarmee ook mijn
27 vraag gewoon niet beantwoordt.
28 (0,2)
29 want die vraag is voorzitter.
30 (0,5)
31 hoe het zou zijn als dit.=
32 =en dat is b- altijd bij dit soort moties.
33 (0,6)
34 e:h wat dat nu betekent als je het even omdraait; ((ondersteunend
35 handgebaar))=
36 =he stel nou dat [in alle landen waar]
37 T: [dank u wel]=
38 =ja uw vraag was helder;
39 B: ()
40 T: we doen een vraag [()]
41 M: [dus eh maar goed eh]=
42 T: =prima,=
43 M: =ik begrijp dat we daar geen antwoord op zullen krijgen.
44 (.)
45 T: dank u wel,

Fragment III

1 D: als als de heer bashir dit soort dingen zegt,=
2 =dat hier stukken worden geantedateerd om het beeld blijkbaar
3 te vervalsen.
4 (0,3)
5 dan is dat een buitengewoon ernstig politiek verwijt;
6 (.)
7 → dus als de heer bashir dat terugneemt prima zand erover;
8 (0,3)
9 anders kan ik me niet voorstellen dat hij een motie van
10 wantrouwen tegen mij indient,=
11 =het kan niet zo zijn (0,4) dat ik de Kamer zou informeren over
12 stukken waar een valse datum op staat;
13 (0,7)
14→V: ·h ik moet de minister gelijk geven op het punt dat het (0,5)
15→ doen van aantijgingen dat iets geantedateerd is inderdaad een
16→ stevige uitspraak is;
17 (0,6)
18 ehm (0,2) en ik geef het woord aan de heer bashir;
19 (.)
20→B: voorzitter eh: dan moet de minister mijn vraag
21→ beantwoorden,
22 (0,8)
23 en die vraag is (.) wanneer was het eerste moment (1,2) dat de
24 minister dan wel het ministerie van de landsadvocaat hoorde,
25 (1,0)
26 dat (.) zij het beste konden schikken (0,4) met de
27 voormalige topman van ns.
28 (0,2)
29 V: meneer bashir die vraagt heeft u inderdaad drie keer gesteld;=
30 =ik heb u zelfs een derde keer de kans gegeven om die vraag
31 te stellen,
32 (.)
33 de minister heeft die vraag drie keer b- beantwoord,=
34 =naar uw mening is 'ie nog onvoldoende beantwoord,=
35 =ik geef de minister de ruimte om nogmaals te antwoorden;
36 (.)
37 maar we gaan er daarna niet meer (.) op verder als de minister
38 bij zijn antwoord blijft.
39 (0,4)
40 de minister.

Fragment IV

1 A: de heer özturk,=
2 Ö: =minister hennis wist heel- op (0,3) zeer korte termijn dat er
3 (0,2) ((kuch)) burgers- burgerdoden zijn gevallen en zij heeft (0,4)
4 als lijkenverstopper de (0,7) eh burgerslachtoffers dadeninformatie
5 met- niet met de vvd maar ook niet met de hele kamer gedeeld;
6 (0,5)
7 en vervolgens is ze nu vn-gezant,
8 (0,3)
9 moet je je 'ns voorstellen.
10 (0,5)
11 iemand die (0,4) min of meer verantwoordelijk is voor die moo:rden;
12 (0,5)
13 die zit dan als vn-gezant,
14 (0,3)
15 he als nederlanders- nederlander uit heerlen.
16 (0,2)
17 daar (0,4) eh zeg maar eh leiding te geven,=
18 =vindt u (.) als vvd'er dat iemand die jarenlang (0,5) de moorden
19 heeft verzwegen (0,8) dat soort functies kan bei- eh [beïnvloeden?]
20 A: [de heer
21 bosman,
22 (3,7)
23 B: voorzitter 't ehm (0,3) het emotioneert me meer dan ik denk,
24 ((aangeslagen toon))
25 (1,1)
26 de heer özturk heeft zojuist mijn collega's tot moordenaar gemaakt,
27 (0,8)
28 ik vind het volstrekt (0,7) maar dan ook wel volstrekt ongepast wat
29 hier gezegd wordt;
30 (1,4)
31 ik neem hier afstand van;
32 (0,7)
33 ik ben hier ontzettend boos over,=
34 =en ik ga de heer özturk (0,3) niet eh bedienen met een antwoord.
35 [dank u wel (voorzitter).]
36 A: [goed;]
37 (.)
38 dank u wel;
39 Ö: [voorzitter dat is te makkelijk;
40 A: [nee ja]
41 [dat is te makkelijk]
42 A: [meneer özturk]
43 Ö: er zijn [moorden gevallen,]
44 [meneer Özturk;]
45 A: =ja=
46 Ö =er zijn mensen vermoord [daar]
47 A: [meneer özturk.]
48→Ö: [ik kan daar geen andere woord voor-]=
49 =u heeft uw punt gemaakt,=
50 =en dat eh is bij de heer bosman overgekomen;=
51 =•hh en de heer bosman kunt u niet dwingen tot het geven van een
52 antwoord,=
53 =dus (0,3) hij kiest daar (0,2) niet voor.=
54 =en dat is eh zijn goed recht;=
55 =•hh de heer van helvert.

Fragment V

1 V: excuses ik had alleen een blik van herkenning die ik met u
2 wilde delen maar eh excuus daarvoor,
3 dan een vraag aan de heer madlener,
4 (.)
5 (hm) eh (0,2) en hij zou daarbij een beroep op kunnen doen
6 (0,2) eh op de kennis van (0,2) eh mevrouw stassen (0,2)
7 maar (.) dat lukt vandaag niet.
8 de vraag is (0,2) kunt u [aangeven wat]
9 M: [(weet u nee)] dit zijn geen
10 leuke grappen,
11 (0,5)
12 dit zijn echt geen leuke grappen,
13 (0,6)
14→ dus ik wil dat u da- uw woorden over mevrouw (0,2) stassen
15→ terugneemt;
16 (0,2)
17 en u de gelegenheid krijgt (0,4) neemt om EEN vraag zonder
18 inleidende woorden,
19 want dat gaat elke keer mis;
20 (.)
21 EEN vraag te stellen,
22 (0,4)
23 V: kan de [heer madlener aangeven]
24→M: [eerst (aangeven)] uw woorden terugnemen
25→ graag,
26→V: ik neem de heer (0,4) nee ik neem de mev- de woorden over
27→ mevrouw stassen dat zij er niet is terug;
28 (0,3)
29 eh kan de heer madlener aangeven wat (0,3) concreet (.) de
30 pvv-deleGAtie de pvv-fractie in 't europees parlement het
31 afgelopen jaar daar (.) naar voren heeft gebracht en
32 vooral ook bereikt heeft in hun positie (0,4) daar;

Fragment VI

1 A: okee dan ga ik naar de heer van dam,
2 namens het cda,
3 (1,0)
4 D: ja voorzitter ik heb lang geleden afgeleerd dat als twee
5 vrouwen van mening verschillen dat ik daar [als man dan mij]
6 helemaal [in moet mengen;]=
7 A: [NEE:..]
8 B: [(wo:);]
9 ((afkeurende geluiden uit de zaal))
10 A: =dit is echt,
11 (0,4)
12 meneer van dam,=
13 D: =maar ik richt [mij]
14 [meneer] van dam,=
15 (0,3)
16 ik richt mij,=
17 A: =nee: meneer van dam daar gaat u niet zomaar eh makkelijk m- eh
18 mee weg,
19 (0,6)
20 h- hoezo twee vrouwen?
21 (.)
22 hoe vaak heb ik met u een discussie?
23 (0,3)
24 of met de heer azarkan?
25 (.)
26 wat is dit voor een opmerking?
27 ((geroffel op de bankjes))
28 neem het terug;
29 ((geroffel op de bankjes en goedkeurende geluiden vanuit de
30 zaal))
31 neem het terug;
32 (.)
33 D: voorzitter ik heb u zo hoog,
34 (.)
35 dat alles wat ik zeg met een intentie die misschien een andere
36 was;=
37 A: =oke=
38 D: =wat u beroert dat ik dat terugneem;=
39 A: =nou dat k--;
40 (g-)goed,
41 ((geluiden vanuit de zaal))
42 ((Arib klapt in haar handen))
43 ((1,9))
44 't woord is nu aan u,

Fragment VII

1 B: daar zit ze,
2 (.)
3 de sluipmoordenaar van de agrarische sector,
4 (0,7)
5 terwijl onze boeren op de rand van de [afgrond staan,]
6 A: [mag ik HEE:L even?]
7 (0,3)
8 B: doet minister Schouten [er alles aan,]
9 A: [mag ik HEE:L even?]
10 (0,9)
11 A: u gaat toch niet de minister sluipmoordenaar noemen?
12 (0,5)
13 B: van de agrarische sector,
14 A: NEE: dat kan niet;
15 (0,4)
16→ neem het terug,
17 (0,3)
18 dit kan echt niet,
19 (1,0)
20 't gaat te ver;
21 (.)
22→B: ik neem dat niet terug, ()=
23 A: =NOU (0,4) dan vin' ik het echt (.) <stui↑tend> dat u dat
24 zegt;
25 (1,0)
26 B: daarvan neem ik dan <kennis>.
27 (0,9)
28 terwijl onze boeren op de rand van de afgrond staan,
29 doet minster [schouten er alles aan] [om ze eraf te
30 B: duwen,]
31 A: [(dit is) echt ongelofelijk;]
32 [ja de heer
33 geuls,]

Fragment VIII

1 A: ik was er,
2 (0,4)
3 ik heb repliek gegeven,
4 (.)
5 de collega's in de kamer van u;
6 (0,4)
7 ieder op z'n eigen manier;
8 (.)
9 gingen het debat aan met de heer de graaf,
10 (0,2)
11 u komt (0,4) eh: (\n) week later met mosterd na de maaltijd in
12 de vorm van een flutmotie;
13 (0,5)
14 het siert een democraat om er te ZIJN (0,3) als democratische
15 rechten bedreigd worden,
16 (.)
17 in dit debat,
18 (.)
19 ik stond er wel;=
20 =de heer özturk stond er niet,=
21→M:=maar (0,3) (ik) siert ook een minister niet om moties die de
22 kamer worden ingediend door kamerleden als flutsmoties (.) te
23 [kwalificeren],
24→A:[voorzitter] dat neem ik terug,
25 (.)
26 een motie die ik zou willen ontraden,
27 (0,5)
28 M: meneer özturk,

Fragment IX

1→R: ik vind de (0,6) typering (.) die de heer de graaf heeft
2→ gegeven aan de minister eh (0,3) niet passen,
3 ((G loopt richting de interruptiemicrofoon))
4 (1,5)
5 de heer de graaf,=
6→G: =ja voorzitter laat ik die t-typering terugnemen,
7 want wat doet de minister namelijk hij geeft in de
8 eerste regel inderdaad geeft 'ie antwoord op mijn
9 allereerste vraag;=
10 =dan was het hele gedoe niet nodig geweest,

Fragment X

1 K: ik vind dat het ook deels bij de minister ligt,=
2 A: =ja dank u wel;=
3 K: =ja nou nou nog een opmerking richting eh richting eh: mevrouw
4 dik-faber als dat mag,=
5→A: =een AARDige opmerking,=
6 K: =een [aa:rdige] eh de hand naar elkaar [toe-toereikend],=
7 A: [ja] [ja];
8 (0,3)
9→K: van ik wil hem best terugnemen over de woningbouw;=
10 =maar dan vraag ik de heer mevrouw dik-faber om eh nou ja toch
11 nog 'ns een keer te kijken naar de motie want er st- volgens
12 mij staan er geen feitelijke onjuistheden in,
13 (0,3)
14 en het was vooral dat stukje (0,4) van de opmerking (0,4) van
15 mevrouw dik-faber.=
16 =dat ik feitelijke onjuistheden hier sta te vertellen,
17 (0,4)
18 K: waarop ik aansloeg,
19 (0,2)
20 A: goed dank u wel meneer koerhuis,
21 ((dik-faber glimlacht een beetje))
22 (0,8)
23 dan eh: geef ik nu het woord aa--

Fragment XI

1 K: nu kan het plotseling (.) wel allemaal heel snel,=
2 =•hen voorzitter dit getuigt •h ervan (0,3) dat deze man
3 ((richt hand naar vak k)) die daar zit zich opstelt als de
4 dicTator van de lage landen.=
5 =•h met die spoedwet poetst deze premier [de fundamentele
6 kritiek van de rechter niet weg,]
7→ A: [mag ik u even
8 onderbreken meneer kuzu;]=
9→ A: =mag ik u even onderbreken,=
10 K: [dat mag voorzitter,]
11 A: [ik v-]=
12→ =ik vind het nogal wat als u iemand een dictator nor- noemt,
13 (0,9)
14 ((Arib klikt met pen op tafel))
15→K: ja voorzitter ik blijf wel bij die woorden want het getuigt er
16 wel van dat wanneer je het parlement passeert,=
17 =(en)de maatregel doordrukt--,=
18→ =ik houd die woorden in stand [en ik] ga over mijn eigen
19 woorden,
20 A: [ja,]
21 (.)
22 ja zeker eh: maar ik vind het eh vrij heftig om een (.) eh
23 minister-president van dictator te beschuldigen [(en daar wil
24 ik)]
25 K: [ik neem daar
26 kennis van voorzitter,]
27 A: ook die opmerking (0,2) wil ik [hier gemaakt hebben;]
28 K: [dank u wel.]

Fragment XII

1 B: de heer wilders.
2 (0,6)
3 W: u gedraagt zich als een assistente,
4 (0,3)
5 u g- en is niks mis mee hoor politiek assistent,=
6 =waarschijnlijk () heeft u een hele leuke tijd gehad,=
7 =maar u bent nu fractievoorzitter en u gedraagt zich nog steeds als
8 de politiek assistent.
9 (.)
10 als de tassendrager.
11 (0,3)
12 als de als de masseuse of weet ik hoe je het moet noemen van de
13 premier?=
14 B: =meneer meneer wil-
15 dat is wat u doet;=
16 =[nee maar dat is wat ze doet;]
17→B:[nee maar meneer wilders] ik wil aan u vragen om het niet te
18 persoonlijk maken,=
19 W: =(ja)
20 B: u gaat over uw eigen woorden;=
21 W: =ja.=
22→B:=maar het is wel heel erg nu op de persoon.
23 (0,2)
24→W: 't spijt me;=
25→ =ik zeg wat ik zeg,=
26→ =en ik neem geen woord ervan terug,=
27 B: =(u gaat)verder.=
28 W: =u gedraagt zich,
29 (.)
30 de woorden die ik net gebruik als de masseuse de dingen van de
31 premier.
32 (0,3)
33 wat ik wil Zeggen;
34 (.)
35 u bent dienstbaar aan de premier,
36 (0,4)
37 en u he- het lijkt wel alsof u geen eigen mening heeft;

Fragment XIII

1 Ö: omdat u de toch de,=
2 =ja laten we eerlijk zijn;
3 (0,5)
4 toch een terroristische organisatie als pkk wil steunen.
5 (0,3)
6 nou dat we nu naar een tijd gaan dat we toch naar de oude tijd gaan
7 dat we op [een goede manier met elkaar omgaan.]
8 A: [dit is de zoveelste] keer dat u mevrouw eh
9 karabulut in dit geval (0,5) ehm (1,0) verdenkt iets met
10 terroristische organisaties te maken te hebben;=
11 =heeft u daar bewijzen voor?=
12 =want ik vind het (0,5) aantijgingen naar collega's best wel
13 [heftig;]
14 Ö: [daar gaat] de voorzitter niet over.
15 (.)
16 A: jawel;
17 Ö: nee?
18 (0,4)
19 A: want het gaat om [persoonlijke aantijgingen,]
20 Ö: [nee daar gaat de voorzitter] niet over;=
21 Ö: =u geeft iemand een derde termijn,=
22 =vervolgens heb ik- (0,3) ben ik in discussie met mevrouw karabulut
23 en dan probeert u zich daarin te mengen?
24 (0,2)
25 A: ja ja maar,
26 (0,2)
27 [ik vind persoonlijke] beschuldigingen,
28 Ö: [daar gaat u niet over] ja maar daar is mevrouw karabulut zelf
29 verantwoordelijk voor,
30 ((microfoon uit))
31 A: pers- persoonlijke beschuldigingen of het nou om mevrouw karabulut
32 gaat of wie dan ook;=
33 =·hh ik vind dat nogal wat wat u zegt,=
34 Ö: =als wij beschuldigd worden zegt u niks;
35 (0,5)
36 A: eh eh eh (1,0) ik- (0,5) k- we krijgen een soort jij-bakken.
37 ·hh (0,5)
38 maar het gaat erom,
39 als u iets (0,3) een collega zo neerzet,
40 (0,6)
41 Ö: [ja maar ik word ook neergezet;]
42 A: [dat is nogal wat wat u hier tegen] [wat u hier tegen een collega
43 zegt.]
44 Ö: [ik word ook neergezet.]
45 (.)
46 A: wilt u even even een klein beetje tot tien tellen?
47 (.)
48 [en mij laten uitpraten,]
49 Ö: [(())]
50 (2,2)
51 ik geef de heer voordewind het woord.

Fragment XIII-II

1 A: de heer özturk
2 ik neem aan dat u ehm (x) de opmerkingen van eigenlijk de hele kamer
3 serieus neemt
4 en dat u ook rekening houdt met eh de emotionele lading die eh uw
5 woorden eh bevatten
6 en ik wil een dringend beroep op u doen (x) om daar rekening mee te
7 houden
8 en ik vind het buitengewoon (x) vervelend eh en ongemakkelijk om in
9 een debat over eh zo veel mensen die zijn omgekomen dat de aandacht
10 nu gaat naar u
11 zeg ik het gewoon eerlijk
12 vanwege (x) uw taalgebruik
13 dus ik doe dringend beroep op u
14 u heeft vrijheid om uw mening te uiten of u het ermee eens bent of
15 niet met de minister of met wie dan ook
16 maar (x) gebruik geen (x) woorden die eigenlijk tot emotionele eh-
17 maar ook gewoon die een andere lading hebben dan u misschien bedoeld
18 zou hebben
19 Ö: voorzitter nabestaanden eh zeggen dat hun ((kuch)) geliefden dat hun
20 dierbaren vermoord zijn
21 dat is ook een eh gevoel die ook geuit mag worden
22 ik heb ehm eh gekeken naar mijn tekst en ik snap dat een aantal
23 mensen hiervan eh emotioneel kunnen worden
24 maar die mensen die uiteindelijk om zijn gekomen en daar de familie
25 d'rvan die hebben ook emoties
26 he en ik snap onze militairen hun best doen en ik snap dat zij ook
27 hier-
28 ik heb ook vandaag gelezen dat een van de piloten daar (het) moeilijk
29 mee heeft
30 dat snap ik
31 maar aan de andere kant voorzitter
32 we zijn ook een democratie
33 we zijn ook een parlement
34 en ook de gevoelens van de mensen daar
35 de emotie daar mag ook hier getoond worden
36 en ik denk dat wij niet eenzijdig moeten kijken naar de zaak
37 en de gevoelens van de mensen die daar hun geliefden hebben verloren
38 ook die gevoelens zijn belangrijk
39 A: maar (x) tot slot
40 want uiteindelijk moet u gewoon eh uw verhaal houden
41 de hele kamer heeft dit debat gesteund en gewild
42 Ö daar heb ik het niet over
43 dus het is niet zo dat de- het ene kamerlid meer respect heeft voor
44 de slachtoffers of meer rekening houdt met de nabestaanden
45 volgens mij is dat iets wat iedereen hier deelt
46 dus daar gaat het niet helemaal om
47 dus als u nou zich tot de inhoud eh beperkt
48 eh hoop ik dat we een waardig debat kunnen voeren
49 en natuurlijk kunt u gewoon uw kritiek als het gaat om de wijze van
50 aanpak of wat dan ook gewoon hier uiten
51 ik stel voor dat u verder gaat
52 Ö heeft deze minister wel een hart

Fragment XIV

1 Ve: u heeft al twee vragen gesteld;=
2 Vo: =(d-) de eerste was geen vraag voorzitter dat was een opmerking waar
3 ik [meteen geïnterrumpeerd] werd (.) door=
4 [(gelach)]
5 Ve: [ja u heeft al twee vragen]gesteld nee d- daar is=
6 Vo: =ik had daar geen vraag gesteld=
7 =maar goed dan moet u het stenogram: maar na,=
8 =ik had daar geen vraag gesteld.=
9 ='k had alleen een opmerking gemaakt.=
10 =geen vraag gesteld;
11 Ve: (nou ja) (0,5) de heer van bommel.
12 (0,6)
13 B: dan was het gewoon een slechte interruptie voorzitter,
14 ((gelach))
15 maar da 's flauw om te [zeggen.]
16 O: [ah: dat is flauw.]
17→B: [dat neem ik terug],
18 Ve: [(dat ja)]=
19→B: =dat neem ik ogenblikkelijk terug,=
20 =[ik doe dat niet vaak;]
21→Ve: [dat stel ik op prijs dat u dat terugneemt;]=
22→B: =dat dat [neem ik ruimhartig terug;]
23 Ve: [dit soort oordelen] horen niet in deze kamer,
24 B: nee daar heeft u helemaal gelijk in voorzitter eh: schrap u dat
25 alstublieft uit de notulen.
26 (0,6)
27 ehm ik wou de heer omtzigt een vraag stellen met betrekking tot eh:
28 de voorwaarden?

Fragment XV

1 R: ja voorzitter eh dank u wel,
2 (0,5)
3 voordat ik begin wil ik toch eerst wat zeggen over de orde van de
4 vergadering;=
5 =(ook) ik vond het bijzonder ongemakkelijk wat er net gebeurde van
6 beide kanten,
7 (0,6)
8 ehm en ehm ja ook al (ze:)- ik zou toch een beroep op u willen doen
9 om eh echt de orde te handhaven,
10 (0,4)
11 want ik ben er wel van geschrokken en ik heb net bij de bijdrage van
12 mevrouw nijkerken ·h ook helemaal niet echt opgelet omdat ik (.) even
13 zo onder de indruk was van wat er gebeurde, ·h
14 (.)
15 ehm en mensen in het land verwachten wij- (eh) gewoon van ons dat wij
16 serieuze problemen oplossen,
17 (0,4)
18 dus ehm (.) ja (0,4) dat wil ik toch even gezegd hebben;
19 dat dit wat hier gebeurd is echt niet kan,
20 (0,5)
21 A: nee dat vind ik ook en daar heb ik ook eh-h iets over [gezegd] tenzij
22 u een voorstel heeft hoe ik daarmee eh,=
23 R: [ja]
24 =nee maar ik- ja [het moest] mij gewoon even van het hart,
25 A: [ja] [ja dat begrijp ik heel goed en terecht
26 dat u dat zegt;]
27 R: [(dat) ik ook collega's oproep ook om]
28 ook niet persoonlijke feiten te (doen) maar ook om niet
29 vervolgens te zeggen van ik zal je najagen.=
30 =want ·hh dat soort- ik bedoel bedreigingen is al aan de orde van de
31 dag;=
32→ =laten we dat alsjeblieft niet tegen elkaar [zeggen] eh zou ik willen
33→ zeggen;=
34 A: [nee]
35 =nee HE:lemaal met u eens;
36 R: [het is gewoon heel onprettig] om HIER te beginnen aan een debat,=
37 A: [(en goed) dat u dat ook zegt,]
38 =(ja natuurlijk) prima,
39→ u mag reageren;=
40→ =meneer de graaf zonder dat het weer escaleert,=
41→ =hoop ik;
42 G: uiteraard voorzitter;=
43 =maar ik heb daarnet mijn mond gehou'en,=
44 =ik denk laat ik nou even rustig afwachten,
45 natuurlijk had ik dat niet moeten zeggen,=
46→ =dat dat n-()terug.
47 ·hh
48 maar (0,8) een politicus d- iemand die zichzelf politicus noemt
49 een gekozen volksvertegenwoordiger,=
50 =dat is het in ieder geval;=
51 die ·hh een eh een een een betoog of een interruptie opbouwt.
52 ·hh
53 'tuurlijk ik kan een heleboel hebben,
54 (0,4)
55 ik moet een oud-collega ()- ik denk kom maar op met die humor dan ik
56 moet een collega(0,3) verdedigen die onterecht wordt beschuldigd,=
57 =en vervolgens word ik zelf voor de tiende keer ongeveer door de heer
58 özturk ·h onterecht beschuldigd.=

Fragment XV - vervolg

59 =dan ben op dat moment ook even een mens en dan ben ik ('m), -
60 (0,2)
61 dan ben ik die man die ben ik zo spuugzat dat ik (0,3) iets te (.)
62 felle bewoordingen (.) parlementair heb gebruikt;=
63 =dan bied ik mij hier aan de heer raemaker en de rest van de kamer
64 mijn excuses voor aan; ·hh
65 (0,2)
66 maar het geeft wel aan (0,4) dat (.) niet elke multiculturaliteit een
67 verrijking is van nederland.
68 en dat hebben we hier net een [clash] (.) van meegemaakt.=
69 A: [goed]
70 G: =dat is ja maar dat is ook de koffie die gezet is van de
71 maatschappij die we net hier gezien hebben,=
72 A: =nee u heeft;